

VASPITANJE I OBRAZOVANJE

ČASOPIS ZA PEDAGOŠKU TEORIJU I PRAKSU

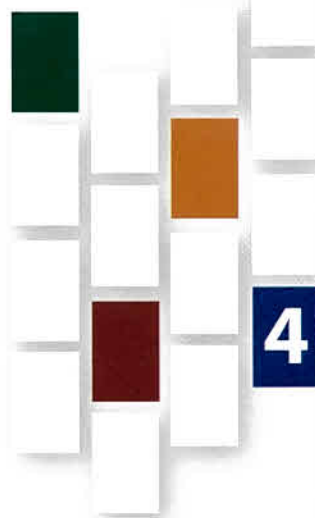
EDUCATION

edukation

Образование

Ausbildung

éducation

PODGORICA, 2015

VASPITANJE I OBRAZOVANJE
časopis za pedagošku teoriju i praksu
Godina XL, godišnji broj 4, 2015
UDK – 37, ISSN 0350 – 1094

REDAKCIJA

mr Radule Novović, glavni urednik
Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva
Radovan Damjanović, odgovorni urednik
prof. dr Ratko Đukanović, član
prof. dr Ana Pešikan, Filozofski
fakultet, Beograd, član
prof. dr Božidar Šekularac, član
prof. mr Nataša Đurović, član
Zorica Minić, član
prof. dr Izedin Krnić, član
Maja Malbaški, član

LEKTOR

Sanja Orlandić

PREVODILAC

mr Radoslav Milošević – ATOS

KOMPJUTERSKA OBRADA

Marko Lipovina

KORICE

Slobodan Vukićević

IZDAVAČ

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
Podgorica. Prvi broj časopisa
„Vaspitanje i obrazovanje“
je izašao 1975. godine.
Izlazi tromjesečno
Tiraž 1000
Rukopisi se ne vraćaju

ŠTAMPA

GOLBI doo Podgorica

EDUCATION

magazine for pedagogic theory and practice
Year XL, Annual No. 4, 2015
UDK – 37, ISSN 0350 – 1094

EDITORIAL BOARD

mr Radule Novović, Editor in chief
Institute for textbook publishing and teaching aids
Radovan Damjanović, Editor in charge
prof. dr Ratko Đukanović, Member
prof. dr Ana Pešikan, Faculty of
Philosophy, Belgrade, Member
prof. dr Božidar Šekularac, Member
prof. mr Nataša Đurović, Member
Zorica Minić, Member
prof. dr Izedin Krnić, Member
Maja Malbaški, Member

LECTOR

Sanja Orlandić

TRANSLATOR

mr Radoslav Milošević – ATOS

TECHNICAL SUPPORT

Marko Lipovina

COVERS

Slobodan Vukićević

PUBLISHER

Institute for textbook
publishing and teaching aids
Podgorica. The „Education“ Magazine,
first published in 1975
Published quarterly
Number of copies 1000
Manuscripts are not returned

PRINTING

GOLBI doo Podgorica

VASPITANJE I OBRAZOVANJE
ČASOPIS ZA PEDAGOŠKU TEORIJU I PRAKSU

4

Подгорица, 2015

Uredništvo i administracija:
VASPITANJE I OBRAZOVANJE
Podgorica, Rimski trg b.b.
Telefon.: 00 382 20 265-024; 00 382 20 405-305; 00 382 67 391 391

E-mail :
vaspitanjeiobrazovanje@zuns.me
casopis.mpin@mps.gov.me
radovan.damjanovic@mps.gov.me

Godišnja pretplata:

- za studente 5.00 €
- za pojedince 10.00 €
- za ustanove 15.00 €
- za inostranstvo 20.00 €

Iznos pretplate za veći broj primalaca od 5 (pet) umanjuje se za 20%.

Pretplata se uplaćuje na žiro račun: 510 – 267 – 15

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Podgorica

* * *

Glavni urednici:

Radivoje Šuković (1975-1978); Stevan Kostić (1979-1983);
Miloš Starovlah (1983-1991); Dr Božidar Šekularac (1992-1996);
Krstó Leković (1997-1998); Dr Pavle Gazivoda (1999-2007);
Radovan Damjanović (2007-2015); Radule Novović (2015-.....)

Odgovorni urednici:

Natalija Sokolović (1977-1978); Borivoje Četković (1979-1998);
Dr Božidar Šekularac (1999-2015); Radovan Damjanović (2015-)

SADRŽAJ
CONTENTS
4/2015

SADRŽAJ

ČLANCI (naučni, istraživački, pregledni, stručni radovi)

Isidora KORAC

Tanja ŠIJAKOVIĆ

VIZUELNE UMJETNOSTI I STANDARDI

KOMPETENCIJA VASPITAČA I NASTAVNIKA

13

Rada VLAHOVIĆ

PROFESIONALNA ORIJENTACIJA U OSNOVNOJ

ŠKOLI – ANALIZA NEKIH DOSADAŠNJIH ISKUSTAVA

S PRIJEDLOZIMA ZA INOVIRANJE

I UNAPREĐIVANJE RADA

23

Marija GOLUBOVIĆ

SPECIFIČNOSTI STVARALAŠTVA ĐECE NA

PREDŠKOLSKOM UZRASTU

39

NASTAVNO – VASPITNI RAD

Jasna ADAMOV

Mirjana SEGEDINAC

Tibor HALAŠI

Stanislava OLIĆ

UČENIČKI MINI-PROJEKTI O TRANSPORTU

TEČNOSTI U ŽIVIM SISTEMIMA

59

Mirjana MANOJLOVIĆ

PRIMJENA MASOVNIH MEDIJA U NASTAVI ISTORIJE

73

Marijana TERIĆ NADREALISTIČKI KNJIŽEVNI POKRET I NJEGOVE OSOBNOSTI U ROMANU „PESMA“ OSKARA DAVIČA	91
---	-----------

PREGLEDI, KOMENTARI, PRIKAZI

Sreten ZEKOVIĆ POSEBITOST FILOZOFIJE RELIGIJE DR JOVANA BALJEVIĆA U KONTEKSTU NJENE NOVOVJEK(OVN)E I SAVARMENE TRANSFORMACJE Dr Goran Sekulović, <i>Trpeljivost – plata ljudskosti</i> , podnaslov <i>O Jovanu Baljeviću, prvom Crnogorcu doktoru filozofije</i> <i>(1728–1769)</i> , DANU, Podgorica, oktobar 2015, 279 str.	107
---	------------

Goran BAROVIĆ KNJIGA TRAJNE VRIJEDNOSTI (Akademik Branko Radojičić: <i>Geografski enciklopedijske leksikon – Crna Gora</i> , Filozofski fakultet Nikšić, 2015, 930 strana)	121
--	------------

Aleksandar RADOMAN NJEGOŠ U KONTEKSTU MEDITERANSKE KULTURE, (Vesna Kilibarda, <i>Njegoš i Italija</i> , Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2014)	125
--	------------

Novica VUJOVIĆ DUH KLASIČNE EPIKE U CRNOGORSKOJ USMENOJ KNJIŽEVNOSTI (<i>Pjesme</i> Starac Raško, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2015)	129
---	------------

IZ KULTURNO-PROSVJETNE PROŠLOSTI CRNE GORE

Atol MEJHJU CRNA GORA KAKVU SMO JE MI VIĐELI (Sa engleskog preveo: mr Radoslav Milošević Atos)	135
---	------------

IN MEMORIAM Prof. dr Miomir JOVANOVIĆ PROF. DR ŽARKO KALEZIĆ (1931 – 2015)	159
--	------------

CONTENTS

ARTICLES (scientific, research, reviews, professional papers)

Isidora KORAC'

Tanja ŠIJAKOVIĆ

VISUAL ARTS: PROFESSIONAL STANDARDS

FOR EDUCATORS AND TEACHERS 13

Rada VLAHOVIĆ

VOCATIONAL GUIDANCE AND CAREER DEVELOPMENT

IN PRIMARY SCHOOL – ANALYSIS OF PAST

EXPERIENCES ALONG WITH RECOMMENDATIONS FOR

INNOVATION AND IMPROVEMENT OF THE WORK 23

Marija GOLUBOVIĆ

CREATIVITY OF PRESCHOOL CHILDREN 39

TEACHING AND EDUCATIONAL WORK

Jasna ADAMOV

Mirjana SEGEDINAC

Tibor HALAŠI

Stanislava OLIĆ

SMALL PROJECTS OF CHILDREN ON

THE TRANSPORT OF FLUIDS IN LIVE SYSTEMS 59

Mirjana MANOJLOVIĆ

THE USE OF THE MASS MEDIA

IN THE TEACHING OF HISTORY 73

Marijana TERIĆ SURREALISM LITERARY MOVEMENT AND ITS CHARACTERISTICS IN THE NOVEL „THE POEM“ BY OSKAR DAVIČO	91
---	-----------

REVIEWS, COMMENT, PRESENTATIONS

Sreten ZEKOVIĆ UNIQUENESS OF THE PHILOSOPHY OF RELIGION OF DR JOVAN BALJEVIĆ WITHIN THE CONTEXT OF A NEW AGE AND ITS CONTEMPORARY TRANSFORMATION Dr Goran Sekulović, <i>Tolerance – reward for humanity</i> , subtitle <i>About Jovan Baljević, the first Montenegrin Doctor of Philosophy (1728–1769)</i> , DANU, Podgorica, October 2015, 279 pp.	107
--	------------

Goran BAROVIĆ THE BOOK OF LONG-LASTING VALUE (Academician Branko Radojičić: <i>Geographical Encyclopaedic Lexicon – Montenegro</i> , Faculty of Philosophy, Nikšić, 2015, 930 pp.)	121
---	------------

Aleksandar RADOMAN NYEGOSH IN THE CONTEXT OF MEDITERRANEAN CULTURE, (Vesna Kilibarda, <i>Nyegosh and Italy</i> , Institute for Montenegrin Language and Literature, Podgorica, 2014)	125
--	------------

Novica VUJOVIĆ THE SPIRIT OF CLASSIC EPIC IN MONTENEGRIN ORAL LITERATURE (<i>Poems</i> Old man Raško, Faculty for Montenegrin Language and Literature, Cetinje, 2015)	129
--	------------

FROM CULTURAL-EDUCATIONAL PAST OF MONTENEGRO

Athol MAYHEW MONTENEGRO AS WE SAW IT (Translated from English by Radoslav Milošević Atos MA)	135
---	------------

IN MEMORIAM

Prof. dr Miomir JOVANOVIĆ PROF. DR ŽARKO KALEZIĆ (1931 – 2015)	159
--	------------

ČLANCI
(naučni, istraživački, pregledni, stručni radovi)

Isidora KORAC¹
Tanja ŠIJAKOVIĆ²

VIZUELNE UMJETNOSTI I STANDARDI KOMPETENCIJA VASPITAČA I NASTAVNIKA

Rezime:

Pitanje standardizacije nastavničke profesije posljednjih nekoliko godina pokreće rasprave stručne i šire javnosti. U radu se razmatraju različiti dokumenti koji definišu standarde kompetencija nastavnika i vaspitača koji se bave vizuelnim umjetnostima u predškolskim ustanovama. Prikazani standardi nedvosmisleno ukazuju da njihove kompetencije treba da podrazumijevaju integraciju znanja, vještina i stavova iz različitih područja: umjetnosti, psihologije, pedagogije, didaktike i metodike vaspitno-obrazovnog rada. Osim toga, radom se sugerise i neophodnost uključivanja nastavnika i vaspitača u proces definisanja kompetencija, kao mehanizma kojim se istovremeno pokreće osvješćivanje pedagoških stavova koje usmjeravaju postojeću praksu, ali i obezbjeđuje prihvatanje kompetencija kao djela unapređene pedagoške prakse. Posebno se ističe značaj saradnje nastavnika razredne i predmetne nastave, kao i saradnje škole i predškolskih ustanova sa različitim stručnjacima u oblasti vizuelnih umjetnosti, kao jednog od izvora sticanja i redefinisanja postojećih kompetencija u ovoj oblasti.

Ključne riječi: vizuelne umjetnosti, standardi kompetencija, nastavnici vizuelnih umjetnosti, profesionalni razvoj vaspitača/nastavnika.

Uvod

Posljednjih desetak godina u stručnim i naučnim krugovima pitanje kompetencija nastavnika i vaspitača koji realizuju sadržaje vizuelnih umjetnosti postaje sve aktuelnije. U mnogim evropskim obrazovnim sistemima vizuelne

¹ dr Isidora KORAC, profesor, Visoka škola strukovnih studija za vaspitače i poslovne informatičare – Sirmijum, Sremska Mitrovica, Republika Srbija

² dr Tanja ŠIJAKOVIĆ, savetnik koordinator, Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, Centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, Beograd, Republika Srbija

umjetnosti na predškolskom i u prvim razredima osnovnoškolskog uzrasta realizuju nastavnici, odnosno vaspitači koji nemaju specifično umjetničko obrazovanje (Baidar& Horvat, 2009). U starijim razredima osnovne škole i srednjim školama, nastavu iz ove oblasti realizuju nastavnici koji su diplomirali na nekom od umjetničkih fakulteta. Sa tim u vezi, posebna pažnja istraživača usmjerena je na pitanje inicijalnog obrazovanja nastavnika i vaspitača. Usporedna analiza planova i programa visokoškolskih institucija koje obrazuju vaspitače u Republici Srbiji ukazuje, između ostalog, da postoji nekompatibilnost studijskih programa s obzirom na ukupan broj predmeta (obaveznih i izbornih) u oblasti vizuelnih umjetnosti (Usporedna analiza studijskih programa za obrazovanje vaspitača: na visokim školama strukovnih studija u Vršcu, Novom Sadu, Kruševcu i Sremskoj Mitrovici, 2014). Slični podaci dobijeni su i u usporednom analizom nastavnih planova i programa učiteljskih fakulteta u Srbiji (Zlatković, Petrović, 2011). Takođe, rezultati pojedinih istraživanja ukazuju da postoje velike razlike i u studijskim programima u okviru inicijalnog obrazovanja nastavnika likovne kulture, posebno u pogledu koncepcije, sadržaja predmeta i broja časova predmeta iz oblasti psihologije, pedagogije i metodike nastave (Joksimović, 2009; Korać, 2014; Marjanović, 2003). Tako na primjer, u školama u Republici Srbiji rade nastavnici čije je inicijalno obrazovanje trajalo u rasponu od dvije do sedam godina. Pored toga, u osnovnim školama pojedini nastavnici likovne kulture, tokom svojih četvorogodišnjih studija, nijesu imali nijedan predmet iz oblasti psihologije, pedagogije i metodike, ali ni predmete čiji su sadržaji u vezi sa likovnim tehnikama, različitim umjetničkim oblastima i sl. (nastavnici koji su diplomirali na Filozofskom fakultetu – odsjek Istorija umjetnosti).

U mnogim evropskim zemljama postoje slični problemi. Tako na primjer, u Norveškoj, Bugarskoj i Švedskoj zakonskim i podzakonskim aktima nije posebno definisano ko može da realizuje nastavu vizuelnih umjetnosti u osnovnoj školi, već je to u nadležnosti same škole (Art Education and Cultural Education, 2010). U Španiji, Francuskoj, Velikoj Britaniji i Mađarskoj u većini osnovnih škola nastavu vizuelnih umjetnosti realizuju nastavnici koji nijesu završili umjetničke fakultete, dok u Njemačkoj ovu nastavu realizuju nastavnici specijaliziovani za određene umjetnosti (Ibid). U SAD registrovano je 600 univerzitetskih programa koji obrazuju nastavnike vizuelnih umjetnosti. Među njima postoje lokalni koledži koje finansira crkva i veliki univerzitetski centri sa 35 000 do 52 000 studenata, privatni ili državni, kao i univerziteti različitog opredjeljenja – istraživački i umjetnički. Nivoi obrazovanja nastavnika kreću se od diplome prvog stepena, diplome drugog stepena, specijalizacije do doktorata (prema: Joksimović, 2009).

Navedeno otvara brojna pitanja. Prije svega, pitanje obrazovanja vaspitača i nastavnika koji realizuju aktivnosti iz oblasti vizuelnih umjetnosti: koji je optimalan odnos umjetničkog i pedagoškog obrazovanja na njihovim inicijalnim

studijama? Zatim pitanje: kako uspostaviti standarde za profesiju nastavnika vizuelnih umjetnosti? Kako i na osnovu čega izraditi listu kompetencija nastavnika vizuelnih umjetnosti? Da li bi definisani standardi kompetencija doprinijeli profesionalizaciji nastavničke profesije? Radom smo pokušali da razmotrimo neke segmente pomenutih pitanja.

*Standardi kompetencija vaspitača
i nastavnika vizuelnih umjetnosti*

Posljednjih dvadeset godina, u stručnim krugovima, široj javnosti, stručnoj literaturi, pitanje kompetencija i standarda kompetencija nastavnika zauzima centralno mjesto. S ciljem da se odredi pravac u kojem se kreće umjetničko obrazovanje u veoma decentralizovanom obrazovnom sistemu, devedesetih godina prošlog vijeka Nacionalno udruženja za umjetničko obrazovanje u SAD, National Art Education Association (NAEA), definisalo je standarde za oblast vizuelnih umjetnosti: Standards for Art Teacher Preparation (1999). Dokument definiše standarde za sadržaje i ishode koje treba da sadrže programi fakulteta koji obrazuju nastavnike vizuelnih umjetnosti: 1) standarde za studijske programe na inicijalnim studijama nastavnika vizuelnih umjetnosti; 2) standarde za fakultete koji obrazuju nastavnike umjetnosti u kojima se opisuje koji kakve su obaveze fakulteta u inicijalnom obrazovanju i daljem profesionalnom usavršavanju, aktivnostima, i 3) kompetencije koje treba da imaju studenti, budući nastavnici umjetnosti po završetku fakulteta. Dokument daje smjernice ne samo profesorima zaposlenim na fakultetima koji obrazuju buduće nastavnike vizuelnih umjetnosti, kako bi lakše i kvalitetnije formulisali ciljeve, ishode i sadržaje programa za pripremu budućih nastavnika, već i samim nastavnicima koji rade u osnovnim i srednjim školama, muzejima i predškolskim ustanovama kako bi pratili i vrednovali praksu.

U dokumentu, standardi su podijeljeni u dvime oblasti: 1) sadržaj vizuelnih umjetnosti i 2) pedagoški pristup. Iz pomenutih oblasti standarda formulisano je dvadeset odredbi koje opisuju šta program za inicijalno obrazovanje nastavnika umjetnosti treba da sadrži i koje kompetencije studenti treba da posjeduju, ne uključujući druge oblike obrazovanja i priprema.

Prva oblast standarda za programe fakulteta fokusirana je na umjetničke sadržaje i koncipirana je iz osam odredbi koje se odnose na obim sadržaja u okviru: istorije umjetnosti, filozofije i estetike. Standard dva, kojeg čine dvanaest odredbi, fokusiran je na psihološko-pedagoško-metodičke sadržaje u vezi sa planiranjem nastavnih sadržaja, realizacije nastave, znanjima o kurikulumu, vještinama rukovođenja odjeljenjem, ocjenjivanjem, motivacijom učenika i profesionalnim razvojem nastavnika. Posebno se prepoznaje važnost kompetencija nastavnika da samostalno kreiraju kurikulum i primjenjuju standarde u skladu sa kontekstom u kome predaju.

U Dokumentu se navodi da svi studenti koji su se odlučili da budu nastavnici vizuelnih umjetnosti treba da imaju sveobuhvatan program izbalansiran u sadržajima iz oblasti vizuelnih umjetnosti i oblasti pedagogije, psihologije i metodike nastave, program koji uključuje pedagošku praksu u obrazovnim ustanovama (predškolskim, osnovnim, srednjim, odjeljenjima gde postoje učenici sa poteškoćama u razvoju i sl.).

NAEA udruženje je koncipiralo i standarde za nastavnike vizuelnih umjetnosti Professional Standards for Visual Arts Educators (2009) koji takođe uključuju standarde Nacionalnog udruženja umjetničkih i dizajnerskih škola (National Association of Schools of Art and Design, NASAD) i Nacionalnog saveta za akreditaciju obrazovanja nastavnika (National Council for the Accreditation of Teacher Education, NCATE). Ovi standardi se baziraju na pomenutim standardima Standards for Art Teacher Preparation (1999). Koncipirani su po oblastima: umjetnički sadržaji, znanja u vezi sa karakteristikama razvoja učenika, njihovim sposobnostima i stilovima učenja, učenje i podučavanje, razumijevanje socijalnih i kulturnih razlika, procjenjivanje, evaluacija i refleksija, saradnja, profesionalno angažovanje i liderstvo.

Prve tri navedene oblasti: umjetnički sadržaji, znanja u vezi sa karakteristikama razvoja učenika, njihovim sposobnostima i stilovima učenja i učenje i podučavanje su, slično kao u Standards for Art Teacher Preparation (1999), fokusirane na potrebne kompetencije nastavnika u vezi sa sadržajima vizuelnih umjetnosti, zatim u vezi s psihološkim, pedagoškim i metodičkim sadržajima (znanja, veštine u vezi sa planiranjem nastavnih sadržaja, znanja, vještine interdisciplinarnog planiranja, uspješne realizacije nastave, znanja o kurikulumu, znanja o učenicima iz osjetljivih grupa, vještine rukovođenja odjeljenjem i motivacijom učenika).

U ovom dokumentu postoji nekoliko standarda koji čine novinu u odnosu na Standards for Art Teacher Preparation (1999). Naime, u oblasti učenje i podučavanje postoji standard koji je u vezi sa interkulturalnim pristupom u nastavi: nastavnici vizuelnih umjetnosti razumiju različito socijalno i kulturno formiranje identiteta učenika (Professional Standards for Visual Arts Educators, 2009, 1). U okviru ovog standarda precizirano je da nastavnici vizuelnih umjetnosti treba da: 1) razumiju da vizuelni identiteti mogu biti oblikovani socijalnom i kulturnim grupama kojima učenici pripadaju; 2) prihvataju različitost ljudi, filozofija i kulturnih istorija u nastavnom procesu; 3) poznaju kulturnu pozadinu svojih učenika i 4) imaju razumijvanja za razlike u umjetničkim i estetskim odgovorima učenika na umjetnička djela i različite umjetničke i estetske filozofije i vrijednosti drugih kultura.

Nadalje, druga novina je standard: nastavnici vizuelnih umjetnosti koriste savremene tehnologije u unapređivanju učenja i podučavanja (Professional Standards for Visual Arts Educators, 2009, 2), što podrazumijeva da: 1) koncipiraju kurikulum koji obuhvata umjetničko stvaranje u novim formama

i medijima; 2) stvaraju okruženje za učenje u kojem se koriste savremene tehnologije kao sredstvo učenja i podučavanja; 3) obezbjeđuju priliku učenicima da dokumentuju i prikažu svoje radove korišćenjem novih medija. Oblast procjenjivanje, evaluacija i refleksija odnosi se na različite aspekte procjenjivanja rada učenika, nastavnika i nastavnog programa. Standardi definisani u ovoj oblasti su preciznije dati nego u dokumentu Standards for Art Teacher Preparation (1999). Standardi definišu da nastavnici vizuelnih umjetnosti, prilikom procjenjivanja rada učenika, treba da: 1) razvijaju širok spektar strategija za procjenu koji je u skladu sa ciljevima podučavanja, nastavnim metodama i individualnim potrebama učenika; 2) koriste različite metode procjene, formativne i sumativne evaluacije; 3) vježbaju procjenu kao zajedničko iskustvo učenika i nastavnika; 4) obezbjeđuju prilike učenicima da sami procjene svoje znanje i vještine i pokažu razumijevanje standarda postignuća; 5) obezbjeđuju da svi učenici imaju jednake prilike da pokažu šta znaju i umiju u oblasti umjetnosti; 6) uvažavaju različita postignuća učenika; 7) vrednuju napredak učenika u odnosu i na kratkoročne i dugoročne ciljeve nastave.

Refleksija i samoevaluacija rada nastavnika definisana je kroz standard: nastavnici vizuelnih umjetnosti sistematično reflektuju nastavnu praksu. Pomenuti standard se nalazi i u dokumentu Standards for Art Teacher Preparation (1999), ali je u ovom dokumentu preciznije obrazložen. Naime, pod refleksijom nastavne prakse podrazumijeva se da nastavnik vizuelnih umjetnosti: 1) reflektuje svoju nastavnu praksu kako bi proširio svoje znanje, poboljšao nastavu; 2) prihvata nove ideje u nastavi i konstantno nastoji da unapredi nastavne veštine; 3) posmatra i analizira nastavnu praksu drugih kolega i teži da prihvati savete i konstruktivne kritike o svojoj praksi od supervizora, prosvjetnih inspektora, kolega i dr.; 4) vrednuje efikasnost nastave.

Vrednovanje nastavnog programa definisano je kroz standard: nastavnici procjenjuju efikasnost programa, što podrazumijeva da: 1) formulišu pitanja koja se tiču efikasnosti programa iz oblasti umjetnosti, povezujući ih sa cjelokupnim programom škole, okruženjem u kojoj se škola nalazi i razvojnim ciljevima škole; 2) svjesni su važnosti izvještavanja o rezultatima procjene i umiju da na odgovarajući način daju povratnu informaciju učenicima, roditeljima, prosvjetnim inspektorima, javnosti itd.; 3) razvijaju strategiju procjene kako bi obuhvatili i šira pitanja u vezi sa efikasnosti programa. Koriste efikasne forme komunikacije kako bi prenijeli rezultate različitim zainteresovanim grupama, što uključuje portfolio, izložbe, rezultate testova i dr. Nadalje, Dokument uključuje standard u kome se prvi put eksplicitno pominje uloga nastavnika kao lidera i promotera profesije. Standard saradnja, profesionalna uključenost i liderstvo definiše da: 1) nastavnici vizuelnih umjetnosti treba da saraduju sa drugim nastavnicima; 2) identifikuju teme i umjetničke izvore koji se mogu koristiti interdisciplinarno u saradnji sa drugim nastavnicima; 3) teže da uče o

pedagoškim praksama i nastavnim programima drugih nastavnika, da sarađuju i formiraju interdisciplinarnе veze kako bi vizuelne umjetnosti postale centralni dio školskog kurikuluma.

Dakle, u Dokumentu se stavlja naglasak na važnost kompetencija nastavnika za planiranje, organizaciju, realizaciju, evaluaciju vaspitno-obrazovnog rada unutar učionice, ali i na njegove kompetencije za učešće u cjelokupnom radu škole i angažovanju na širenju ideje o značaju umjetničkog obrazovanja u široj javnosti i sl. Važnost angažovanja nastavnika vizuelnih umjetnosti i van škole istaknuta je i u standardu nastavnici vizuelnih umjetnosti služe svojoj školi i zajednici, što podrazumijeva da: 1) doprinose svojoj školskoj zajednici, dio su komisija i obrazovnih savjeta i uključeni su u saradnju sa drugim nastavnicima i kolegama na svim nivoima; 2) lideri su u isticanju vrijednosti vizuelnih umjetnosti; 3) zainteresovani su da rade sa kolegama na poboljšanju i vrednovanju planova i praksi za profesionalni razvoj; 4) prezentuju radove učenika u svojoj zajednici; 5) sarađuju sa kolegama na uspostavljanju profesionalne kulture koja ima važno mjesto u umjetnosti; 6) otvoreni su za saradnju sa nastavnicima iz drugih škola, oblasti, fakulteta, umjetničkih organizacija i muzeja.

Pored toga, u okviru standarda nastavnici vizuelnih umjetnosti doprinose razvoju svoje profesije, definisano je da nastavnici treba da: 1) aktivno učestvuju u asocijacijama nastavnika; 2) razvijaju leaderske sposobnosti u različitim obrazovnim i profesionalnim ulogama; 3) razumiju važnost prezentacija na profesionalnim, školskim, roditeljskim i drugim sastancima u zajednici; 4) daju svoj doprinos razvoju profesionalne literature; 5) preuzimaju ulogu mentora studentima, budućim nastavnicima, pripravnicima i drugim kolegama. Pored navedenog, u Dokumentu se ističe i važnost stalnog stručnog usavršavanja nastavnika.

Još jedan primjer definisanih standarda za nastavnike vizuelnih umjetnosti su standardi Kalifornijskog državnog univerziteta (California State University) definisani 1989. godine. U dokumentu Experts from the Resource Guide: Subject Matter Assessment of Prospective Art Teachers definisane su opšte kompetencije, zatim, kompetencije nastavnika vizuelnih umjetnosti, metodičke smjernice za nastavnike, principi ocjenjivanja u umjetnosti i druge informacije potrebne nastavnicima za uspješnu realizaciju nastave. U dokumentu je najprije dato 14 opštih kompetencija raspoređenih u tri kategorije, a zatim su definisane 34 kompetencije za nastavnike vizuelnih umjetnosti raspoređenih u pet kategorija: umjetnička produkcija, istorija umjetnosti, umjetnička kritika, estetika i odnosi između umjetničkih oblasti i povezanost umjetnosti sa životom i drugim akademskim disciplinama.

Važno je napomenuti da za razliku od liste kompetencija definisane u Standards for Art Teacher Preparation, ova lista kompetencija je prevashodno

fokusirana na znanja nastavnika vizuelnih umjetnosti. U odjeljku Opšte kompetencije naglašava se da nastavnici vizuelnih umjetnosti, kao i nastavnici ostalih predmeta, treba da budu pripremljeni da predaju i izvan okvira svoje oblasti. Oni treba da posjeduju opšte kompetencije koje se mogu primjeniti u nastavi predmeta iz oblasti vizuelnih umjetnosti, kako bi doprinijeli da učenici steknu opšta znanja, kao i da nauče kako da iskoriste sadržaj ovog predmeta.

U dijelu Umjetničke kompetencije naznačeno je da nastavnik vizuelnih umjetnosti treba da bude sposoban da uvidi vezu između umjetničkih oblasti, kao i povezanost umjetnosti sa životom i drugim akademskim disciplinama. Pomenute kompetencije su podijeljene u četiri oblasti: 1) umjetničko stvaranje (kompetencije u vezi sa različitim umjetničkim medijumima i konceptu umjetnosti); 2) istorija umjetnosti (kompetencije u vezi sa istorijskim, etnografskim i drugim sociokulturnim metododama istraživanja umjetnosti i društva); 3) umjetnička kritika (bavi se pitanjima: vrijednosti umjetničkog rada, tehnikama i ocjenom umjetničkog rada - u tom kontekstu, studenti treba da su osposobljeni da vrše analizu umjetničkih radova koristeći savremene teorije umjetnosti i kritiku kako bi objasnili značenje i ekspresivne kvalitete); 4) estetika (estetska percepcija i estetsko vrednovanje, otvorenost ka različitim estetskim stavovima i zainteresovanost ka ispitivanju i razmišljanju o estetskim teorijama).

Proces definisanja, primenjivanja i evaluacije definisanih standarda i lista kompetencija nastavnika u različitim evropskim zemljama teče neujednačeno. Tako na primjer, u Velikoj Britaniji i Švajcarskoj standardi kompetencija nastavnika se odavno primjenjuju, dok se u nekima o potrebi za njihovo definisanje još uvek raspravlja (Finska ima definisane ali neobavezujuće kompetencije nastavnika, definisane od strane Finskog sindikata obrazovanja). Analiza literature ukazuje da većina evropskih zemalja nema posebno definisane standarde kompetencija za nastavnike vizuelnih umjetnosti.

Jedan od ključnih dokumenata jeste svakako Zajednički evropski principi za kompetencije i kvalifikacije nastavnika (Common European principles for teacher competences and qualifications. European Commission, 2005). U dokumentu se navodi da obrazovanje nastavnika, pa i nastavnika vizuelnih umjetnosti, treba da bude interdisciplinarno i multidisciplinarno, što znači da nastavnik treba da ima: znanja iz predmeta koji predaje ali i drugih, njemu sličnih - interdisciplinarno poznavanje svoje struke; pedagoško-psihološka znanja – razumijevanje razvojnih karakteristika učenika, stilova učenja; vještine podučavanja - poznavanje strategija, metoda i tehnika podučavanja; razumijevanje društvenog i kulturnog konteksta obrazovanja i škole. U dokumentu se posebno ističe refleksivnost kao važno obeležje ključnih kompetencija nastavnika, koja podrazumijeva korišćenje metakognitivnih vještina, kreativnog i kritičkog mišljenja i preuzimanja odgovornosti za sopstvene akcije.

Umjesto zaključka

Prikazani standardi kompetencija nastavnika vizuelnih umjetnosti i vaspitača koji se bave vizuelnim umjetnostima u predškolskim ustanovama nedvosmisleno ukazuju da njihove kompetencije treba da se zasnivaju na integraciji znanja, vještina i stavova iz različitih područja: umjetnosti, psihologije, pedagogije, didaktike i metodike vaspitno-obrazovnog rada. Oni treba da posjeduju kompetencije za preuzimanje novih, sve složenijih zadataka i uloga unutar obrazovne institucije (planiranje, organizaciju, realizaciju, evaluaciju vaspitno-obrazovnog rada), ali i van nje (učesće u asocijacijama, udruženjima, angažovanje na širenju ideje o značaju umjetničkog obrazovanja u široj javnosti i sl).

U cilju podizanja kvaliteta nastave vizuelnih umjetnosti postoji potreba kontinuirane saradnje nastavnika razredne i predmetne nastave, kao i saradnja škole i predškolskih ustanova sa različitim stručnjacima u oblasti vizuelnih umjetnosti. Uspostavljena saradnja različitih aktera vaspitno-obrazovnog procesa može predstavljati jedan od izvora sticanja i redefinisavanja postojećih kompetencija nastavnika i vaspitača u ovoj oblasti.

Definisanje standarda kompetencija nastavnika, između ostalog, otvara ključno pitanje: Da li standardizacija kompetencija vodi u deprofesionalizaciju profesije vaspitač/nastavnik ili predstavlja smjernicu za njihov profesionalni razvoj? Posljednjih nekoliko godina ovo pitanje pokreće rasprave stručne i šire javnosti. Predmet kritike postaju: obim zahtjeva definisanih standarda, njihov sadržaj, metodologija definisanja i sl. U državama koje su se opredijelile za njihovo usvajanje otvara se potreba za sveobuhvatnim istraživanjem programa inicijalnog obrazovanja za nastavnike umjetnosti, da bi se jasno artikulisalo na koji način su nacionalni standardi – smjernice inkorporirani u programe različitih obima i u kojoj mjeri su ovi standardi zastupljeni u vaspitno-obrazovnom procesu.

Definisane kompetencije mogu doprinijeti podizanju kvaliteta i efikasnost obrazovno-vaspitanog rada u oblasti umjetnosti. One mogu poslužiti kao smjernica institucijama koje obrazuju buduće nastavnike i vaspitače radi unapređivanja i vrednovanja studijskih programa, mogu biti osnova unapređivanja kvaliteta programa njihovog stručnog usavršavanja (Vujisić-Živković, Pejatović, Radulović, 2010), osnova za samovrednovanje u okviru planiranja sopstvenog profesionalnog razvoja. Profesija vaspitač/nastavnik treba da se gradi na osnovu kompetencija koje podrazumijevaju autonomnost vaspitača/nastavnika, njihovo aktivno uključivanje u proces definisanja kompetencija kroz osvješćivanje ličnih pedagoških stavova i vrijednosti koji su u osnovi pedagoške prakse.

Literatura:

- *Art in Europe, Finland* (2007). European Commission. Brussels Eurydice, EACEA.
- *Art Education and Cultural Education* (2010). Policy Analysis Reports of the Ministry of Education and Culture.
- Baidar, N. & Horvat, A. (2009). *Arts and Cultural Education at school in Europe*. Brussels Eurydice. EACEA.
- European Commission. (2005). *Common European principles for teacher competences and qualifications*. Brussels.
- *Experts from the Resource Guide: Subject Matter Assessment of Prospective Art Teachers*. (1989). Los Angeles: California State University.
- Joksimović, A. (2009). Inicijalno školovanje, profil i uloga nastavnika vizuelnih umjetnosti., *Nastava i vaspitanje*, 9, 73-89.
- Korać, I. (2014). Profesionalno obrazovanje nastavnika likovne kulture, *Pedagogija*, Vol. 69, br. 3, 392-396.
- Marjanović, A. (2003). Zastupljenost individualizovanog pristupa učeniku u nastavi likovne kulture u starijim razredima osnovne škole, *Nastava i vaspitanje*, LII, br. 5, 50-61.
- Professional Standards for Visual Arts Educators. (2009). National Art Education Association, referenca sa weba: <http://naea.asu.edu>
- Prtljaga, J., Gojkov, G., Nedimović, T., Suzić Milić, N., Stojanović, M., Pavličević, S., Mijailović, G., Colić, V., Velišek Blaško, O., Ignjatov Popović I. (2014). *Uporedna analiza studijskih programa za obrazovanje vaspitača na visokim školama strukovnih studija u Vršcu, Novom Sadu, Kruševcu i Sremskoj Mitrovici*, Novi Sad: Visoka škola (Novi Sad: Optimus).
- Standards for Art Teacher Preparation (1999). National Art Education Association, referenca sa weba: <http://naea.asu.edu>
- Vujisić-Živković, N., Pejatović, A., i Radulović, L. (2010). Profesionalne kompetencije nastavnika – da li su nam potrebne i kako do njih da dođemo. *Andragoške studije*, Vol. 1, 161-170.
- Zlatković, B. i Petrović, D. (2011). Inicijalno obrazovanje učitelja u Srbiji: analiza kompatibilnosti planova i programa učiteljskih fakulteta, *Nastava i vaspitanje*, 60(4), 651-663.

VISUAL ARTS: PROFESSIONAL STANDARDS FOR EDUCATORS AND TEACHERS

Abstract:

The issue of standardisation in teaching profession has been in focus of professional and broad public discussions. This paper deals with different documents that define standards of teachers and educators who teach visual arts in preschool institutions. The paper has presented such standards that should mean integration of knowledge, skills and attitudes in the field of art, psychology, pedagogy, didactics and methods of educational work. The paper is encouraging participation of teachers and education in the process of definition of competences that are considered to be a mechanism that drives them to become aware of their pedagogical attitudes and how they affect their practice. Teachers should find most adequate that competences development is the proper way to improve their pedagogical practice. Cooperation between grade and subject teacher has been particularly emphasized and also cooperation of preschool institution with prominent visual arts experts who may help teachers to both acquire and redefine the existing competences in this area.

Key words: visual arts, standards, teachers of visual arts, professional development of educators/teachers

Rada VLAHOVIĆ¹

PROFESIONALNA ORIJENTACIJA U OSNOVNOJ ŠKOLI – ANALIZA NEKIH DOSADAŠNJIH ISKUSTAVA S PRIJEDLOZIMA ZA INOVIRANJE I UNAPREĐIVANJE RADA

Rezime:

Rad se bavi profesionalnom orijentacijom u osnovnoj školi kao djelatnošću bitnom za razvoj učeničkih ličnih, stručnih i profesionalnih kompetencija. Nakon analize nekih dosadašnjih iskustava predložene su tri varijante za organizovano i sistematsko realizovanje poslova u toj oblasti u narednom periodu.

Prvi je prijedlog donošenje „Godišnjeg programa profesionalne orijentacije na nivou škole” koji bi detaljnije obuhvatio redovnu, dodatnu, izbornu nastavu i učeničke sekcije od petog do devetog razreda. Najduže je bio zastupljen u prilično fleksibilnoj formi dok bi se za istinsko bavljenje tom djelatnošću trebalo u školama jače angažovati – saradivati sa društvenim institucijama kojima je rad na profesionalnoj orijentaciji, politici zapošljavanja, karijernom razvoju jedna od prioriternih djelatnosti.

Drugi prijedlog je realizacija izbornog predmeta „Profesionalna orijentacija” koji je osmišljen kao pet koraka do odluke o izboru zanimanja i koji potencira osnaživanje učenika u smislu sticanja znanja, razvijanja vještina i prihvatanja vrijednosti radi bolje samospoznaje sa aspekta sposobnosti, interesovanja i kroz koje bi se učenici edukovali u prikupljanju informacija bitnih za donošenje odluka o zanimanju i daljem školovanju.

Treći prijedlog je razmatranje mogućnosti implementacije izbornog predmeta „Moje zanimanje” koji je još u proceduri procjene nadležnih i koji predviđa realizaciju ciljeva profesionalne orijentacije kroz deset tema pod nazivima: Opšte odlike rada, Faktori ličnosti bitni za profesionalni razvoj učenika, Faktori sredine bitni za profesionalni razvoj učenika, Odlike zanimanja, Istraživanje sebe i svijeta zanimanja, Definicija uspjeha, Vrijednosti kao faktor izbora zanimanja, Potrebe društva za kadrovima, Potrebe pojedinca u 21. vijeku i Odlučivanje kao odgovoran proces u profesionalnoj orijentaciji.

Ako kritički sagledamo te pristupe zapazićemo svu težinu selekcije najadekvatnijih puteva za racionalan prilaz toj djelatnosti koja je još u razvoju koja, bez obzira na zakonske i

¹ Mr Rada Vlahović, psiholog u osnovnoj školi „Pavle Rovinski” u Podgorici i doktorant na Filozofskom fakultetu u Nišu

strategijske odredbe još uvijek traži svoje mjesto u obrazovnom sistemu koje joj nesumnjivo pripada.

Ključne riječi: profesionalna orijentacija, sposobnosti, interesovanja, društvene potrebe za kadrovima, zanimanje, odlučivanje, izborni predmeti, programi rada

Mogućnosti višestrukih pristupa realizaciji ciljeva profesionalne orijentacije u osnovnoj školi

Počeci profesionalne orijentacije na našim prostorima bili su vezani za profesionalno informisanje i vaspitanje. Suština te pojave je da u školi treba brinuti o cjelovitom razvoju učenika, otkrivati, podsticati i razvijati sposobnosti djece pa će se tako unaprijediti njihov lični i profesionalni razvoj. U okviru profesionalne orijentacije u školi učenici treba da upoznaju vlastite sposobnosti, interesovanja i sklonosti, da se upoznaju sa svijetom rada, raznim zanimanjima, putevima profesionalne pripreme za pojedina zanimanja. Izbor zanimanja je razvojni proces. Pojedinaac treba biti osposobljen da rješava probleme vezane za svoj profesionalni razvoj tokom cijelog radnog angažovanja, da planira i usmjerava svoju karijeru, da je spreman za učenje za korišćenje brojnih izvora znanja vezanih i za stručnu oblast za koju se opredijelio, ali i za korišćenje literature iz drugih (posebno srodnih) oblasti ne bi li svoj radni učinak podigao na viši nivo. Da bismo odabrali pravo zanimanje moramo dobro upoznati sebe, svoje osobine, sposobnosti, interesovanja, stavove, vrijednosti i potrebe. Za to je osim teorijskih znanja potrebno i određeno praktično iskustvo.

U profesionalnoj orijentaciji razlikujemo opšte i posebne zadatke:

„Opšti zadaci su: upoznavanje, praćenje i podsticanje razvoja individualnih karakteristika ličnosti učenika značajnih za usmjeravanje njihovog profesionalnog razvoja i njihovo podsticanje da i sami svjesno doprinose profesionalnom razvoju; upoznavanje učenika sa svijetom rada i zanimanja, sistemom srednjeg vaspitanja i obrazovanja i njihovo osposobljavanje za samostalno prikupljanje informacija koje se odnose na svijet rada i sistem srednjeg obrazovanja; formiranje pravilnih stavova prema radu; podsticanje učenika na ispitivačko, eksplorativno ponašanje prema sebi i svijetu rada; osposobljavanje učenika za donošenje zrelih i realnih odluka u vezi sa izborom zanimanja; uspostavljanje saradnje sa učeničkim roditeljima i njihovo osposobljavanje za pružanje pomoći djeci u podsticanju i usmjeravanju njihovog profesionalnog razvoja; uspostavljanje saradnje sa ustanovama i institucijama koje mogu doprinijeti uspješnijem profesionalnom razvoju“ (Nikolić, 2006, str. 248).

O vrijednosti rada i međusobnoj uslovljenosti svih vidova ljudskog rada svaki nastavnik treba da uči učenike. Nastavnici koji pomažu i darovitima i učenicima posebno zainteresovanim za njihovu struku, imaju priliku i da, kod tih učenika, razvijaju obrazovne kompetencije, ali i ljubav prema radu, radne navike, kulturu rada. Treba da utiču na razbijanje predrasuda o pojedinim

područjima rada i zanimanjima, kao i da upoznaju odjeljenskog starješinu i članove odjeljenskog vijeća sa svojim zapažanjima o učenicima i njihovim profesionalnim namjerama i interesovanjima.

Odjeljski starješina treba da ima svoj Program profesionalne orijentacije za učenike svog odjeljenja. „Posebnu pomoć treba da pruži onim učenicima kod kojih uoči smetnje u razvoju ili nadarenima; obezbjeđuje potpunije obavještanje učenika o zanimanjima, svijetu rada, sistemu obrazovanja, faktorima uspješnog izbora zanimanja; vodi sa učenicima individualne i grupne razgovore u cilju njihovog podsticanja kao i da sami prikupljaju podatke o svijetu rada, sistemu obrazovanja i da procjenjuju svoje mogućnosti u odnosu na zahtjeve pojedinih zanimanja; prati razvoj interesovanja učenika i saraduje sa predmetnim nastavnicima i pedagoško-psihološkom službom; angažuje odjeljenjsku zajednicu u vezi sa realizacijom programa profesionalne orijentacije; preduzimaju odgovarajuće mjere za praćenje, podsticanje i usmjeravanje profesionalnog razvoja nadarenih učenika kao i onih koji imaju probleme u opštem razvoju i profesionalnom opredjeljivanju; vodi dokumentaciju o praćenju razvoja učenika, njihovim aktivnostima, postignućima, na osnovu svojih zapažanja i zapažanja drugih u školi“ (Nikolić, 2006, str. 249).

Zadaci profesionalne orijentacije u školi realizuju se preko dodatne, izborne nastave i slobodnih aktivnosti tokom cijelog osnovnoškolskog razdoblja. Učenici treba da, kroz Program profesionalne orijentacije, upoznaju svijet rada direktnim odlascima u različite poslovne jedinice. Autorka navodi primjer obrade nastavne jedinice iz fizike „centrifugalne sile“ gdje se, u cilju objašnjenja principa njenog djelovanja, opisuje rad u okviru zanimanja kao što su vulkanizer, saobraćajni tehničar, nautički tehničar i dr. Prilikom prezentacije sadržaja o kosmosu navode se zanimanja: astronaut, astronom, astrofizičar, geofizičar i dr. Naglašava se pozitivno dejstvo neposrednih posjeta radionicama, laboratorijama od strane učenika.

Program profesionalne orijentacije je poseban program, realizuje se kroz sve sadržaje, aktivnosti i oblike rada u školi i realizuju ga i nastavnici i pedagozi-psiholozi, i učenici, a Program profesionalne orijentacije obuhvata i saradnju s učeničkim roditeljima. Za realizaciju nijesu potrebni posebni uslovi jer se brojne aktivnosti u školi mogu povezati sa profesionalnom orijentacijom.

Zašto posvećujemo pažnju profesionalnoj orijentaciji sada?

Proučavanje profesionalne orijentacije je važno sada, u vrijeme reforme školskog sistema, jer se promjene nužno implementiraju u sve sfere školskog rada, pa i ova djelatnost treba biti usklađena s potrebama pojedinca da svoje kompetencije osnaži i da svoj profesionalni put odabere što kvalitetnije.

Profesionalna orijentacija ima značaj za društvo u cjelini jer se pod uticajem procesa globalizacije i tranzicije savremeno društvo mijenja, javlja se potreba za novim profilima i zanimanjima kako bi se društvo moglo razvijati i napredovati. Za nova zanimanja potrebno je osmisliti adekvatan sistem

školovanja i zato škola ima značajan društveni vaspitno-obrazovni zadatak. Ako se reforma definiše kao radikalna promjena svega što čini vaspitno-obrazovni sistem doći će do velikih teškoća u kreiranju potpuno novog ambijenta koji će, sa svim odlikama novog, opterećivati nosioce i korisnike. Promjene su, kako je poznato, veoma bolne ako u sebe ne uključuju sistematske pripreme, praćenje i evaluaciju. Kako su dosadašnja iskustva pokazala najsnažniji otpori su nastajali usljed nepovoljnih društvenih okolnosti koje su, na našim prostorima, uslovile djelimične pomake ali u suštinskom smislu postoji još segmenata koje treba pažljivo unapređivati. Obzirom da je profesionalna orijentacija, u dosadašnjim uslovima, imala nešto fleksibilnije mjesto u odnosu na obavezne nastavne sadržaje, utoliko će biti teže usaglasiti je sa novim zahtjevima.

Kako novoj školi treba drugačija profesionalna orijentacija bitno je poraditi na njenom inoviranju koje podrazumijeva zadovoljenje više uslova. Jedan od bitnijih je edukacija nastavničkog kadra i nabavka savremene literature za nastavnike, učenike i roditelje iz ove oblasti. Učenike treba upoznati s novim zanimanjima ali i sa nužnim prilagođavanjem promjenama u postojećim zanimanjima. Ovo znači permanentnu spremnost svih aktera za učenje i usavršavanje. Učenicima treba pružiti što jasniju sliku o značaju posjedovanja multidisciplinarnih znanja i vještina od kojih se kao prioritetne izdvajaju informatičke i komunikativne kompetencije. Društvo traži profesionalce i stručnjake koji su spremni na kompleksan i kreativan pristup poslu. Odgovoriti složenim društvenim zahtjevima moguće je ako se istovremeno uvažava i potrebe pojedinaca koji će te zahtjeve ispunjavati.

U osnovnoškolskom uzrastu učenici treba da steknu uvid u višestruke mogućnosti obrazovanja, usavršavanja, treba da se upoznaju s brojnim zanimanjima i njihovim bitnim odlikama, a posebno sa perspektivom zanimanja. Višestruka interesovanja mladih mogu otežavati izbor i zato škola treba omogućiti učenicima da jasnije diferenciraju trenutna oduševljenja nekim popularnim zanimanjima od istinskog afiniteta za konkretne poslove. Mladi treba da razluče da li je njihova profesionalna namjera usmjerena na posvećeno profesionalno bavljenje poslovima iz neke oblasti ili je interesovanje prisutno u domenu hobija. Upoznavanje sebe je, stoga, imperativ profesionalne orijentacije u osnovnoj školi, a nastavnici i stručni saradnici su akteri sa ključnom ulogom.

Dakle, značaj i djelovanje škole u oblasti profesionalne orijentacije je nezamjenjiv, jer postoji veći broj faktora koji utiču na proces profesionalne orijentacije (faktori ličnosti: temperament, karakter i faktori sredine: porodica, vršnjaci, mediji...) pa značajno mjesto među njima ima škola jer tu učenici provode znatan dio svoga vremena, uče, razvijaju svoje sposobnosti, vještine, stiču radne navike, formiraju odnos prema vrijednostima, razvijaju se kao ličnosti sa kritičkim i stvaralačkim mišljenjem.

Saradnja s lokalnim institucijama, koje mogu pomoći pravilnom profesionalnom opredjeljenju, nužna je. Projekti, istraživanja, obuke, uzajamna

razmjena iskustava mogu bitno doprinijeti pravilnom profesionalnom razvoju učenika i osnažiti pristup organizovanju, planiranju, realizaciji, evaluaciji i unapređivanju poslova u ovoj oblasti. U tom cilju neophodna je saradnja škole s neposrednim okruženjem a prije svega sa Zavodima za školstvo i Zavodima za zapošljavanje jer se ove institucije bave aktivnostima profesionalne orijentacije. Glavne smjernice promjena u školi vezane su za proces decentralizacije, demokratizacije i podizanja nivoa kvaliteta rada u školama, a ove tendencije dovode do značajnih promjena u školama, u svim aspektima školskog rada pa i u dijelu profesionalne orijentacije.

Reforme u našim osnovnim školama imaju jasno definisane ciljeve i zadatke, koji se tiču uloge škole kao kompaktne zajednice, ali čija kohezija ne ometa njenu konstruktivnu saradnju sa akterima iz lokalne, ali i šire društvene zajednice. Za sve aktivnosti, koje predviđa reforma, potrebno je kvalitetno planiranje i pripremanje i ono se odvija timski unutar školskih multiprofesionalnih timova. Svaki plan i program treba da ima ciljni pristup gdje su određene aktivnosti s nosiocima, oblicima i metodama rada, ali i nužnom formom evaluacije urađenog. Iako se i u tradicionalnoj školi isticalo pravo sve djece na školovanje u savremenoj školi je ono sistematski organizovano, pa se ideja inkluzije – uvođenja djece sa smetnjama u razvoju u redovne škole, sve intenzivnije realizuje. Jedna od značajnih novina su izborni i fakultativni predmeti koji su takođe uvršteni s ciljem pružanja veće mogućnosti izbora učenicima i usklađivanja vaspitno-obrazovnog rada njihovim željama i sposobnostima.

Reformski cilj, koji se nametnuo kao prioritetan, bio bi učenje u školi koje će učenika, kroz njegovo aktivno učešće, dovesti do situacija da promišlja, da saraduje, da samostalno ili kroz interakciju sa vršnjacima i nastavnicima, otkriva zakonitosti koje su već otkrivene u nauci.

Zašto je bila nužna reforma?

Zato što je društvo napredovalo u nauci i tehnici, zato što su izvori znanja sve transparentniji, zato što se učenje odvija dobrim dijelom vaninstitucionalno kroz oblike neformalnog i informalnog učenja. U skladu sa tim javlja se potreba za novim znanjima, a neka postaju zastarjela, pasivnost učenika kao aktera predstavlja ometajući faktor njegovog napredovanja.

Neke od novina u školi vezane su za dužinu školovanja, pa se počelo s realizacijom devetogodišnje osnovne škole, u Crnoj Gori je uvedeno opisno ocjenjivanje u prvim godinama školovanja (do III razreda), pojačalo se pravo učenika za aktivno učešće u školskom životu (osnivaju se učenički parlamenti), istaknutija je uloga roditelja koji su sve više partneri školi, a i konkretno su organizovani u okviru rada Savjeta roditelja.

Promjene u školi zahvatile su cjelokupnu njenu organizaciju, ali su najistaknutije u oblasti izmjena nastavnih planova i programa, ponude vannastavnih sadržaja i izbornih, fakultativnih predmeta te projekatskih

ponuda. Da bi se promjene što bolje implementirale potrebno je raditi na edukaciji kadrova, organizovati niz obuka za primjenu reformskih rješenja kao i obezbijediti literaturu. Ove aktivnosti su provođene putem organizovanja javnih rasprava, okruglih stolova, savjetovanja, kratkoročnih i dugoročnih obuka, seminara donošenja strategija i drugih relevantnih zakonskih dokumenata, sve s ciljem boljeg informisanja praktičara i podsticanja njihove zainteresovanosti za inoviranje sopstvenog rada. Geslo, koje je više puta provejavalo kroz naučne i stručne skupove, glasilo je da promjene nije lako uvesti ili je to gotovo nemoguće bez radikalnije promjene u našoj svijesti. Dakle, trenuci na koje možemo ozbiljno računati u reformi su oni kada većina naših nastavnika i ostalih prosvjetnih radnika stekne istinski uvid u značaj i neophodnost uvođenja novih metoda, oblika i nastavnih sredstava.

Metodologija realizacije profesionalne orijentacije

Postavlja se pitanje izbora najpovoljnijih načina za realizaciju poslova profesionalne orijentacije. Novije metode bi trebalo da obuhvate aktivnosti koje će doprinijeti stimulisanju profesionalnog razvoja djece. „Utvrđivanje metodologije realizacije sadržaja profesionalne orijentacije je veoma kompleksno pitanje s obzirom na nepostojanje „Modela Godišnjeg programa profesionalne orijentacije“ koji je duže primjenjivan i koji je pokazao efikasnost. Reformski tokovi školstva nameću potrebu unapređivanja cjelokupne aktivnosti u školama pa i realizaciji programskih sadržaja profesionalne orijentacije treba prići inovativno. Učenička aktivnost mora biti veoma izražena jer je učenik subjekt vaspitno-obrazovnog procesa koji misli, zapaža, iznosi ideje, bira radne zadatke, rješava problemske situacije, ispoljava kreativnost i samostalnost“ (Vlahović, 2005, str.15).

Kad bismo u školi udovoljili ovom zahtjevu omogućili bismo učenicima da svoj profesionalni izbor tretiraju kao odluku koja je podložna promjeni, ali s kojom se oni mogu suočiti bez pretjeranog stresa. Dakle, učenik svoj profesionalni izbor posmatra realno, kao najpovoljniju varijantu u određenom trenutku, ali koja ne predstavlja ograničenje za dalja profesionalna odlučivanja i napredovanja.

Škola će kroz svoje aktivnosti omogućiti da učenici, u postojećim društvenim okolnostima, donesu sebi najbliskije odluke, vodeći računa o društvenim vrijednostima, potrebama za određenim kadrovima na tržištu radaali i perspektivi zanimanja i svom karijernom razvoju.

Da bismo ostvarili ciljeve profesionalne orijentacije – osposobili učenike za donošenje samostalne profesionalne odluke treba da brižljivo biramo metode za rad sa učenicima koje stimulišu njihove lične kompetencije bitne za profesionalni razvoj. Tu su već prisutne aktivnosti u školi koje podržavaju razvoj učeničkih sposobnosti i sklonosti (redovna nastava, slobodne aktivnosti, dodatna nastava, fakultativni, izborni predmeti, učenički klubovi, časovi odjeljenjske zajednice, te namjenski organizovani časovi profesionalne orijentacije).

Nastavnici bi znatno doprinijeli kvalitetu rada u ovoj oblasti kada bi se, na sastancima stručnih aktiva, detaljnije pozabavili značajem profesionalnog usmjeravanja djece koji podrazumijeva iznalaženje najefikasnijih puteva za sticanje znanja, vještina i pružanje prilike učenicima da bolje upoznaju sopstvene afinitete. To je prilika da se razmatra značaj učešća učenika u radu slobodnih aktivnosti i ostalih oblika nastavnog i vannastavnog rada, analizira kvalitet vaspitno-obrazovnog rada, predlažu stimulatívne mjere i putevi prevazilaženja poteškoća.

Neka od predloženih rješenja u literaturi profesionalne orijentacije s naših prostora bila su vezana za osnivanje komisije profesionalne orijentacije na nivou škole (Mandić, 1981).

Svakako da je konkretizacija poslova i „dodjela“ ovih zaduženja grupi nastavnika povoljna varijanta organizacije profesionalne orijentacije u školi i oni bi tada trebalo da imaju dobro osmišljen godišnji program rada zasnovan na naučnim osnovama te instrumente za praćenje kvaliteta realizacije. Njihova saradnja sa stručnim saradnicima u školi je, i u ovom slučaju nužna, ali i saradnja s drugim obrazovnim ustanovama i društvenim institucijama kojima je profesionalna orijentacija jedna od prioriternih aktivnosti.

Neki od poslova komisije bili bi: analiza kvaliteta realizacije programskih ciljeva profesionalne orijentacije u okviru konkretnog školskog programa, ali i ostalih aktivnosti koje podržavaju značaj ovog obrazovnog segmenta. Članovi ovog tima bi mogli češće da potenciraju ove poslove i promovišu svoj, a posebno učenički rad, da pokrenu školske publikacije na ovu temu, organizuju izložbe i priredbe u koje će uključiti i zainteresovane i kompetentne učeničke roditelje. Podrazumijeva se da bi u, okviru interne evaluacije sopstvenog rada, trebalo poraditi i na unapređivanju saradnje unutar tima i istražiti učeničke stavove o efektima ovih aktivnosti.

Prijedlog tema za rad u školi na polju afirmacije značaja profesionalne orijentacije

Ukoliko škola realizuje „Program profesionalne orijentacije“ osmišljen uz primjenu upitnika, predavanja – prezentacija i radionica mogu kao smjernice poslužiti sljedeće preporuke:

Upitnike za učenike bi trebalo praktikovati već od V razreda uz aktivno učešće odjeljenskih starješina i pedagoško-psihološke službene teme: Umni i fizički rad, Radne navike, Moje snage značajne za odabrano zanimanje, Ljubav prema poslu, Sklad interesovanja i sposobnosti.

Predavanja – prezentacije za učenike mogu obuhvatiti sljedeće teme: Osobine ličnosti i izbor zanimanja; Znanja i interesovanja za obavljanje poslova unutar zanimanja; Faktori sredine i izbor zanimanja; Literatura – izvori informisanja o ponudi obrazovnih profila u lokalnoj zajednici, Iskustva praktičara o putevima školovanja, stručnog i profesionalnog usavršavanja.

Radionice za učenike bi predstavljale najistaknutiji segment rada na profesionalnoj orijentaciji i nerijetko se susriječemo s prostornim i vremenskim ograničenjima za realizaciju ovih aktivnosti. Ukoliko prevaziđemo ove barijere možemo ozbiljnije pristupiti radnim zadacima, a predlažemo teme: Korelacija umnog i fizičkog rada; Izbor hobija kao segment profesionalnog interesovanja; Učenje kao kompleksna i kontinuirana aktivnost; Putevi postizanja uspjeha u zanimanju; Razvijanje organizatorskih sposobnosti; Identifikacija profesionalnih interesovanja; Uzori iz porodice i škole za profesionalni izbor; Motivacija za kvalitetno obavljanje posla; Komunikacijske vještine kao preduslov uspješne saradnje u radnoj sredini; Odlučivanje kao odgovoran proces; Moje sposobnosti i osobine ličnosti sa stanovišta kompetentnih stručnjaka u školi; Lične i ostale prepreke (indikacije i kontraindikacije) za školovanje i zapošljavanje u odabranom zanimanju; Podrška za realizaciju planiranih aktivnosti u profesionalnoj orijentaciji; Objektivna evaluacija sopstvenih stručnih, obrazovnih, socijalizacijskih, emocionalnih i ostalih kompetencija.

Pedagog i psiholog mogli bi, u saradnji s **Komisijom za profesionalnu orijentaciju**, obaviti istraživanja uz primjenu anketnih upitnika za nastavnike prema sljedećem rasporedu:

1. „Mogućnosti realizacije ciljeva profesionalne orijentacije u okviru predmetnih programa i međupredmetnih oblasti“ (redovna nastava)
2. „Profesionalna orijentacija darovitih“ (dodatna nastava)
3. „Ciljevi profesionalne orijentacije u izbornoj nastavi“ (izborna nastava)
4. „Korelacija ciljeva slobodnih aktivnosti i ciljeva profesionalne orijentacije“ (slobodne aktivnosti)
5. „Realizacija ciljeva profesionalne orijentacije u okviru odjeljenja“ (odjeljenska zajednica)

Za realizaciju ciljeva profesionalne orijentacije mogu se organizovati grupna i kolektivna predavanja – prezentacije (okrugli stolovi, debate) za nastavnike od strane stručnih lica iz Zavoda za zapošljavanje, Centra za stručno obrazovanje, CIPS-a, Zavoda za školstvo, Zavoda za udžbenike i ostalih društvenih institucija koje bi svojim smjernicama i sugestijama te informacijama i konkretnim preporukama doprinijele afirmaciji poslova u ovoj oblasti.

Upravna i stručna služba škole bi trebalo da motivaciono utiče na nastavnike i da oblast profesionalnog usmjeravanja učenika češće bude u okviru posebnih programa u školi koji podstiču razvoj profesionalnih kompetencija. To se u nekim školskim sredinama već duži niz godina obavlja u okviru PRNŠ (Profesionalnog razvoja na nivou škole) gdje se kao prioritetni ciljevi (istaknuti u LPPR – u ličnom planu profesionalnog razvoja) upravo potenciraju usmjereni

uticaji na profesionalna opredjeljenja učenika, posebno darovitih i učenika iz inkluzivnih odjeljenja.

Roditelje treba podsticati na aktivno učešće realizaciji ciljeva realizacije Programa profesionalne orijentacije što se može obogatiti primjenom sljedećih postupaka: anketiranja, predavanja i radionica na teme: Roditeljski uticaji na profesionalni razvoj djece; Tradicija izbora zanimanja u porodici; Porodične vrijednosti, dječije sposobnosti i profesionalna interesovanja; Uticaj socioekonomskog statusa porodice na profesionalnu odluku djeteta; Koliko poznajemo interesovanja naše djece; Hobiji, talenti kod naše djece; Uspjesi na takmičenjima, konkursima i buduće zanimanje; Temperamentne i karakterne osobine i profesionalna odluka; Uspjeh u pojedinim stručnim oblastima – odraz izrazito razvijenih sposobnosti ili teškog i napornog rada; Profesionalna odluka moga djeteta; Podrška iz porodice dječijim profesionalnim preferencijama; Samostalnost djece za izbor zanimanja; Višestruka profesionalna interesovanja; Promjene u zanimanjima; Mogućnosti zapošljavanja u lokalnoj sredini; Perspektiva pojedinih zanimanja; Profesionalna odluka – briga djeteta ili naša porodična briga; Doprinos informisanja i ostalih aktivnosti u školi profesionalnom odlučivanju; Predrasude o zanimanjima; Deficitarna i suficitarna zanimanja u našoj sredini; Novija zanimanja i volonterski rad...

Izborni predmeti u funkciji afirmisanja profesionalne orijentacije

U „Određenju predmetnog programa“ **Izbornog predmeta za VIII i IX razred prihvaćenog 2013.** od strane Zavoda za školstvo Crne Gore pod nazivom „**Profesionalna orijentacija**“ stoje stavovi o profesionalnoj orijentaciji kao bitnoj aktivnosti koja doprinosi pravilnom pristupu mladih u profesionalnom odlučivanju. Kroz ove aktivnosti učenici bi sticali neophodna znanja, razvijali vještine i prihvatili vrijednosti koje bi im nadalje pomogle da uspješno upoznaju sebe sa stanovišta sposobnosti, interesovanja, kao i prikupljanja informacija vezanih za zanimanja i dalje školovanje.

Autorke objašnjavaju da je orijentacija u ovom kontekstu sklop aktivnosti koje usmjeravaju i pružaju podršku mladima.

U „Opštim ciljevima predmetnog programa“ navodi se da je nužno omogućiti mladima da steknu znanja i vještine za bolje upoznavanje sopstvenih odlika, da se edukuju u korišćenju izvora informisanja, da imaju vještine i kompetencije za samostalno i odgovorno odlučivanje, te da se razvija svijest kod mladih o pravima i odgovornostima koje su neophodne kada se bira zanimanje kako bi mogli dobro kritički usmjeravati svoje uloge u zajednici. Dalje je konstatovano da je usvajanje Nacionalne strategije cjeloživotne karijerne orijentacije (2011C2015) predvidjelo uvođenje karijerne orijentacije u sve obrazovne nivoe gdje je, kao jedan od ponuđenih načina, izborni predmet.

Navedeni izborni predmet sastoji se iz pet koraka: Samospoznaje; Informisanje i istraživanja; Mogućnosti školovanja i karijere; Realnih susreta i Odluke.

Prvi korak Samospoznaja obuhvata: Svijest o sebi; Interesovanja, sposobnosti; Socijalizaciju (socijalne vještine, radne navike); Portfolio; drugi korak Informisanje i istraživanje čine: Izvori informisanja (prikupljanje podataka, obradu i sortiranje), Predrasude i činjenice i Mapu uma; Treći korak Mogućnosti školovanja i karijere obuhvataju: Tržište rada, područja rada, obrazovne programe i zanimanja, mogućnosti školovanja i Rad u vrijeme promjena – uticaj savremene tehnologije na tržište rada; Realni susreti sastoje se od: Pripreme, sprovođenja i naknadne obrade prikupljenih podataka i peti korak Odluku čine: Koraci do odluke, Argumenti „za“ i „protiv“ odluke za izbor željenog zanimanja/ refleksija i moj profil ličnosti (Ja) i zahtjevi struke.

Predmetni program „Moje zanimanje“ predložen od strane autora ovog članka dio je prihvaćene doktorske disertacije „Promjene u školi i profesionalna orijentacija učenika“ osmišljen je kao izborni predmet i predviđa realizaciju kroz 10 tema gdje se najveći fond časova opredjeljuje za oblast „Opšte odlike rada“. Kroz te časove učenici treba da znaju definiciju rada i razumiju njegov značaj za ljudski život, da poznaju smisao realizacije slobodnih aktivnosti u školi i načina njihovog organizovanja, da razumiju pojam učenje, da znaju načine sticanja, razvijanja i usavršavanja radnih navika, da znaju planirati rad i odmor. U okviru druge teme faktora ličnosti standardi su: znanja o temperamentnim i karakternim osobinama ljudi, razumijevanje i znanje o pojmovima opštih sposobnosti kao i uviđanje značaja prikupljanja informacija i osposobljavanja za ovu aktivnost. Od faktora sredine, koji se razmatraju u trećoj temi, učenici stiču znanja o dominantnim faktorima uticaja na svoj profesionalni izbor (porodici, školi, vršnjacima i mas - medijima). Treba da znaju i razumiju mjesto i ulogu ovih faktora, da procijene koliko isti utiču na njih lično, koliko generalno na njihove vršnjake, da izgrade vještine pružanja otpora negativnim pritiscima, da se izbore sa medijskom propagandom, da ne podlegnu dejstvu reklama i „modernih“ zanimanja, da se edukuju u uspostavljanju komunikacije sa kompetentnim osobama u školi, da prezentuju svoje odluke roditeljima na prihvatljiv način.

Četvrta tema je „Odlike zanimanja“ i njena uspješna realizacija treba da ima sljedeće ishode: učenici upoznaju (znaju i razumiju) postojanje opštih odlika svih zanimanja, postojanje specifičnih odlika zanimanja, postojanje opštih i posebnih zahtjeva zanimanja, da se edukuju u formiranju kritičkog stava prema zanimanjima (da uoče prednosti i nedostatke) da ih uporede sa svojim sposobnostima i osobinama (temperamentnim i karakternim). „Istraživanje sebe i svijeta zanimanja“ je peta tema i ona bi trebalo da dovede do ishoda koji učenike osposobljavaju za razumijevanje višestrukih ljudskih potreba koje bi dovele do formiranja realnih profesionalnih aspiracija i osnažila ih da detaljnije istražuju ona zanimanja za koja posjeduju afinitete. U okviru realizacije šeste teme „Definicije uspjeha“ učenici bi sticali kompetencije za diferenciranje

istinskog funkcionalnog profesionalnog uspjeha od improvizovanih formi zasnovanih na marketingu koje ne moraju značiti suštinsku vrijednost u nekom poslu. Razumjeli bi uslovljenost poslovnog uspjeha od sposobnosti, znanja, vještina, uslova rada (materijalnih, prostornih...) i udjela saradnika na putu postizanja radnih rezultata. Sedma tema „Vrijednosti kao faktor izbora zanimanja“ podrazumijeva dolazak do saznanja o višedimenzionalnoj determinisanosti radnih ali i životnih vrijednosti koja obuhvata i pojmovno razumijevanje termina duhovnih i materijalnih vrijednosti kao produkata rada, ali i sredinskih uticaja na dostizanje tih rezultata. Učenici treba da razumiju svu složenost vrijednosnog sistema koji je zavisin i od ličnog angažovanja, ali i od društvenog miljea u kome se te vrijednosti ostvaruju.

Pogled na tri varijante realizacije ciljeva profesionalne orijentacije u osnovnoj školi

1. „Godišnji program rada profesionalne orijentacije“ donosi se u školama prema utvrđenim pravilima gdje su navedeni svi relevantni subjekti u vaspitno-obrazovnom procesu. Noviji tokovi crnogorskog školstva, koje je u stanju i procesu dinamičkih promjena, predviđaju aktiviranje prosvjetnih radnika na polju intenzivne saradnje sa društvenom sredinom. To podrazumijeva, između ostalog, i planiranje realizacije ciljeva preduzetničkog učenja i održivog razvoja.

Mjesto i uloga profesionalne orijentacije, i pored brojnih inicijativa, još uvijek se kreće u nedovoljno konkretizovanom obliku što bi se djelimično riješilo kvalitetnom realizacijom Godišnjeg programa rada profesionalne orijentacije. Iskustva sa provedenih mikro istraživanja autora članka ukazuju na nedovoljnu informisanost o nekim aspektima aktuelne profesionalne orijentacije i na nedovoljnu motivisanost nastavnika ali i pedagoga i psihologa za obuhvatnije angažovanje na ovom planu. Razlozima ovakvog stanja trebalo bi se detaljnije pozabaviti, ali to bi uključivalo zadovoljenje niza uslova uz obimne pripreme, edukacije, nabavku literature, izbor instruktora, utvrđivanje standarda i evaluaciju.

Pozitivni efekti dosadašnjih programa nijesu kontinuirano praćeni, ali pojedinačna iskustva govore u prilog činjenici pozitivnog kretanja prema kvalitetnim rješenjima. U našim školama se realizuju predavanja – prezentacije, anketiraju učenici, roditelji i nastavnici i, kroz radionice najčešće na časovima odjeljenjske zajednice, ostvaruju ciljevi profesionalne orijentacije. Saraduje se sa društvenim institucijama, najčešće sa Zavodom za zapošljavanje i CIPS-om. Ono što je još uvijek u deficitu je ponuda literature, posebno za učenike koji nemaju dovoljno prilike da se, u školama, snabdijevaju priručnicima i ostalim sredstvima za edukaciju o odlikama zanimanja. Informatori – vodiči za izbor srednje škole koji se distribuiraju krajem IX-godišnjeg školovanja nerijetko su jedina informativna publikacija za učenike o izboru zanimanja. Nivo informisanosti je djelimično obogaćen zahvaljujući elektronskim medijima

ali je to još uvijek nedovoljno. Ipak, s obzirom da se ciljevima profesionalne orijentacije prosvjetni radnici bave kroz cijeli vaspitno – obrazovni proces može se pozitivno ocijeniti održivost realizacije ciljeva profesionalne orijentacije u osnovnoj školi.

2. Predmetni program – izborni predmet „Profesionalna orijentacija“ za VIII i IX razred usvojen 2013. ima niz prednosti. To je, prije svega, konkretno definisan program sa brojnim instrumentima koji pružaju priliku učenicima da bolje sagledaju sebe, svijet rada i svoje mjesto u budućem radnom okruženju. Realizacija ciljeva u ovom izbornom predmetu pomogla bi mladima da, nakon edukacije kroz petofazni postupak uspješno, efikasno i kompetentno *odlučuju* o svom budućem zanimanju. Postavlja se pitanje *dobre promocije* ovog programa. On nije zastupljen u školama u mjeri u kojoj je to neophodno što treba promijeniti.

3. Predmetni program – Izborni predmet „Moje zanimanje“, za VII, VIII i IX razred osmišljen od strane autora ovog rada, ima odlike vaspitno-obrazovnog djelovanja na učenike jer doprinosi da oni, kroz učešće u realizaciji deset tema, produbljeno razmišljaju o sopstvenim prednostima i ograničenjima i da kritički valorizuju vrijednosne kategorije rada i njegovih produkata, da svoj profesionalni put vide kao polje realnog doprinosa društvu kome će privređivati na korektan i savjestan način. Zato je dovoljno pažnje posvećeno analizi *osobina ličnosti* i analizi uticaja *sredinskih faktora* na donošenje profesionane odluke.

Osnovna razlika među ovim izbornim predmetima je u domenu prioritnog cilja. Prvi više pomaže mladima da odlučuju nakon sagledavanja brojnih parametara bitnih za pravilan izbor zanimanja tj. da razviju kompetencije kod učenika za ovaj korak. Drugi se zadržao na edukaciji učenika za procjenu uticaja osobina ličnosti i društvenih faktora bitnih u profesionalnom razvoju i radnom angažovanju koji mogu snažno determinisati proces profesionanog odlučivanja.

Oba programa posjeduju sličnu koncepciju i niz drugih korelacija, ali je razlika prisutna u potenciranju bitnih postavki. Razlika je i u uzrastu korisnika, prvi program obuhvata učenike dva, a drugi tri završna razreda osnovne škole. Sličnosti su prisutne i u didaktičkim preporukama i realizatorima.

Zaključak

Rad ćemo zaokružiti izvodom iz „Određenja predmetnog programa“ izbornog predmeta „Moje zanimanje“.

Dječija interesovanja za nastavak školovanja i izbor budućeg životnog poziva podložna su oscilacijama uslovljenim višestrukim razlozima, a usmjereni uticaji iz školske sredine pomogli bi učeniku da bolje upozna sebe i svijet rada. Namjena ovog izbornog predmeta je da učenik upozna, razumije i poštuje rad i učenje kao vrhunske vrijednosti, upozna faktore uspješnog izbora budućeg

poziva koji su vezani prije svega za njegovu ličnost tj. da stekne što realniju sliku o sebi, da upozna uticaj faktora sredine, da „istražuje“ sebe u odnosu na svijet zanimanja, da zauzme konstruktivan stav prema kategoriji uspjeha i vrijednosti, da razumije potrebu usklađivanja ličnih profesionalnih preferencija sa potrebama društva, da stekne lične i socijalne kompetencije koje će zadovoljavati potrebe građanina 21. vijeka i donese pravilnu, odgovornu profesionalnu odluku – izbor srednje škole u kojoj su najveće šanse da postigne uspjeh i kojim će omogućiti egzistenciju i kvalitetan život sebi, a svome društvu donijeti benefite radnim rezultatima koji su adekvatni zahtjevima sadašnjeg vremena i standardima koje ono nameće u obrazovnom i socijalizacijskom smislu.

LITERATURA

- Brančić, B. (1986). Psihološke teorije izbora zanimanja. Beograd: Naučna knjiga.
- Čehić, E. (1990). Koje je zanimanje za mene. Beograd: Kultura.
- Damjanović, R. (2005). Mozaik pedagoško – psiholoških tema i dilema. Podgorica:
 - Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
 - Holland, J. I. (1994). Self – directed Search: Assesment Booklet, A Guide to Education and Career Planning. Odessa, Psychological Assesment Resources, Inc.
 - Ilić, M, Nikolić, R. i Jakanović, B. (2006). Školska pedagogija. Užice: Učiteljski fakultet i Banja Luka: Filozofski fakultet.
 - Ivić, I. i saradnici (1996). Aktivno učenje. Beograd: Institut za psihologiju.
 - Kankaraš, B. i saradnici (2011). Pet koraka do odluke o školi i zanimanju. Priručnik za nastavnike. Podgorica: GIZ.
 - Kankaraš, B. i saradnici (2013). Predmetni program „Profesionalna orijentacija“: Ministarstvo prosvjete, Zavod za školstvo.
 - Grupa autora (2001). Knjiga promjena. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke
 - Grupa autora (2011). Nacionalna strategija cjeloživotne karijerne orijentacije (2011 – 2015) Podgorica: Ministarstvo prosvjete.
 - Lalović, Z. (2001). Interaktivna nastava – aktivno učenje. Podgorica: Vaspitanje i obrazovanje br. 3
 - Mandić, P. i saradnici (1981). Profesionalna orijentacija u osnovnoj školi. Sarajevo: Svjetlost.
 - Potkonjak, N. i saradnici (1989). Pedagoška encilopedija. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Zagreb: IRO Školska knjiga; Sarajevo: OOUR Svjetlost; Sarajevo: Zavod za udžbenike inastavna sredstva; Sarajevo: Republički zavod za unapređenje vaspitanja i obrazovanja; Titograd:OOUR Izdavanje udžbenika i udžbeničke literature; Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.

- Polović, Đ. (1996). Profesionalna orijentacija , obrazovanje i zapošljavanje. Podgorica.
- Rodić, R. (1979). Profesionalna orijentacija i osnovne škole. Zagreb: Novinsko – izdavačka radna organizacija Školske novine.
- Roe, A (1957): Early determinants of vocational choice; u knjizi: Vocational Guidance and Career Development, Eds: Peters and Nansen, The Macmillian, Co, New York, 1967.
- Super, D. E. (1953): A theory of vocational development. American Psychologist (185 – 190)
- Stanisavljević – Petrović, Z. i Cvetković, M. Škola uspešnih učenika. UDK 37.017.04
- Stojaković, P. (2008). Psihologija za nastavnike. Banja Luka: Media centar.
- Vlahović, R. (2006). Odjeljenjska zajednica. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vlahović, R. (2005). Profesionalna orijentacija. Podgorica: AP PRINT.
- Vlahović, R. (2015). Promjene u školi i profesionalna orijentacija učenika (odobrena doktorska disertacija na Departmanu za pedagogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta „Nikola Tesla“ u Nišu).
- Zvonarević, M. (1981). Socijalna psihologija. Zagreb: Školska knjiga.

**VOCATIONAL GUIDANCE AND CAREER DEVELOPMENT
IN PRIMARY SCHOOL – ANALYSIS OF PAST EXPERIENCES
ALONG WITH RECOMMENDATIONS FOR INNOVATION
AND IMPROVEMENT OF THE WORK**

Abstract:

This paper deals with vocational guidance and career development in primary school as an activity that is very important for the development of students' personal and professional competences. Our analysis of past experiences has led us to propose three models for organizing such activities in this area in the forthcoming period.

The first proposal is to adopt a "Yearly school program for vocational guidance and career development" that would encompass regular, additional, elective teaching along with students' services from fifth to ninth grade. For any school or educational institution, it is important to establish cooperation with social institutions that are primarily responsible for career development and also policy of employment.

The second proposal is to promote the teaching of elective subject "Career development" that is designed towards vocation choice in five steps. It encourages student to acquire knowledge, develop skills, in order to accept his personal values, interests etc. that will help the student to collect necessary information for making the decision about his future vocation and schooling.

The third proposal is to discuss the possibility of implementation of elective subject "My Vocation" that applied for approval to competent national body. This elective's concept is divided into ten topics for accomplishment of the set career development goals. The topics are the following: General introduction; Personal factors important for development of a student; Factors of the milieu for career development of student; Characteristics of vocations; Self-research and vocations research; Definition of success; Values as factors for choosing vocation; Needs of society for professionals; Personal needs of individuals in 21st Century and Decision making leading to future vocation.

Should we attempt to make a critical review of the above said regardless of the legal difficulties, we think the most rational strategic way for the inclusion of career development in education system must be found in the years to come.

Key words: career development, competences, interests, social needs for professionals, vocation, decision making, electives, program of work

Marija GOLUBOVIĆ¹

SPECIFIČNOSTI STVARALAŠTVA DECE NA PREDŠKOLSKOM UZRASTU

Rezime:

Vaspitno-obrazovni proces svakog društva trebalo bi da stavi akcenat na prepoznavanje i podsticanje razvoja specifičnih stvaralačkih sposobnosti dece. Prvi i osnovni korak na putu pravilnog podsticanja i pospješivanja razvoja stvaralačkih potencijala je dobro poznavanje karakteristika i specifičnosti stvaralaštva. Moraju se poznavati specifične odlike stvaralaštva na predškolskom uzrastu koje se u velikoj mjeri razlikuju od onih koje su karakteristične za odrasle stvaraoce.

Rad je vezan za problematiku koja se odnosi na specifičnosti stvaralaštva na predškolskom uzrastu. Razmatraju se različita mišljenja o stvaralaštvu, ukazuje na to zbog čega je značajno prepoznati stvaralačke sposobnosti na predškolskom uzrastu, kao i koji su to postupci i strategije od značaja za podsticanje razvoja stvaralačkih sposobnosti kod dece.

Istraživački dio rada odnosi se na utvrđivanje toga da li i u kojoj mjeri vaspitači poznaju specifičnosti stvaralaštva na predškolskom uzrastu čije je poznavanje ključna pretpostavka razvoja stvaralačkih sposobnosti.

Ključne riječi: stvaralaštvo, deca, predškolski uzrast, vaspitno-obrazovni proces.

1. Pojmovno određenje stvaralaštva

Stvaralaštvo je pojam koji se osobito počeo razmatrati od pedesetih godina dvadesetog vijeka. Neki autori stvaralačkim procesom smatraju samo onaj proces čiji je proizvod priznat od strane kompetentnih pojedinaca kao izuzetan (Mail, 1968: 6.) „Drugi veruju da je kvalitet kreativnosti ispoljen ako je pojedinac napravio nešto novo za sebe, što ga zadovoljava i u tom smislu je korisno od njega ako je povezao stvari koje su pre toga bile nepovezane u njegovom iskustvu i ako je proizvod „iznenađujući“ (tj.nov) za njega“ (Isto, str.6.) Drugo stanovište se čini prihvatljivijim. Naime, proizvod stvaralaštva

¹ Mr Marija Golubović, student doktorskih studija na Filozofskom Fakultetu u Nikšiću i pedagog u JU Prva srednja stručna škola, Nikšić

treba da predstavlja novinu koja zadovoljava stvaraoca, a koristan je za društvo. U tom smislu, Emil Kamenov ističe da se kreativnost „izražava u čovekovo sposobnosti samoostvarivanja u svetu koji ga okružuje, u konstruktivnom i produktivnom mišljenju i ponašanju kojim menja ovaj svet, a time i samoga sebe“ (Kamenov, 2002: 296).

Kreativnost nije privilegija pojedinaca, već bi svaki čovjek mogao da je ispolji, naravno s razlikom u njenom stepenu i vrsti. Prema tome, sve više se prihvata da je kreativnost kao opšteljudski potencijal i potreba prisutna kod većine dece, da stvaralačke sposobnosti njegovo normalno svojstvo i da je dijete koje ih ne ispoljava na neki način ometeno ili ugroženo (Kamenov, 2002: 298). Da bi se neka osoba smatrala kreativnom može imati sintetičke, analitičke i praktične vještine, ali ako ih ne primjenjuje na probleme koji potencijalno uključuju kreativnost onda se ne može smatrati kreativnom. Dakle, nije dovoljno posjedovati vještinu, već ju je potrebno i znati primijeniti (Sternberg, 2006: 88).

Artur Cropley govori o kreativnosti kao o uzroku, posljedici i interakciji. U tom smislu on ističe da su posljedice kreativnosti proizvodi kreativnosti, kao i da su to često opipljivi materijali u obliku umjetničkih djela, muzičkih kompozicija ili pisanih dokumenata. Međutim, proizvodi kreativnosti mogu biti nematerijalni. To mogu biti planovi i strategije za rješavanje problema u poslovnoj proizvodnji i u sličnim oblastima (Cropley, 2001: 6).

Podsticajni faktori čećijeg stvaralaštva poput samog prepoznavanja specifičnih stvaralačkih sposobnosti, postupaka i metoda njihovog razvoja, stručno osposobljenih vaspitača su neophodan uslov koji treba ispuniti ukoliko na osnovu stvaralačkih potencijala želimo dobijati stvaralačke produkte.

Oslobađanje stvaralačkih sposobnosti je uslov uspješnog podsticanja darovitosti. Prema brojnim autorima kreativnost se smatra veoma bitnom komponentom darovitosti. „To je ona sposobnost koju u djece možemo naslutiti u njihovim originalnim i neuobičajenim pitanjima i odgovorima, neuobičajenim i mudrim izjavama, njihovoj neiscrpoj maštovitosti i inventivnosti, smislu za improvizaciju i originalnim rješenjima problema, hrabrosti da iskažu te drukčije ideje...“ (Cvetkovic Lay, i Sekulić Majurec, 1998:27.). Vidimo da se stvaralaštvo odnosi na sposobnost i spremnost za stvaranje novih produkata.

Stvaralaštvo čini život ispunjenim, tim prije što povezuje bogato unutrašnje iskustvo sa onim proizvodima koji se stvaraju putem ljudske aktivnosti. Zahvaljujući kreativnoj aktivnosti život stiče direktnu vrijednost u iskustvu čovjeka. Ovo, tim prije, jer kreativna aktivnost predstavlja onu aktivnost koja zaokuplja čovjeka i pruža mu zadovoljstvo (Suchodolski, 1988:70.).

Razmatrajući i analizirajući shvatanja stvaralaštva i stvaralačkog procesa možemo zaključiti da se stvaralaštvo izražava u sposobnostima koje posjeduje većina dece u različitom stepenu, koje zaokupljaju čovjeka i omogućavaju mu da stvori nešto novo, originalno, korisno za društvo.

2. Značaj prepoznavanja stvaralačkih sposobnosti kod dece na predškolskom uzrastu

Svi oni koji smatraju da je proces prepoznavanja darovitih lak, rizikuju da se upuste u površno tretiranje fenomena darovitosti i time nanesu veliku štetu kako individui, tako i društvu.

Identifikacija darovitih ima dugu tradiciju i kreće se od monodisciplinarnosti do interdisciplinarnosti. Proces identifikacije podrazumijeva sagledavanje više domena razvoja dece i njihovih karakteristika. Tu se ubrajaju porodični uslovi, ocjene, mišljenja nastavnika i pedagoga, vannastavne aktivnosti itd. (Ferbežer, 2002: 186).

Ranije su, uglavnom, prepoznavana samo intelektualno nadarena deca, tj. deca sa izuzetno razvijenim intelektualnim sposobnostima. Mnogi učenici sa neuobičajenim talentima nijesu prepoznati zato što su slabog uspjeha ili su iz kulturno različitih populacija (Seefeldt i Barbour, 1998: 111)

Predškolsko doba predstavlja kritičan period za razvoj stvaralačkih sposobnosti. Prvi korak koji treba napraviti, a u cilju je podsticanja razvoja stvaralaštva jeste upravo prepoznavanje i otkrivanje istog.

Vaspitači u predškolskim ustanovama bi prvo trebalo da identifikuju decu sa stvaralačkim potencijalom i da shodno tome odabiraju postupke i metode rada sa njima. Ovaj posao u velikoj mjeri otežava sama činjenica da svako dijete predškolskog uzrasta ima određene specifičnosti, kao i to da većina dece na ovom uzrastu pošедуje kreativnost, ali, naravno, u različitom stepenu.

Pored ove otežavajuće okolnosti prilikom prepoznavanja dece sa stvaralačkim potencijalom postoji i okolnost koja vaspitačima olakšava ovaj posao. Naime, vaspitači su prilikom rane identifikacije stvaralaštva „uvijek u prednosti pred roditeljima, jer djecu mogu promatrati u skupini i uspoređivati ih sa vršnjacima, pri čemu imaju i bogatije iskustvo od roditelja“ (Cvetković Lay, i Sekulić Majurec, 1998: 14.). Iz toga možemo zaključiti da vaspitači mogu efikasnije od roditelja da otkriju i prepoznaju stvaralačke potencijale kod dece na predškolskom uzrastu.

U svrhu otkrivanja kreativnosti kreiraju se razni instrumenti i koriste se brojni izvori informacija. Takvi izvori informacija mogu biti kategorizovani u tri glavna područja i to: primjena mjernih skala i lista za provjeru, primjena različitih vrsta standardizovanih testova i nastavnikova procjena (George, 2004:19. Ove izvore je neophodno uzimati ne kao odvojene i zasebne izvore, već kao izvore koji se dopunjuju i proizilaze jedni iz drugih.

Identifikacija pojedinaca koji pošедуju kreativnost najprije je u službi potrebe da im se „pronađe adekvatnije mjesto u nastavi, da se njihovim potrebama više prilagodi školski sistem, njegovi programi, organizacija nastave i nastavna tehnologija“ (Mandić, 1995: 192.).

Brojni autori su se bavili pitanjem da li su kreativnost i inteligencija povezani. Jedni su smatrali da visok koeficijent inteligencije u velikoj mjeri utiče

na ispoljavanje kreativnosti kod pojedinaca. Drugi su ukazivali na činjenicu da onaj ko posедуje visok količnik inteligencije ne mora biti kreativan. U pravu su oni koji smatraju da je kreativnost teško razlikovati od inteligencije, ali se nikako ne mogu poistovjeđivati.

Ivan Koren je jedan od onih autora koji smatraju da je „identifikacija nadarenih kontinuirani proces u koji je uključena cijela populacija tijekom svog razvoja, jer pri ispoljavanju određene nadarenosti u kronološkoj dobi postoje bitne individualne razlike.“ (Koren, 1990: 11.).

Vaspitači u predškolskim ustanovama imaju glavnu ulogu prilikom identifikacije i podsticanja đece sa stvaralačkim potencijalima. Njihov zadatak je da što bolje upoznaju đecu sa kojom rade, da budu dobro upoznati s problematikom kreativnosti, načinima njenog ispoljavanja, postupcima i metodama prepoznavanja mladih stvaralaca...

Saša Milić u cilju otkrivanja darovitosti predlaže tri faze: „1. detekciju, tj. početno otkrivanje djeteta, 2. identifikaciju, tj. dokazivanje i dublje razumijevanje prirode darovitosti i 3. modifikaciju, tj. vaspitno-obrazovni rad prilagođen potrebama darovitog djeteta“ (Milić, 2003: 97). Kao nešto što može pomoći vaspitačima prilikom prepoznavanja đece koja posедуju stvaralačke potencijale jesu podšetnici za vaspitače, tzv. „kontrolne liste“ u kojima se nalazi popis prepoznatljivih osobina kreativne đece. „Zadatak je odgajatelja da s obzirom na te popisane osobine procijeni darovitost djece u svojoj skupini, najčešće označujući koju od popisanih osobina neko dijete iskazuje, a koju ne i tako izabere djecu koja imaju više prepoznatljivijih osobina darovitosti kao „darovitiju“ (Cvetković Lay, i Sekulić Majurec, 1998: 31) Međutim, iako su ove liste korisne ne treba ih shvatiti kao recept, već kao podšetnik koji ukazuje na šta bi sve trebalo obratiti pažnju prilikom identifikacije stvaralačkih sposobnosti kod đece.

Vaspitači bi prilikom identifikacije đeđijih sposobnosti trebalo da svoja zapažanja dopune i informacijama o đeci koje imaju njihovi roditelji. Iako su veoma bitne informacije koje vaspitači dobijaju od roditelja, trebalo bi da budu oprezni kada su one u pitanju zbog moguće subjektivnosti kada je u pitanju procjena sposobnosti đece od strane njihovih roditelja.

Sasvim smo sigurni u to da je identifikacija proces koji bi trebalo otpočeti što ranije i koji treba obavljati pažljivo i uzimajući u obzir sve faktore koje je čine uspješnijom.

3. Podsticanje razvoja stvaralaštva

Podsticanje razvoja stvaralaštva i stvaralačkih sposobnosti kod đece trebalo bi da bude zadatak svakog društva koje želi da bude uspješno i da napreduje. „Samo posebnom brigom i posebnim tretmanom društvo i škola će na najbolji mogući način koristiti najdragocnije rezerve svog nacionalnog bogatstva“ (Đorđević, 1974: 17). Dešavalo se da se postavljaju pitanja zašto darovita đeca trebaju specijalnu podršku. To je dovelo do mišljenja da đeca

sa visoko razvijenim sposobnostima mogu sami uspjeti u životu bez obzira u kojim okolnostima se nalaze. Naravno da ne možemo biti saglasni s tim mišljenjem. Bez obzira kakve sposobnosti dijete posjeduje one će se razviti jedino adekvatnim podsticajem njihovog razvoja.

Kod dece koja se smatraju darovitim javljaju se iste razvojne faze kao i kod druge dece. I ona se, kao i druga deca, mogu suočiti s potencijalnim ograničavajućim okolnostima kao što su siromaštvo u porodici, nasilje, alkoholizam itd. I kod nadarene dece se javljaju negativne posljedice u ponašanju ukoliko žive u nepovoljnim uslovima (Webb, 1994 :2). Prema tome, mi ne smijemo imati predrasude o tome kako nadareni mogu sami da se bore s problemima na koje nailaze i kako na njih ne utiče sve ono što utiče na decu s prosečnim sposobnostima.

Ako želimo da naši mladi ljudi budu uspješni u svijetu u kojem žive biće im potrebno više od znanja koje se mjeri i procjenjuje tradicionalnim testovima. Oni treba da posjeduju vještine, stavove i navike potrebne za rješavanje problema nepredvidive današnjice. Mladi će morati da razumiju ljude širom svijeta, da budu fleksibilni, da maštaju... Moraće da budu kreativni (Starko, 2010: 5).

Ukoliko se želi da proces podsticanja razvoja stvaralaštva kod dece ostvari u potpunosti svoj cilj, pored pravilne identifikacije njihovih sposobnosti, neophodno je odabrati pravilne oblike rada sa njima, adekvatne strategije i postupke, a sve to na temelju dobrog poznavanja specifičnosti stvaralaštva kod dece na ranom predškolskom uzrastu.

Dečije stvaralaštvo se pospješuje ukoliko se u radu sa njima primjenjuje učenje putem otkrića, rješavanja problema, kreativnije organizovani istraživački načini učenja, posebni programi učenja kroz koje postoji mogućnost stvaralačkog učenja (Jovanović, 2003:238.).

Podsticajni faktori će se pravilno primjenjivati i kombinovati samo ukoliko osobe koje su odgovorne za podsticanje stvaralaštva budu svjesne raznovrsnosti ovog pojma. Ti podsticaji moraju biti dobro osmišljeni i koncipirani. U tom smislu Bosiljka Đorđević smatra da „opšta strategija u radu sa darovitimima treba da bude omogućavanje raznovrsnog izlaganja i udublivanja u različite sadržaje i različite oblasti“ (Đorđević, 1990: 25) Ovakva strategija bi se mogla nazvati i prvim korakom na putu unapređenja perceptivnih, kreativnih i intelektualnih svojstava ličnosti.

Pohvale i nagrade su jedan od bitnih faktora podsticanja darovitih učenika. One se smatraju veoma važnim sredstvima motivacije. „Pohvale i nagrade su takvi podsticaji koji djeluju, ne zbog toga što neposredno pokreću na bolji rad, nego što oživljavaju motiv za društvenim priznanjem“ (Đorđević, 1979: 261). Naravno, da se prilikom primjene pohvala i nagrada kao stimulativnih sredstava moraju uzimati u obzir individualne karakteristike i razlike između dece na koju se primjenjuju. Značajna strategija u podsticanju razvoja stvaralaštva jeste ohrabrivanje kreativnog i produktivnog mišljenja.

Vaspitači koji pretenduju da budu dobri podstrekači razvoja stvaralačkih potencijala kod dece ukoliko i sami nijesu kreativni, trebalo bi da su otvoreni prema promjeni i spremni za novo. Oni bi trebalo na osnovu dobrog poznavanja osobnosti i karakteristika dece koja pokazuju stvaralačke potencijale da odaberu najbolje načine da podstaknu njihov razvoj. Naime, neophodno je da osmisle adekvatnu tehnologiju za podsticanje koje će biti uspješno. „Tehnologija su ljestvice koje vode ka željenom cilju. Bez nje se ne pristupa nijednom jedinom poslu na svetu. Dobra, ili loša tehnologija se mora primjenjivati, inače bi svako zvanje i svaki rad bio besmislen “ (Ivanov, 1999: 16) Izbor odgovarajućih metoda rada s nadarenima u velikoj mjeri bi trebalo da zavisi od njihovih interesovanja, potreba, želja i afiniteta.

4. Specifičnosti stvaralaštva dece na predškolskom uzrastu

„Ukoliko se želi unaprijediti proces podsticanja razvoja stvaralačkih sposobnosti dece na predškolskom uzrastu neophodno je dobro poznavati specifične karakteristike stvaralačkog procesa dece ovog uzrasta. Predškolsko doba je zaista kritičan period za razvoj stvaralačkih sposobnosti. „Ima bezbroj primera za tvrdnju da je dete na ovom uzrastu radoznalije, nekonvencionalnije i kreativnije od školskog, što se objašnjava sistemom školovanja koji neguje sve vrste konformizma a obeshrabruje stvaralaštvo“ (Kamenov, 2002: 304). Većina autora koji su se bavili ovom problematikom došli su do zaključka da je jedan od ključnih faktora koji utiču na opadanje stvaralaštva dece u školskom uzrastu to što se počinje potcjenjivati igra i što se na nju gleda kao na aktivnost koja je suprotstavljena učenju. Shodno tome, suština dobre prakse očuvanja i daljeg razvoja dječijeg stvaralaštva ogleda se „u očuvanju igre i u školskom uzrastu i dodavanju stvaralačkom izražavanju novih motiva povezanih sa razvojem dječje potrebe za komunikacijom koju je moguće zadovoljiti i unaprediti raznim oblicima umetničkog izražavanja“ (Kamenov, 2002: 304).

Đečije stvaralaštvo je specifično po mnogim stvarima. Osobnosti dece sa stvaralačkim potencijalom mijenjaju se s uzrastom. Tako deca na jednom uzrastu pokazuju jednake sposobnosti ili su jednako uspješna kasnije mogu pokazivati različite rezultate. Na primjer „mlađa deca sa specijalnim matematičkim sklonostima ne mogu se opisati na isti način kao starija deca koja su sklona matematici“ (Stojanović, 1987: 56).

Talentovana, nadarena, kreativna deca uvijek treba da nas inspirišu za pronalaženje adekvatnih načina za podsticanje razvoja njihovih sposobnosti. Nažalost, često se dešava da naše škole odbijaju da promijene kurikulum za neke specifične slučajeve i insistiraju da se i oni prilagode postojećim programima (Winner, 1997: 1-3).

Nadarenu decu predškolskog uzrasta karakteriše: veća samostalnost, originalnost i snalažljivost u rješavanju složenih zadataka i problema, želja za znanjem i provjeravanjem činjenica, istrajnost u intelektualnom radu, veća

sloboda u ponašanju, težnja za dominacijom... Pored toga jedna od odlika darovite dece jeste i njihova jaka intrinzična motivacija koja predstavlja najbolji pokretač njihove snage i volje za stvaranjem. Kod darovite dece visoko izražen stupanj intrinzične motivacije očituje se u: ranom pokazivanju specifičnih interesa, velikoj usmjerenosti ka cilju, velikoj radnoj energiji i istrajnom radu (Vlahović-Štetić, 2005: 13).

Kreativnost prepoznamo kod one dece koja rade nešto što je originalno, imaju bujnu maštu, koja su inventivna i sklona neuobičajenim mišljenjima i idejama. Pored toga kao važnim pokazateljem kreativnosti možemo smatrati i divergentno mišljenje (Kaufman i saradnici, 2012: 61).

Đečije stvaralaštvo nema cilj van samog procesa. Ono je zasnovano na iskrenosti i pokrenuto je unutrašnjim potrebama. Đeca su koncentrisana na sam proces stvaranja, a ne na njegove proizvode. Đeca sa specifičnim stvaralačkim sposobnostima ne podnose krutost i nefleksibilnost, sklonost ka kopiranju i imitaciji. Nasuprot tome, ona vole slobodu i fleksibilnost uzražavanju koji doprinose da njihov stvaralački proces dovede do stvaranja originalnih i vrijednih produkata.

5. Metodologija istraživanja

5.1. Problem istraživanja: Poznavanje specifičnosti stvaralaštva dece na predškolskom uzrastu od strane vaspitača.

Svaki vaspitač koji se želi uspješno baviti pospješivanjem razvoja dečijih stvaralačkih potencijala mora se upoznati sa specifičnostima stvaralačkih sposobnosti dece na predškolskom uzrastu.

5.2. Predmet istraživanja: Uticaj poznavanja specifičnosti stvaralaštva dece na predškolskom uzrastu na podsticanje razvoja njihovih sposobnosti. Pravilan proces podsticanja razvoja stvaralačkih sposobnosti dece na predškolskom uzrastu uslovljen je, prvenstveno, dobrim poznavanjem specifičnih odlika tih sposobnosti od strane vaspitača.

5.3. Cilj istraživanja: Utvrditi da li i u kojoj mjeri vaspitači poznaju specifičnosti stvaralaštva dece na predškolskom uzrastu i da li na adekvatan način podstiču razvoj dečijeg stvaralaštva.

5.4. Zadaci istraživanja:

- a) Utvrditi da li vaspitači adekvatno određuju pojam stvaralaštvo;
- b) Utvrditi da li vaspitači dovoljno poznaju specifičnosti stvaralaštva dece na predškolskom uzrastu;
- c) Utvrditi da li vaspitači u dovoljnoj mjeri poznaju i koriste načine prepoznavanja stvaralaštva kod dece na predškolskom uzrastu;

5.5. Hipoteze istraživanja:

5.5.1. Glavna hipoteza: Pretpostavlja se da vaspitači dobro poznaju specifičnosti stvaralaštva dece na predškolskom uzrastu i da na adekvatan način podstiču razvoj dečijeg stvaralaštva.

5.5.2. Sporedne hipoteze:

- Pretpostavlja se da vaspitači adekvatno određuju pojam stvaralaštva;
- Pretpostavlja se da vaspitači dovoljno poznaju specifičnosti stvaralaštva dece na predškolskom uzrastu;
- Pretpostavlja se da vaspitači u dovoljnoj mjeri poznaju i koriste načine prepoznavanja stvaralaštva kod dece na predškolskom uzrastu.

5.6. Metode i tehnike istraživanja

Uzimajući u obzir sadržaj i suštinu problema, predmeta, cilja kao i zadataka istraživanja korišćena je deskriptivna naučno-istraživačka metoda. Istraživačka tehnika koja je korišćena u ovom radu je anketiranje, što znači da je kao istraživački instrument korišćen anketni upitnik koji sadrži trinaest pitanja.

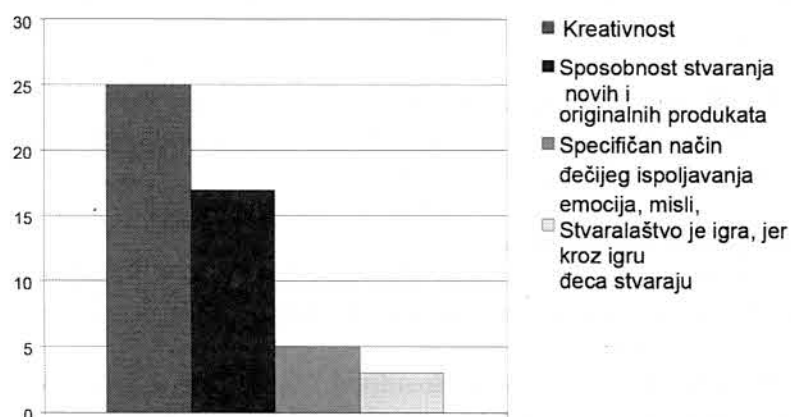
5.7. Populacija i uzorak istraživanja

Populaciju ili osnovni skup u istraživanju čine vaspitači koji rade u vrtićima u Nikšiću. Uzorak čini 50 vaspitača iz pet vrtića u Nikšiću. Izbor našeg uzorka uslovlila je činjenica da su vaspitači jedna od najvažnijih komponenti adekvatnog prepoznavanja i podsticanja razvoja stvaralaštva kod predškolaca.

6. Obrada i interpretacija rezultata

Pitanje br. 1. Šta Vi podrazumijevate pod pojmom stvaralaštvo ?

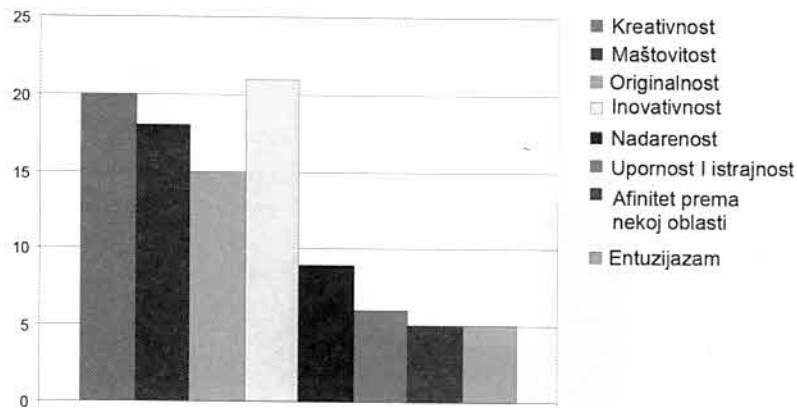
Grafikon br. 1. Prikaz i analiza odgovora vaspitača.

Predstavljeni rezultati vezani za određivanje pojma „stvaralaštvo“ koji su dobijeni istraživanjem nam govore da je polovina ispitivanih vaspitača odgovorila da je stvaralaštvo sinonim za kreativnost. 17 ispitanika smatra da je stvaralaštvo sposobnost stvaranja novih i originalnih produkata, njih 5 pod stvaralaštvom podrazumijeva specifičan način dječijeg ispoljavanja emocija, misli i potreba, dok 3 kažu da je stvaralaštvo igra, jer kroz igru deca stvaraju.

Pitanje br. 2. Koje osobine karakterišu stvaralaštvo?

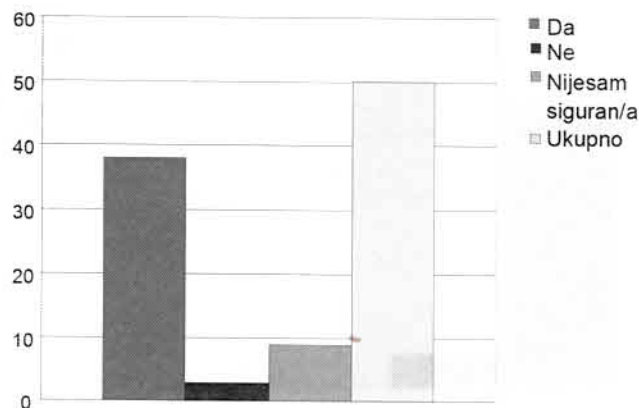
Grafikon br. 2. Prikaz i analiza odgovora vaspitača.

Vidimo da na pitanje koje osobine karakterišu stvaralaštvo većina vaspitača odgovara da su to: kreativnost, maštovitost, originalnost, inovativnost, nadarenost... Sve to i jesu karakteristike koje se odnose na pojam stvaralaštva i koje ga određuju.

Pitanje br. 3. Smatrate li da se stvaralaštvo dece razlikuje od stvaralaštva odraslih ljudi?

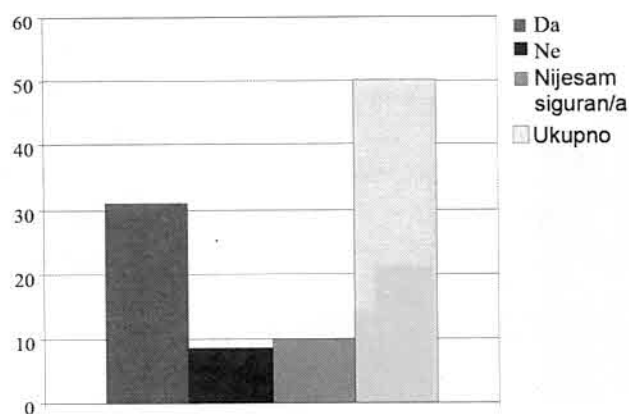
Grafikon br. 3. Prikaz i analiza odgovora vaspitača.

Na osnovu tabelarno i grafički prikazanih rezultata možemo videti da 38 ispitanika, odnosno 76%, kaže da se stvaralaštvo dece razlikuje od stvaralaštva odraslih ljudi, troje odnosno 6% smatra da to nije tako, dok njih devet odnosno 18% nije sigurno u to da li se stvaralaštvo dece razlikuje od stvaralaštva odraslih ljudi.

Pitanje br. 4. *Da li je stvaralaštvo dece usmjereno prvenstveno prema procesu, a ne produktu svoje stvaralačke aktivnosti?*

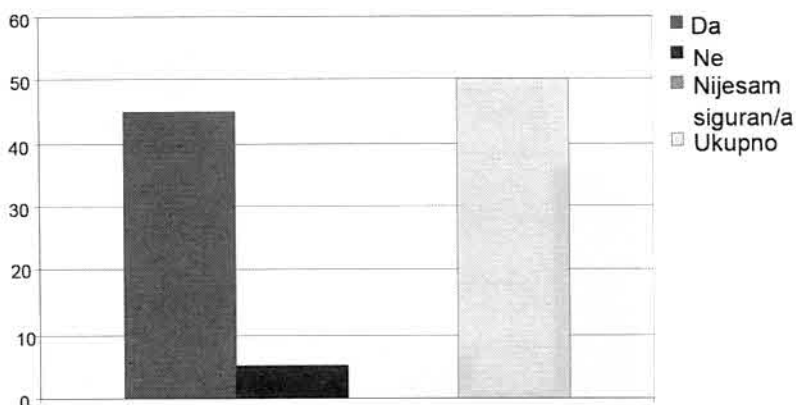
Grafikon br. 4. Prikaz i analiza odgovora vaspitača.

Vidimo da 62% od ukupnog broja ispitivanih vaspitača ističe da je stvaralaštvo dece usmjereno prvenstveno prema procesu, a ne produktu stvaralačke aktivnosti, 18% smatra da to nije tako, dok 10% nije sigurno u to.

Pitanje br. 5. *Mislite li da je dečije stvaralaštvo zasnovano na njihovim unutrašnjim potrebama?*

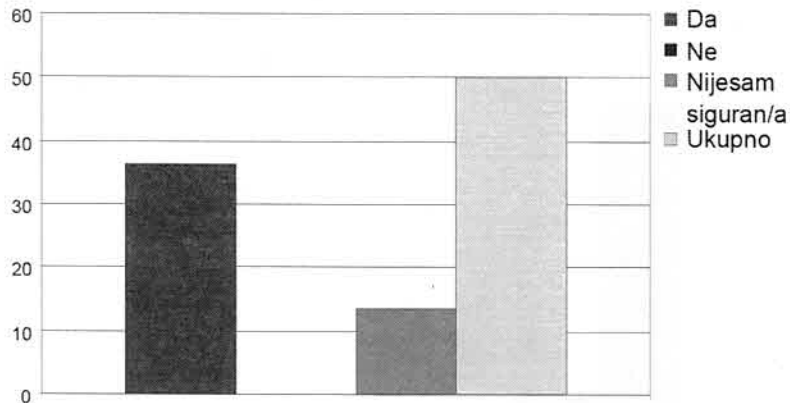
Grafikon br. 5. Prikaz i analiza odgovora vaspitača.

90% ispitanika je saglasno sa mišljenjem da je dečije stvaralaštvo zasnovano na njihovim unutrašnjima potrebama, 10% nije, dok nema onih koji nijesu sigurni u to.

Pitanje br. 6. *Da li produkti stvaralaštva dece mogu biti u prednosti u odnosu na produkte stvaralaštva odraslih?*

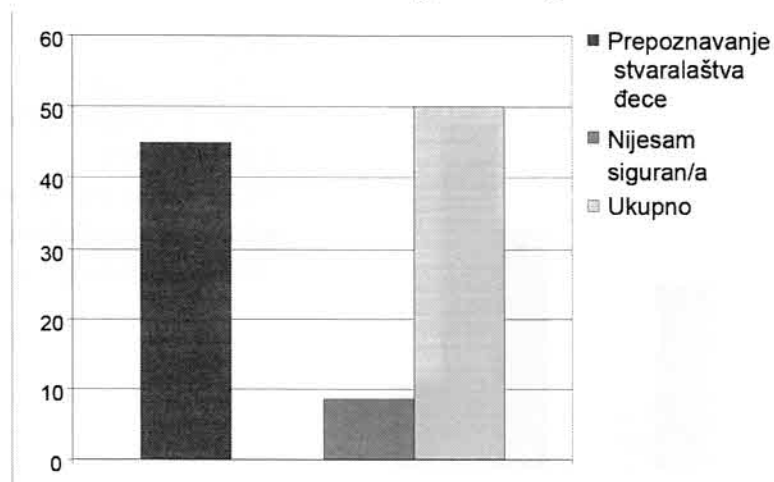
Grafikon br. 6. Prikaz i analiza odgovora vaspitača.

36 od 50 ispitivanih vaspitača smatraju da produkti stvaralaštva dece mogu biti u prednosti u odnosu na produkte stvaralaštva odraslih. Nijedan ispitanik nije odgovorio negativno na ovo pitanje, dok njih 14 nije bilo sigurno u to.

Pitanje br. 7. *Šta je, po Vašem mišljenju, prvi korak na putu adekvatnog podsticanja razvoja dečijih stvaralačkih sposobnosti?*

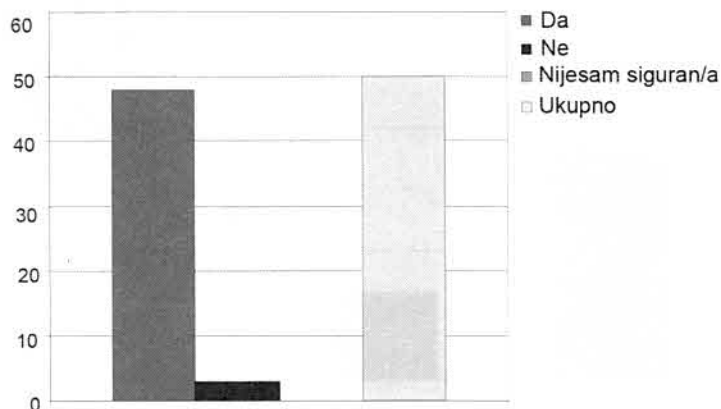
Grafikon br. 7. Prikaz i analiza odgovora vaspitača.

Na osnovu tabelarnog i grafičkog prikaza vidimo da 90% od ukupnog broja ispitivanih nastavnika misli da je prepoznavanje stvaralaštva dece prvi korak na putu njihovog adekvatnog podsticanja dok njih 10% nije sigurno šta je to prvi korak na putu adekvatnog podsticanja stvaralačkih sposobnosti dece.

Pitanje br. 8. *Smatrate li da u cilju otkrivanja stvaralačkih potencijala treba koristiti različite instrumente i izvore informacija?*

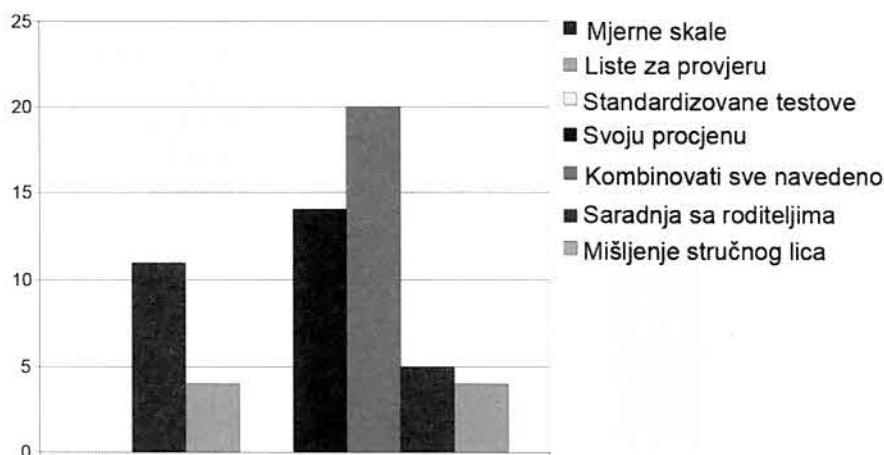
Grafikon br. 8. Prikaz i analiza odgovora vaspitača.

Možemo videti da 96% ispitivanih vaspitača smatra da u cilju otkrivanja stvaralačkih potencijala treba koristiti različite instrumente i izvore informacija, 4% to ne misli, dok nema onih koji nijesu sigurni u to.

Pitanje br. 9. *Šta bi po Vašem mišljenju trebalo koristiti u cilju prepoznavanja stvaralaštva?*

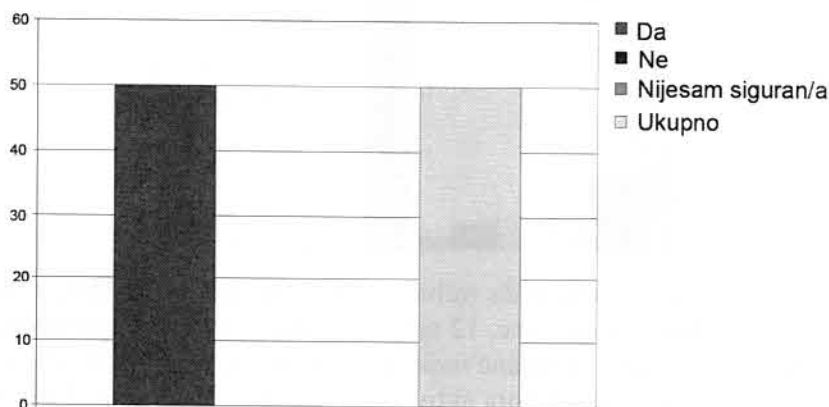
Grafikon br. 9. Prikaz i analiza odgovora vaspitača.

Na osnovu podataka prikazanih u tabeli i grafikonu može se zaključiti da 20 ispitivanih vaspitača ističe da u svom radu u cilju prepoznavanja stvaralaštva kod dece kombinuje mjerne skale, liste za provjeru, standardizovane testove i sopstvenu procjenu. 14 vaspitača je odgovorilo da se najviše oslanja na svoju procjenu, 11 da koristi mjerne skale, 4 da koriste liste za provjeru. Niko nije istakao da koristi standardizovane testove, dok je njih pet dodalo da u cilju adekvatnog prepoznavanja stvaralaštva kod dece saraduje s roditeljima, dok je njih 4 kazalo da se oslanja i na mišljenje stručnog lica.

Pitanje br. 10. *Da li je bitno da se stvaralaštvo kao značajan potencijal podstiče i usmjerava od ranog predškolskog uzrasta?*

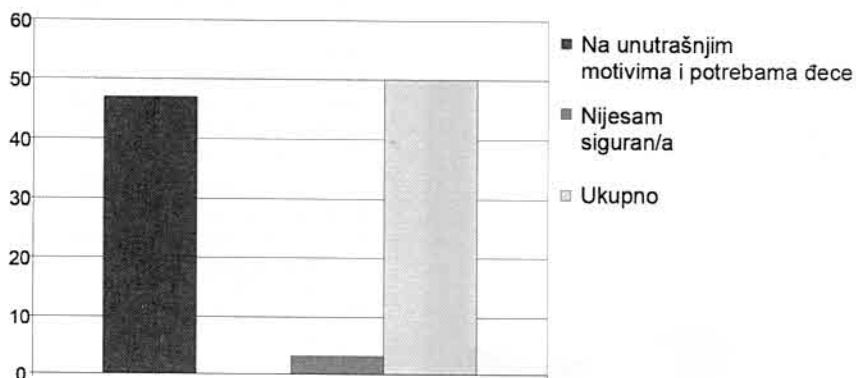
Grafikon br. 10. Prikaz i analiza odgovora vaspitača.

Svi vaspitači obuhvaćeni uzorkom su odgovorili da je to bitno.

Pitanje br. 11. *Na čemu je potrebno zasnivati podsticanje aktivnosti razvoja stvaralačkih potencijala kod dece?*

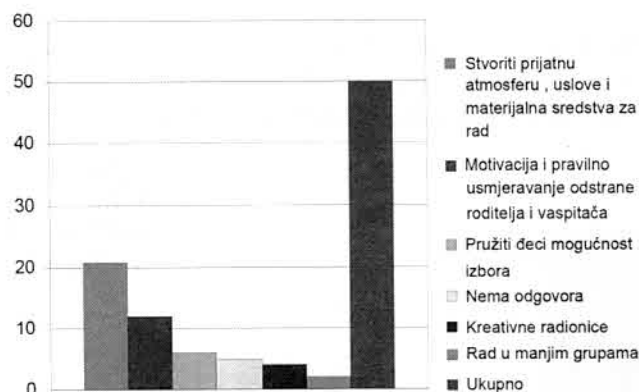
Grafikon br. 11. Prikaz i analiza odgovora vaspitača.

93 % ispitanika je odgovorilo da je potrebno podsticanje aktivnosti razvoja stvaralačkih potencijala zasnivati na unutrašnjim motivima i potrebama dece, dok 7% nije sigurno na čemu je potrebno zasnivati podsticanje aktivnosti razvoja stvaralačkih potencijala kod dece.

Pitanje br. 12. Šta je sve neophodno obezbijediti da bi podsticanje razvoja stvaralaštva dece bilo adekvatno?

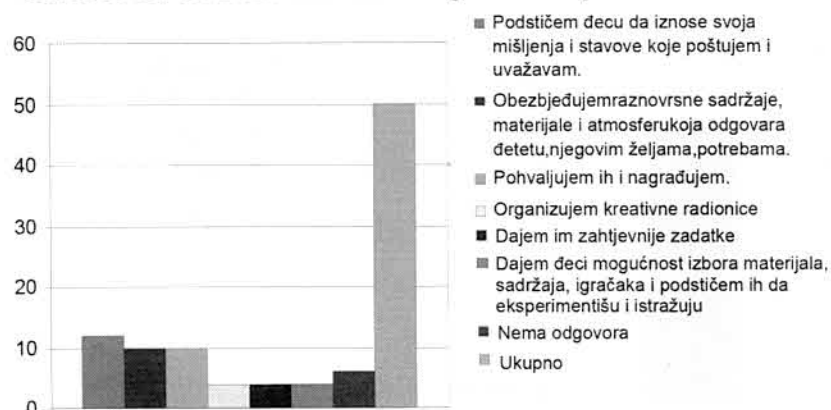
Grafikon br. 12. Prikaz i analiza odgovora vaspitača.

21 vaspitač je istakao da treba stvoriti prijatnu atmosferu, uslove i materijalna sredstva za rad dece, 12 njih smatra da je veoma bitna motivacija i pravilno usmjeravanje od strane roditelja i vaspitača, njih 6 ističe da bi deci trebalo pružiti mogućnost izbora aktivnosti, sadržaja, materijala. 5 vaspitača nije odgovorilo na ovo pitanje, njih 4 je istaklo da su bitne kreativne radionice, dok je dvoje pomenulo rad u manjim grupama.

Pitanje br. 13. Koji su to postupci koje koristite u svom radu da biste deci sa stvaralačkim potencijalima pružili adekvatan podsticaj?

Grafikon br. 13. Prikaz i analiza odgovora vaspitača.

Vidi se da su vaspitači većinom odgovarali da koriste određene postupke adekvatnog podsticanja dece sa stvaralačkim potencijalima. To su najčešće: podsticanje dece da iznose svoja mišljenja i stavove koje vaspitači poštuju i uvažavaju, obezbjeđivanje raznovrsnih sadržaja, materijala i atmosfere koja odgovara detetu, njegovim željama i potrebama, pohvale i nagrade, davanje deci mogućnosti izbora materijala, sadržaja, igračaka i podsticanje njihovog eksperimentisanja i istraživanja, davanje zahtjevnijih zadataka, organizovanje kreativnih radionica. Šest vaspitača nije odgovorilo na ovo pitanje.

7. Verifikacija hipoteza

H1: Pretpostavlja se da vaspitači dobro poznaju specifičnosti stvaralaštva dece na predškolskom uzrastu i da na adekvatan način podstiču razvoj dečijeg stvaralaštva. (hipoteza je potvrđena).

H 2: Pretpostavlja se da vaspitači dovoljno poznaju specifičnosti stvaralaštva dece na predškolskom uzrastu (hipoteza je potvrđena).

H 3: Pretpostavlja se da vaspitači u dovoljnoj mjeri poznaju i koriste načine prepoznavanja stvaralaštva kod dece na predškolskom uzrastu (hipoteza je potvrđena).

Na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da je glavna hipoteza u istraživanju koja glasi: *Pretpostavlja se da vaspitači u dovoljnoj mjeri poznaju specifičnosti stvaralaštva na predškolskom uzrastu i da na adekvatan način podstiču razvoj dečijeg stvaralaštva*, potvrđena.

Zaključak

Stvaralaštvo i osobe koje poseduju stvaralačke potencijale treba njegovati i podsticati. Na osobe sa stvaralačkim sposobnostima treba gledati kao na dragocjeni potencijal svakog društva. Adekvatno podsticanje stvaralačkih sposobnosti kod dece trebalo bi da bude zadatak svakog društva koje želi da bude uspješno i da napreduje.

Predškolsko doba treba shvatiti kao kritičan period za podsticanje razvoja stvaralačkih sposobnosti koje imaju značajnu funkciju u dečijem razvoju. Treba imati u vidu da je stvaralaštvo dece na predškolskom uzrastu po brojnim karakteristikama specifično. Svjesni smo da je otkrivanje i prepoznavanje specifičnih stvaralačkih sposobnosti prvi korak na putu adekvatnog podsticanja razvoja tih sposobnosti.

Ako želimo da proces podsticanja razvoja stvaralaštva kod dece ostvari u potpunosti svoj cilj, pored pravilne identifikacije njihovih sposobnosti, neophodno je odabrati pravilne oblike rada sa njima, adekvatne strategije i postupke, a sve to na temelju dobrog poznavanja specifičnosti stvaralaštva kod dece na ranom predškolskom uzrastu. Da bi sve ove postupke adekvatnog podsticanja razvoja stvaralačkih potencijala implementirao u svoj rad vaspitač mora biti stručno osposobljen i mora dobro poznavati specifične odlike dece koja ih poseduju.

Težnja za proučavanjem specifičnosti stvaralačkih sposobnosti dece na predškolskom uzrastu nas je navela da istražujemo ovu problematiku u predškolskoj ustanovi u našem gradu.

Istraživanjem smo namjeravali da utvrdimo da li i u kojoj mjeri vaspitači poznaju specifičnosti stvaralaštva dece na predškolskom uzrastu i da li na adekvatan način podstiču razvoj stvaralaštva kod dece. Ispitali smo vaspitače o tome da li poznaju specifičnosti stvaralaštva, koliko znaju o značaju rane identifikacije stvaralačkih potencijala i načinima njihovog podsticanja. Rezultati istraživanja su pokazali da vaspitači u vrtićima obuhvaćenim uzorkom znaju da je stvaralaštvo dece predškolskog uzrasta osobeno, da je rana identifikacija značajna i da se u cilju adekvatnog podsticaja stvaralaštva moraju obezbijediti različiti podsticajni načini i postupci.

Svaki vaspitač koji radi u predškolskoj ustanovi bi trebalo da je u obavezi da poznaje specifičnosti dece predškolskog uzrasta, dobro upozna grupu sa kojom radi i da na osnovu toga bira načine i oblike rada kojima će podsticati razvoj sposobnosti svakog deteta. Samo na taj način vaspitač će upoznati specifične karakteristike dece koja poseduju stvaralačke potencijale i napraviti prvi korak na putu uspješnog podsticanja razvoja istih.

Literatura:

- Cvetkovic Lay, J. i Sekulić Majurec, A. (1998) : Darovito je što ću s njim, Alinea, Zagreb;
- Clark-Peabody, B. (1997) : Social ideologies and Gifted Education in Today ' s Schools, (in the Journal of education 72, Copyright ©, Lawrence Erbaum, Associates;
- Cropley, A. (2001): Creativity in education and learning, a guide for teachers and educators, British Library Cataloguing in Publication Data;
- Đorđević, B. (1974): Problemi školovanja darovitih učenika, Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, br.7. , Naučna knjiga, Beograd;
- Đorđević, B. (1979): Individualizacija vaspitanja darovitih, Prosveta, Beograd;
- Đorđević, B. (1990): Školski oblici podrške razvoju nadarenih, Nastava i vaspitanje, br.1-2;
- Ferbežer, I. (2002): Darovitost, Viša škola za obrazovanje vaspitača, Vršac;
- George, D. (2003): Obrazovanje darovitih, Eduka, Zagreb;
- <http://www.qagtc.org.au/characteristics-gifted-children-and-talented-children>;
- Ivanov, G. (1999) : Formula stvaralaštva, Kreativni centar, Beograd;
- Jovanović, B. (2003): Uloga nastavnika u podsticanju samorealizacije i razvijanju kreativnosti, Zborniku Međunarodnog znanstvenog simpozija, Pedagoški fakultet, Novo Mesto;

- Kamenov, E. (2002) : Predškolska pedagogija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd;
- Kaufman,J.,Plucher,J. i Russel, C.(2012): Identifying and Assessing Creativity as a component of Giftedness, Journal of Psychoeducational Assessment;
- Koren, I. (1990): Nastavnik i nadareni učenici, Arhimedes, Beograd;
- Mail, A. (1968) : Kreativnost u nastavi, Svjetlost, Sarajevo ;
- Mandić, P. (1995): Individualna kompleksnost i obrazovanje,Naučna knjiga, Beograd;
- Milić, S. (2003): Specifičnosti vaspitno-obrazovnog rada sa nadarenom djecom, Vaspitanje i obrazovanje, br.3, Podgorica;
- Seefeldt, C., Barbour, N. (1998): Early Childhood Education – An introduction, Prentice-Hall, Inc, New Jersey;
- Seitz,M., Hallwachs,U. (1997) : Montesori ili Waldorf, Eduka, Zagreb;
- Starko A.J. (2010): Creativity in the classroom, Madison Ave, New York;
- Sternberg, R. (2006): The Nature of Creativity, in Creativity Research Journal, Vol.18.No.1., Copyright © by Lawrence Erlbaum Associates. Inc. pp. 87-98., dostupno na: http://www.tandonline.com/doi/pol/1.1207/s15326934crj1801_10 , 15.03.2014. 01:28:27
- Suchodolski, B. (1988): Permanentno obrazovanje i stvaralaštvo, Školske novine, Zagreb;
- Stojanović, S. (1987): Karakteristike obdarenih učenika - Organizacija nastave u Osnovnom obrazovanju, Revija, br.1,Beograd;
- Vlahović-Štetić (2005): Daroviti učenici: teorijski pristup i primjena u školi, IDIZ, Zagreb.
- Winner, E. (1997): Gifted children, Myths and realites, Published by Basic Books a member of the Perseus Books Group, Park Avenue South, New York;
- Webb,J. (1994): Nurturing Social-Emotional Development of Gifted Children, ERIC EC Digest # E527, dostupno na: <http://www.casenex.com/casenex/ericReadings/NurturingSocialEmocionalDev.pdf> 15.03.2014., 02:52:03.

CREATIVITY OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract:

Every education process should put the emphasis on identification and fostering creativity in children. The first step in such identification process is good knowledge characteristics of creativity that is specific for certain age of children which is quite different from creativity of adults.

This paper is related to creativity that is specific for preschool children. It attempts to highlight different opinions on creativity, ways to identify creativity of preschool children, possible strategies that may be applied for fostering creativity of children.

The goal of the research that was conducted was to see to what extent educators are acquainted with creativity characteristics of preschool age children and how educators' knowledge can affect further development of creativity of children.

Key words: creativity, children, preschool age, education process

NASTAVNO - VASPITNI RAD

Jasna ADAMOV¹
Mirjana SEGEDINAC²
Tibor HALAŠI³
Stanislava OLIC⁴

UČENIČKI MINI-PROJEKTI O TRANSPORTU TEČNOSTI U ŽIVIM SISTEMIMA⁵

Rezime:

Činjenica je da većina učenika u višim razredima osnovne škole ima teškoće s razumijevanjem gradiva predmeta iz prirodnih nauka. Posljedica su loše ocjene i svjesno izbjegavanje tih nauka u daljem školovanju. Jedno od rješenja može biti primjena učeničkih mini-projekata već u početnoj nastavi prirodnih nauka, u nižim razredima osnovne škole. Pokazano je da početno obrazovanje u oblasti prirodnih nauka, zasnovano na primarnom izvoru znanja u samim naukama – eksperimentima ostvarenim kroz mini-projekte – pokazuje izvanredne efekte. U ovom radu dat je prijedlog i uputstvo za izvođenje 12 laboratorijskih eksperimenata koji se mogu realizovati kao učenički mini-projekti, bilo na školskim

¹ dr Jasna Adamov, redovni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za hemiju, biohemiju i zaštitu životne sredine, Katedra za metodiku nastave hemije,

² dr Mirjana Segedinac, redovni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za hemiju, biohemiju i zaštitu životne sredine, Katedra za metodiku nastave hemije,

³ dr Tibor Halaši, vanredni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za hemiju, biohemiju i zaštitu životne sredine, Katedra za metodiku nastave hemije,

⁴ Stanislava Olič, MSc, istraživač-saradnik, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za hemiju, biohemiju i zaštitu životne sredine, Katedra za metodiku nastave hemije,

⁵ Ovaj rad je finansiran od strane Pokrajinskog sekretarijata za nauku i tehnološki razvoj AP Vojvodine (“Primena mini projekata u realizaciji sadržaja integrisanih prirodnih nauka i matematike u razrednoj nastavi”)

časovima, bilo kod kuće, kao samostalni projekti, a koji se odnose na razumijevanje pojave transporta tečnosti u živim sistemima. Ovi projekti doprinose boljem usvajanju znanja o kapilarnim pojavama, aktivnom i pasivnom transportu i ostvaruju korelaciju s nastavom biologije i hemije u višim razredima.

UVOD

Nastavna praksa pokazuje da se obrazovni proces u našim školama pretežno realizuje na tradicionalan način, gdje učenik još uvek ima pasivnu ulogu i gde je nastavnik taj koji dominira učionicom, a od učenika se zahtijeva reproduktivno memorisanje činjenica. Osnovni razlog za takvo stanje je inertnost i nespremnost nastavnog kadra da prihvati inovativne modele kao osnovnu i svakodnevnu potrebu obrazovnog procesa. Roditelji i stručna javnost se slažu da je škola u suprotnosti sa vremenom u kojem djeca žive i za koje se spremaju, da je opterećena sadržajima primjerenim nekim drugim vremenima i da djeca iz nje izlaze preopterećena obiljem podataka koje ne mogu da primijene u svakodnevnom životu. Nezadovoljstvo trenutnim obrazovnim sistemom pokazuju i nastavnici, koji se pri realizaciji nastavnog procesa susrijeću s problemima zadržavanja pažnje učenika, uspostavljanjem discipline na času i motivisanosti učenika da usvajaju nastavne sadržaje. Naravno da među njima postoje i usamljeni pojedinci, uglavnom iz reda učitelja, koji u svom nastavnom procesu svakodnevno primjenjuju inovativne oblike nastave. Posljednjih godina primjetni su pokušaji da se škola mijenja i insistira se na stvaranju uslova koji bi doprinijeli da se učenici u toku nastavnog procesa osjećaju prijatnije i opuštenije. Sve ovo ukazuje na potrebu uvođenja integrativnog pristupa u naš obrazovni sistem, u kojem će okosnica planiranja biti individualiziran program usmjeren prema učeniku, a ne program usmjeren prema predmetu i vođen od nastavnika (Shoemaker, 1989).

Činjenica je da većina učenika u višim razredima osnovne škole ima teškoće s razumijevanjem gradiva predmeta iz prirodnih nauka. Posljedica su loše ocjene i svjesno izbjegavanje tih nauka u daljem školovanju. Nepopularnost prirodnih nauka ogleda se i u malom odzivu učenika na prijemnim ispitima na fakultetima iz oblasti prirodnih nauka širom naše države (Halaši, 2010). Takve odluke učenika povlače za sobom i teže posljedice u našem društvu. Tehničko-tehnološki progres savremenog doba, koji je direktno povezan s naučnim progresom, kao primjenom znanja iz naučnih oblasti, zahtijeva promjene u naučnom obrazovanju. Znanje iz oblasti prirodnih nauka je značajan faktor u ekonomiji određenog društva i isplati se ulagati u njega i razvijati ga.

S problemom nepopularnosti prirodnih nauka nose se i drugi obrazovni sistemi u svijetu. Posljednjih godina pokrenuti su mnogi programi kojima je cilj da se pomogne učiteljima i nastavnicima da djeci približe prirodne nauke. Sve više se pokazuje da se rješenje krije u drugačijem pristupu predavanju prirodnih nauka (Charpak, 1998). I naša zemlja prihvatila je ovu inicijativu.

Dva obavezna nastavna predmeta, *Svet oko nas* i *Poznavanje prirode*, su upravo oni kroz koje bismo učenicima mogli da približimo prirodne nauke na efikasniji način, kroz eksperimentalni rad u okviru učeničkih mini-projekata.

Uloga učeničkih mini-projekata nu integrisanoj nastavi prirodnih nauka

Efikasnost mini-projekata u integrisanoj nastavi prirodnih nauka zasniva se na poznatom fenomenu posebne zainteresovanosti djece predškolskog i nižeg školskog uzrasta za eksperimente. Početno obrazovanje u oblasti prirodnih nauka, zasnovano na primarnom izvoru znanja u samim naukama – eksperimentima ostvarenim kroz mini-projekte – pokazuje izvanredne efekte (*Cvjetićanin i sar.*, 2008a, 2008b, 2008c). To je obrazovanje izuzetnog kvaliteta, koje nije ograničeno samo na akumulaciju znanja, već vodi u napredak u saznavanju svijeta, pisanju, verbalnom izražavanju i logičkom rasuđivanju. Integrisani pristup u početnom učenju prirodnih nauka omogućuje učenicima da prirodu sagledavaju u jedinstvu pojava i procesa koji se u njoj odvijaju.

Mini-projekti su vid oblik učenja putem otkrića, tj. rješavanje nekog problema samostalnim zamišljanjem i izvođenjem ogleada. Najčešće je riječ o ponovnom školskom otkrivanju istina već poznatih u nauci (*Halaši, 2010*). Ali, pri tom ponovnom otkriću, učenici u sažetom vidu samostalno rekonstruišu proces dolaženja do otkrića koji je nauka već prošla.

Mini-projekti imaju veliku ulogu u motivaciji učenika za samostalno otkrivanje i učenje sadržaja o prirodi (*Adamov, 2012*). Motiv uvijek predstavlja izvjesnu težnju za nečim, za ciljem kojem teži. Posebnu važnost imaju dvije vrste motiva: unutrašnji (intrinzični) i spoljašnji (ekstrinzični). Ako postoji želja za saznanjem, ako je aktivnost zadovoljavajuća sama po sebi, govorimo o unutrašnjoj motivaciji (*Segedinac, 2006*). U spoljašnjoj motivaciji radnja se izvodi jer za to postoji neki spoljašnji „razlog”, važan je cilj koji se postiže datom aktivnošću, a ne sama aktivnost. U praksi to znači da dijete obavlja neku aktivnost ne zato što očekuje nagradu (pohvalu, poklon) koja dolazi spolja (spoljašnja motivacija), već sama aktivnost djeluje kao nagrada, obavljanje same aktivnosti predstavlja zadovoljstvo. U korijenu unutrašnje motivacije nalazi se motiv radoznalosti i motiv postignuća (*Cvjetićanin, 2008d; 2009*). S obzirom na radoznanu prirodu djeteta, koje je uvijek spremno da se čudi, da postavlja pitanja, istražuje, uloga i postupci učitelja i nastavnika su od velikog značaja. Razvijanje motivacije kod djece predstavlja složen proces usljed raznovrsnosti motiva, načina njihovog ispoljavanja i činilaca koji na njih utiču. Motivaciju u nastavi potrebno je permanentno istraživati i sagledavati sve faktore koji utiču na njen smjer, dinamiku i karakter. Bez motivacije, nastava je osuđena na neuspjeh. Ma ko od učesnika da je nemotivisan, to će se odraziti na vaspitno-obrazovni učinak (*Halaši, 2007*).

Polazeći od činjenice da na razvoj djeteta ne utiče samo vaspitno-obrazovni program, nego i način kako će se taj program djetetu približiti, uloga nastavnika je ogromna. Vođenjem, usmjeravanjem i postavljanjem pravih pitanja, nastavnik razvija želju za saznanjem, podstiče sposobnost za razmišljanje i zaključivanje. Prema tome, aktivno učenje podrazumijeva učenika kao subjekta koje istražuje, otkriva i zaključuje.

Uloga i značaj laboratorijskog eksperimenta i eksperimenta uopšte u usvajanju znanja su višestruki. Učenici vole da eksperimentišu i da se upoznaju s prirodnim pojavama. Dijete je veoma zadovoljno kad samostalno nešto otkrije, što doprinosi razvijanju novih saznanja i bogaćenju pozitivnih emocija. Dijete putem eksperimenta uočava zbog čega se nešto dešava, otkriva uzročno-posljedične veze, a time razvija logičko mišljenje. Putem samostalnih aktivnosti i eksperimentalne metode do izražaja dolazi dječija aktivnost i samostalnost, a ono što urade uz pomoć nastavnika najbolje će razumjeti. Eksperimenti služe kao izvor novih znanja, doprinose formiranju manuelnih vještina i navika, sposobnosti posmatranja, apstraktnog mišljenja, zaključivanja i sl. Eksperiment dokazuje tačnost naših znanja o prirodi i mogućnostima za njeno mijenjanje i tako doprinosi izgrađivanju naučnog pogleda na svijet (*Adamov i Segedinac, 2006*).

CILJ RADA

Cilj ovog rada bio je odabrati i pripremiti eksperimente koji ilustruju transport hranljivih supstanci i vode kroz biljku, koji bi se mogli realizovati u okviru učeničkog mini-projekta. Na ovaj način, učenici bi na očigledan i interesantan način upoznali transportne pojave i procese. Uz to, rad na projektu razvija kreativno mišljenje, kritičko mišljenje i vještine izvođenja zaključaka, i povezuje posmatrane pojave sa stvarnim svijetom i autentičnim problemima.

TRANSPORTNE POJAVE U ŽIVIM SISTEMIMA – OSNOVNI POJMOVI

- **Površinski napon** nastaje na graničnoj površini između tečnosti i gasova kao posljedica međumolekularnih sila i teži da smanji površinu tečnosti.
- **Kapilarne pojave** su efekti koji nastaju usljed dejstva molekulskih sila. Javljaju se pri dodiru čvrstih i tečnih tijela i posljedice su površinskog napona tečnosti. Manifestuju se sposobnošću tečnosti da teku kroz uske sudove bez dejstva sile gravitacije ili u suprotnom smjeru od sile gravitacije. Kapilarni efekti su najjače izraženi u kapilarnim cijevima. Kapilar je svaka cijev čiji je prečnik jako mali, obično manji od 1mm. Riječ kapilar po porijeklu znači *tanko kao dlaka*. U takvom sudu, tečnosti se ne ponašaju u skladu sa zakonom spojenih sudova (Holclajtner Antunović, 2000).

Transport vode i mineralnih materija

Prelazak vode u ćelije i iz ćelije vrši se **osmozom**, a mineralnih soli i organskih materija **difuzijom** i **aktivnim transportom** (Kastori, 2005).

• **Difuzija** je kretanje rastvorene supstance s mjesta veće na mjesto manje koncentracije. Može se vršiti u jedinstvenom prostoru ili kroz polupropustljivu membranu.

• **Osmoza** je kretanje vode kroz polupropustljivu membranu sa mjesta manje na mjesto veće koncentracije.

• Difuzija i osmoza pripadaju pasivnom transportu, jer se za odvijanje ovih procesa ne troši energija.

• Pri **aktivnom transportu** se troši energija, jer se materije transportuju sa mjesta manje na mjesto veće koncentracije, najčešće uz pomoć nosača.

• Od koncentracije ćelijskog soka zavisi osmotski pritisak. Što je ćelijski sok koncentrovaniiji, osmotski pritisak je veći.

Primanje vode korjenovim sistemom

Korijen apsorbuje vodu korjenским dlačicama. Da bi voda ušla u korjensku dlačicu koncentracija ćelijskog soka mora biti veća od koncentracije okoline, a to se obezbeđuje neprestanim aktivnim transportom mineralnih materija iz zemljišta. Za aktivan transport je potrebna energija, a ona se dobija u procesu ćelijskog disanja koje je u korijenu vrlo intenzivno. Za disanje je potreban kiseonik, pa je neophodan uslov za uzimanje vode da zemljište bude snabdjeveno kiseonikom. Kad voda silom usisavanja uđe u korjensku dlačicu, ona se dalje kroz žive ćelije korijena kreće ka centralnom tako što svaki dublji sloj ćelija ima veću silu usisavanja.

EKSPERIMENTI O TRANSPORTU TEČNOSTI U ŽIVIM SISTEMIMA

Ovaj rad sadrži prijedloge za 12 laboratorijskih eksperimenata (Senćanski, 2001) koji semogu izvoditi na času, ali ih učenici mogu izvoditi i samostalno (individualno ili u grupi) i kod kuće, kao domaći zadatak. Ogledi se odnose na procese osmoze, difuzije i kapilarne pojave.

Predloženi ogledi su:

1. Talasi mastila
2. Kovitlac dima u kutiji
3. Cvijeće neobičnih boja
4. Dvobojno cvijeće
5. Otvaranje papirnog cvijeća
6. Zvijezde od šibica
7. Šarena šargarepa
8. Plavi kameni vrt
9. Naduvano jaje

10. Muva i so
11. Krompirko
12. Duga na mlijeku

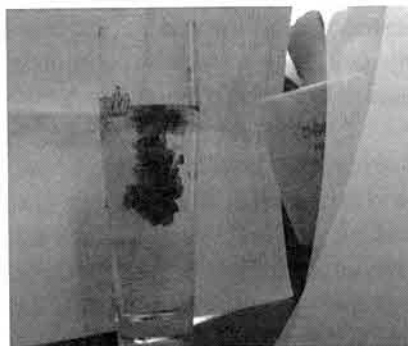
1. TALASI MASTILA

Potreban materijal: mastilo, voda, čaša

Izvođenje: Staviti malu količinu mastila u čašu s vodom.

Zapažanja: Primjećujemo da se mastilo širi u vodi.

Objašnjenje: Difuzija, nastojanje rastvora da se izjednače koncentracije rastvorenih materija.

Slika 1. "Talasi mastila"– difuzija

2. KOVITLAC DIMA U KUTIJI

Potreban materijal: Kutija s dvije strane obložena celofanom, petroleum (sredstvo za osvjetljenje), vatrostalna čaša ili druga posuda u kojoj možemo zapaliti petroleum, šibice.

Izvođenje: Unutar kutije zapaliti malu količinu petroleuma.

Zapažanja: Gorenje čađavim plamenom.

Objašnjenje: Pošto gori čađavo lijepo se može uočiti difundovanje dima u kutiji.

Slika 2. "Kovitlac dima u kutiji"

3. CVIJEĆE NEOBIČNIH BOJA

Potreban materijal: Boje za kolače (plava, crvena, žuta, zelena), šolje, voda, bijelo cvijeće (na primjer hrizanteme).

Izvođenje: Drške cvjetova vertikalno zasjeći i staviti u šolju s rastvorenom bojom. Ostaviti jedan dan.

Zapažanja: Cvijeće je poprimilo boju vode u kojoj se nalazilo.

Objašnjenje: Drška cvijeta je puna sitnih uskih cjevčica, kapilara. Kada se umoče u vodu onda molekuli zida kapilara koji su u dodiru sa vodom privlače molekule vode koji su im najbliži i podižu ih iznad nivoa vode u sudu. Kada se ovome doda i pojava osmotskog pritiska obojena voda se dovodi do samog vrha cvijeta.

Slika 3. "Cvijeće neobičnih boja"

4. DVOBOJNO CVIJEĆE

Potreban materijal: Boje za kolače, plastične čaše, voda, bijele hrizanteme (vertikalno zasječene).

Izvođenje: Staviti cvjetove u rastvore boje tako da dio drške bude u jednom, a drugi dio u drugom rastvoru. Ostaviti da stoji jedan dan.

Zapažanja: Cvijet je poprimio obje boje rastvora.

Objašnjenje: Isto kao u prethodnom ogledu, međutim, ovdje je drška cvijeta presječena i olakšan je transport kako vode tako i boje.

Slika 4. "Dvobojno cvijeće"

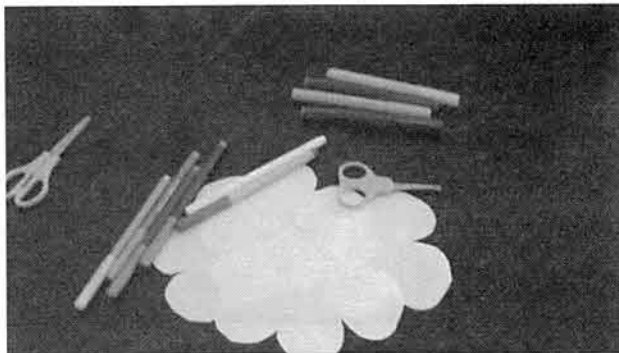
5. OTVARANJE PAPIRNOG CVIJEĆA

Potreban materijal: Papiriz sveske, olovka, makaze, flomasteri, posuda s vodom.

Izvođenje: Od papira isjeći oblik cvijeta, obojiti po želji i saviti latice da se spiralno prepokrivaju, radi lakšeg otvaranja. Ukoliko se boji flomasterima poželjno je da se oblici prosuše fenom za kosu.

Zapažanja: Cvjetovi se polako otvaraju, oni koji nijesu lijepo složeni ne otvaraju se već se kvase i tonu.

Objašnjenje: Papir je napravljen od drveta, biljnog materijala, dakle obiluje uskim cjevčicama, kapilarama. Voda prodire u njih i uzrokuje otvaranje latica od papira.

Slika 5. "Otvaranje papirnog cvijeća"

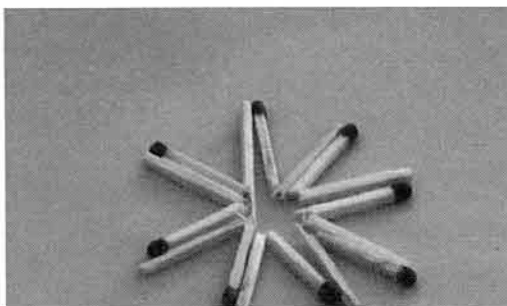
6. ZVIJEZDE OD ŠIBICA

Potreban materijal: Šibice, tanjir, voda.

Izvođenje: Slomljene šibice složiti u tanjir kao što je prikazano na slici. Kapnuti malo vode u sredinu šibica, posmatrati promjenu oblika.

Zapažanja: Šibice se pomjeraju i zauzimaju drugi oblik.

Objašnjenje: Palidrvce upija vodu kroz šupljine, kapilare i to izaziva njegovo ispravljanje i zauzimanje drugog položaja.

Slika 6. "Zvijezde od šibica"

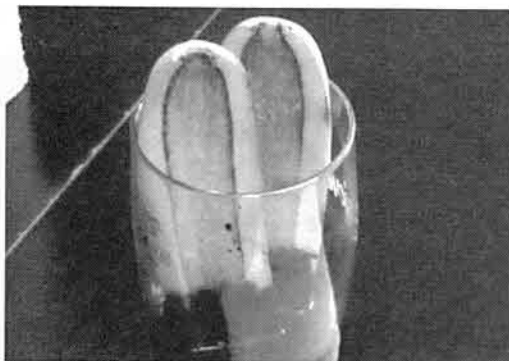
7. ŠARENA ŠARGAREPA

Potreban materijal: čaša, voda, boja za kolače, šargarepa.

Izvodjenje ogleda: Boju za kolače rastvoriti u malo vode, potom u nju uroniti uzduž prepolovljenu šargarepu. Ostaviti jedan dan.

Zapažanja: Središnji dio šargarepe je poprimio boju iz rastvora,

Objašnjenje: Korijen šargarepe sastoji se od uskih cjevčica-kapilara. Kada se kapilar umoči u vodu onda molekuli zida kapilara koji su u neposrednom dodiru s vodom privlače molekule vode koji su im najbliži i podižu ih iznad nivoa vode u sudu.

Slika 7. "Šarena šargarepa"

8. PLAVI KAMENI VRT

Potreban materijal: tanjir, topla voda, plavi kamen (bakar(II)-sulfat pentahidrat), porozni kamen ili ugalj.

Izvođenje: Kamenje staviti u tanjir, rastvoriti so u toploj vodi do zasićenja, pa time preliti kamenje, ostaviti nekoliko dana.

Zapažanja: So će početi da raste i pokriće kamenje kristalima.

Objašnjenje: Rastvor se penje kroz kamenje i prelijeva preko njega usljed kapilarnosti i isparava pri penjanju, ostavljajući so.

Slika 8. "Plavi kameni vrt"

9. NADUVANO JAJE

Potreban materijal: Jaje, sirće, voda, dve posude.

Izvođenje: Potopiti jaje u posudu sa sirćetom, sačekati da omekša ljuska jajeta, izvaditi jaje i potopiti ga u posudu sa vodom.

Zapažanja: Poslije izvjesnog vremena jaje će se naduvati i ljuska će pući.

Objašnjenje: Sirćetna kiselina reaguje s kalcijumom u ljusci jajeta i omekšava je. Kada se jaje potopi u vodu, voda ulazi kroz ljusku u jaje, sve dok ljuska ne pukne. Ovu pojavu objašnjava princip osmoze, po kojem manje koncentrovani rastvor (voda) prolazi kroz membranu (ljuska jajeta) u koncentrovaniji rastvor (sadržaj jajeta), dok se u obrnutom smjeru to ne dešava.

Slika 9. "Naduvano jaje"

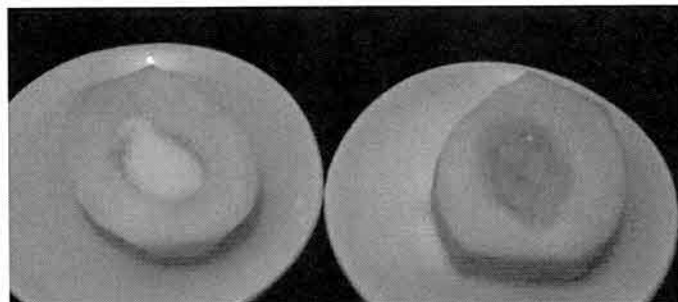
10. KROMPIRKO

Potreban materijal: Oljušteni prijesan krompir, so, dvije čaše, voda.

Izvođenje: Krompir prepoloviti i na jednoj strani načiniti malo udubljenje, u njega staviti so, a krompir položiti na vodenu podlogu. Sa drugom polovinom krompira uraditi obrnuto, u udubljenje staviti vodu, a krompir položiti na podlogu od soli.

Zapažanja: U prvoj polovini krompira zapažamo prodiranje vode u so. Iz druge polovine voda izlazi kroz krompir i kvasi podlogu od soli.

Objašnjenje: Osmoza - voda iz manje koncentrovanog rastvora prolazi u jače koncentrovani.

Slika 10. "Krompirko"

11. MUVA I SO

Potreban materijal: živa muva, voda, sitna so.

Izvođenje: Muvu u vodi držati dok ne prestane da daje znake života. Potom ju izvaditi iz vode, posuti sitnom solju i pratiti šta se dešava.

Zapažanja : Muva za oko 20 minuta počinje da šeta, a potom i da leti.

Objašnjenje: Voda je prodrla u traheje, sitne disajne cevčice u tijelu, krilima i nogama muve, pa njeni organi nemaju više vazduha, izgleda kao mrtva ali je samo obamrla. Kristali soli izvlače vlagu i ponovo oslobađaju disajne puteve.

Slika 11., „Muva i so“

12. DUGA NA MLIJEKU

Potreban materijal: mlijeko, tanjir, boje za kolače, štapići za uši, deterdžent za pranje posuda.

Izvođenje: Sipati mlijeko u tanjir, po njemu dodati boje u prahu. Potom umočiti štapić u deterdžent, pa staviti u mlijeko i pratiti šta se dešava.

Zapažanja: Dobiće se prelivanje boja kao igrajuća duga.

Objašnjenje: Mlijeko ima određen površinski napon usljed sila kohezije. Deterdžent smanjuje površinski napon mlijeka jer rastvara molekule masti, i zato ogled bolje uspijeva s mlijekom s većim procentom masti. Površina mlijeka koju deterdžent nije dodirnuo ima veći površinski napon, pa privlaci molekule na površini ka sebi, odnosno od centra tanjira. Boja za hranu kreće se sa površinskim molekulima, dalje od kapi deterdženta. Usljed konvekcije zbog pomjeranja površinskih molekula boja potone u tečnost i onda izbija na drugom mjestu. Kada se deterdžent jednako rasporedi po mlijeku, pojava se usporava i na kraju prestaje. Dodatak jos jedne kapi deterdženta započinje proces iznova.

Slika 12., „Duga na mlijeku“

Literatura:

- Adamov J., Segedinac M., Kovic M., Olic S., Horvat S. (2012). Laboratory Experiment as a Motivational Factor to Learn in Roma Elementary School Children, *The New Educational Review*, 28, 153-165.
- Adamov, J., Segedinac, M. (2006). Mogućnosti e-obrazovanja u realnim nastavnim situacijama, *International Interdisciplinary Scientific Conference "European Dimensions of Reforms In the Educational System"*, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 13.
- Charpak G. (1998). *La main à la pâte : histoire des sciences à l'école primaire*, Flammarion. Paris.
- Cvjetičanin S., Branković N., Samardžija B. (2008a). Stavovi učenika četvrtog razreda osnovne škole o samostalnom istraživačkom radu u nastavi poznavanja prirode, *Nastava i vaspitanje*, vol. 57, br. 2, str. 157-164.
- Cvjetičanin S., Branković N., Samardžija B. (2008b). Uticaj eksperimentalnog rada na vrstu i zastupljenost aktivnosti učenika u nastavi poznavanja prirode, *Pedagogija*, vol. 63, br. 1, str. 91-97.
- Cvjetičanin S., Marčok D., Segedinac M. (2008c). Primena modela učenja putem otkrivanja u nastavi poznavanja prirode u četvrtom razredu, *Pedagoška stvarnost*, vol. 54, br. 7-8, str. 688-706.
- Cvjetičanin S., Segedinac M. (2009). Sadržaji o prirodi u programu predškolskog vaspitanja i obrazovanja, *Pedagoška stvarnost*, vol. 55, br. 3-4, str. 412-423.
- Halaši T., Pajkert A., Halaši R. (2007). Škola u prirodi i ekskurzija u realizaciji ekoloških projekata ekološke edukacije, *Naučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem „Zasavica 2007“*, Pokret gorana Sremska Mitrovica, 201-206.
- Halaši T., Kalamković S., Cvjetičanin S., Dolga M., Pajkert A., Halaši R. (2010). Interactive Teaching Environmental Education in the Natural Sciences in Relation to Preservation of the Greatest Natural Treasures in Your City, „*Ecological Truth*“, *Eco-Ist'10*, XVIII International Scientific and Professional Meeting, Proceedings, Edited by Zoran Markovic, Edition University of Belgrade – Technical Faculty Bor, 323-330.
- Holclajtner Antunović, I. (2000), *Opšti kurs fizičke hemije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd
- Kastori, R. (2005), *Fiziologija biljaka*, Verzal, Novi Sad
- Segedinac, M., Mijić, Lj., Adamov, J. (2006). Samostalni izbor i dizajn hemijskih eksperimenata u funkciji povećanja efikasnosti učenja hemije u višem obrazovanju, *International Interdisciplinary Scientific Conference "European Dimensions of Reforms In the Educational System"*, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 52.
- Senčanski, T. (2001), *Mali Kućni Ogledi 1, 2, 3*, Kreativni centar Beograd
- Shoemaker, B. (1989). Integrative Education: A Curriculum for the Twenty-First Century. *Oregon School Study Council*, 33/2.

SMALL PROJECTS OF CHILDREN ON THE TRANSPORT OF FLUIDS IN LIVE SYSTEMS

Abstract:

It is the fact that the most of students in upper grades of primary school have difficulties in understanding sciences and as a result they get bad marks from sciences. Later on, students tend to avoid taking such sciences for their future schooling. We have come up with an idea that small students' projects might resolve such a situation a great deal if they were applied at the level of lower grades of primary school. Initial education in the area of natural sciences through experiments and small scale projects show remarkable results. We have presented 12 lab experiments in this paper that students can practice in classroom, at home, independent projects and are related to understanding of fluids transport in live systems. Such projects foster better acquiring of knowledge on capillary phenomena, active and passive transport and they also establish correlations between biology and chemistry teaching in upper grades.

Mirjana MANOJLOVIĆ¹

PRIMJENA MASOVNIH MEDIJA U NASTAVI ISTORIJE

Rezime

U članku je predstavljeno istraživanje koje se bavi zastupljenošću masovnih medija u nastavi i učenju istorije, uslovima u školama za njihovo korišćenje kao i odnosom nastavnika i učenika prema njihovoj upotrebi. Savremeno doba i društvo već dugo nameće veću ulogu masovnih medija u svim sferama života ljudi, pa samim tim i u obrazovanju. Zato, nastava i učenje istorije uz primjenu masovnih medija predstavlja jedan novi način rada, koji uz već korišćene interaktivne metode pruža mogućnost da se do kraja iskoristi kreativni potencijal nastavnika i učenika, da istorijski sadržaji dobiju svježinu i da se lakše usvoje. Cilj ovog istraživanja je, shodno navedenom, prepoznavanje faktora odlučujućih za primjenu masovnih medija u nastavi i učenju istorije, a sve radi podizanja kvaliteta obrazovanja.

Ključne riječi: škola, obrazovanje, masovni mediji, nastavne metode, nastava istorije, nastavnik, učenik

Uvod

Dosad se obično govorilo o negativnom uticaju masovnih medija na kvalitet života ljudi imajući u vidu njihovo slobodno vrijeme, fizičku aktivnost i psihološke osobine. Ono o čemu posebno historičari govore je uticaj masovnih medija na formiranje tzv. *paralelne historijske svijesti* tj. formiranje predstave o nekim historijskim pojavama, događajima i ličnostima, suprotno zvanično potvrđenoj i istraženoj verziji, predstavljenoj u školi, a u skladu sa neproverenim, ali uglavnom znatno uticajnijim izvorima iz društvene sredine učenika i ljudi uopšte. Međutim, masovni mediji ne moraju samo da iskrivljavaju svijest o prošlosti. Ukoliko su kvalitetno vođeni i sa dobrim namjerama postoji velika mogućnost da masovni mediji daju doprinos borbi protiv postojanja paralelne

¹ Mr Mirjana Manojlović, Nikšić, historičar, nezavisni istraživač

istorijske svijesti, a u korist nauke. Takođe, mediji mogu lakše da zainteresuju korisnike za istoriju i učine neke istorijske sadržaje pristupačnijim u odnosu na školski program. Naše istraživanje ima za cilj da ispitamogućnosti i potvrdi značaj primjene masovnih medija za podizanje ukupnog kvaliteta nastave i učeničkog znanja.

1. Pojam i podjela masovnih medija

Sam termin *mediji* je latinskog porijekla i znači: *sredstvo, područje ili posredovanje*. Mediji se, dakle, u današnjem smislu mogu definisati kao nosioci informacija i posrednici u komunikacionom procesu.² Njima se u užem smislu smatraju: knjiga, časopis, novine, radio, televizija, film, gramofonske ploče, oglasi, kompakt diskovi itd. U širem smislu, oni obuhvataju i tzv. nove medije: multimedijске proizvode, banke podataka, internet i sl.³ Prema mogućnostima susretanja u svakodnevnom okruženju, izdvajaju se sljedeći mediji masovne komunikacije: štampa, radio, televizija (uključujući i kablovsku televiziju), film, računarska mreža i drugi oblici komunikacije posredovane računarom.⁴ Na ovoj podjeli bazirano je istraživanje.

2. Metodologija istraživanja

2.1. Predmet i problem istraživanja

Predmet istraživanja je *primjena masovnih medija u nastavi i učenju istorije*. O negativnom uticaju masovnih medija kroz stvaranje paralelne istorijske svijesti kod učenika pisao je Zdravko Deletić. On navodi: „Bitna je prednost masovnih medija u odnosu na nastavu u tome što oni čovjeka doslovno okružuju, reklo bi se neprekidno [...] Ta komunikacija je jednosmjerna: autori i urednici zapakuju što su naumili, građanin prima poruku bez mogućnosti da dá primjedbu, traži objašnjenje, polemíše. Sloboda djelovanja i dinamičnost koju imaju razni mediji i sredstva komuniciranja omogućavaju izbor zanimljivih i u trenutku aktuelnih sadržaja, brzinu djelovanja i prilagođavanja trenutnim potrebama i interesima publike. Nastava istorije nema mogućnost brzog mijenjanja i prilagođavanja. Ona je u osnovi konzervativna i potreban je dug period da se ovlašćeni odluče na promjene i ocijene šta je od novog pogodno za uključivanje u nastavu.“⁵

Dakle, istorijska nauka već dugo gubi bitku s masovnim medijima. Obično je jedini izlaz nastavnika istorije u opornom insistiranju na provjerenim

² Mijanović, N. (2002), *Obrazovna tehnologija*, Podgorica, str. 157.

³ Popović, D. (2011), *Mediji i medijsko obrazovanje*, časopis *Vaspitanje i obrazovanje*, Podgorica, br. 1, str. 26.

⁴ Bjekić, D. (2007), *Komunikologija – osnove pedagoškog i poslovnog komuniciranja*, Čačak, str. 201.

⁵ Deletić, Z. (1997), *Prilozi metodici nastavi istorije*, Priština, str. 149-150.

činjenicama i održanju objektivnosti. On u velikoj mjeri može da održi pažnju učenika VI razreda pričajući im na zanimljiviji način npr. o životu u praistoriji i Starom vijeku. Međutim, tako zainteresovani učenici kod kuće vrlo brzo prelaze na alternativne izvore znanja o prošlosti, masovne medije. To opet može da ima dvije različite posljedice – može da ih zainteresuje za nastavu i navede na dalje istraživanje ili da im učini nastavu istorije monotonom, nezanimljivom, ograničenom na činjenice iz udžbenika. Da bi uspjela prva, a spriječila se druga opcija nastavnik svojom kreativnošću, treba da inspiriše učenike i načelni sukob masovnih medija i istorijske nauke preokrene u korist učenika. Takvo rješenje je simbioza istorijske nauke i pravilnog korišćenja masovnih medija. Tako nastavnik može da pripremi materijal iz masovnih medija i da ih koristi bar na jednom dijelu časa, da podstiče razmjenu mišljenja posebno pripremljenim diskusijama, a ukoliko postoje tehnički uslovi i da povremeno rastereti učenike reagovanja na klasični monološko-dijaloški pristup i omogući im da sami zapažaju i postavljaju pitanja (npr. gledanjem filma). Takođe, učenike treba upućivati na vannastavno korišćenje masovnih medija gdje bi sami pokazivali inicijativu i osmišljavali sami ili uz pomoć nastavnika istorijske projekte. Naravno, korišćenje masovnih medija je samo jedna od nastavnih metoda koja daje uspješne rezultate tek kombinovanjem sa drugim metodama.

Da bi uspješno ispitali mogućnosti ovakve primjene masovnih medija sprovedli smo istraživanje tehničke osposobljenosti škola, zainteresovanosti učenika i nastavnika za ovakav vid nastave, učestalost i teškoće korišćenja masovnih medija u nastavi i van nje, kao i najprimjereniji masovni medij za korišćenje.

Problem istraživanja je *nedovoljno korišćenje masovnih medija u nastavi i učenju istorije*. Zato je osnova istraživanja odrediti učestalost korišćenja masovnih medija kako u školi tako i van nje. Kao osnovni razlozi za slabo korišćenje medija u učenju mogu se navesti nedostatak vremena, tehnički uslovi i slabo interesovanje za istoriju. Takođe, nastavnici su ti koji treba da zainteresuju učenike za korišćenje masovnih medija. Otpor za korišćenje masovnih medija mogu pružati i nastavnici i učenici, pa je stoga potrebno ispitati i njihov odnos prema masovnim medijima i njihovoj primjeni. Svi ovi faktori zaslužuju pažnju u analizi.

2.2. Cilj i zadaci istraživanja

Na osnovu prethodno definisanog predmeta i problema istraživanja izveden je cilj istraživanja: *Utvrđiti mogućnosti i odnos nastavnika i učenika prema primjeni masovnih medija u nastavi i vannastavnim aktivnostima*.

Iz ovako definisanog cilja istraživanja izvedeni su zadaci:

1. Utvrđiti uslove za praćenje i korišćenje masovnih medija u nastavi i učenju istorije

2. Utvrditi učestalost primjene masovnih medija u nastavi istorije
3. Utvrditi stav učenika i nastavnika prema primjeni masovnih medija u nastavi istorije
4. Utvrditi na koji način učenici i nastavnici koriste masovne medije u svoje slobodno vrijeme
5. Ispitati stav učenika i nastavnika prema vannastavnom korišćenju masovnih medija
6. Utvrditi najadekvatniji masovni medij u učenju i nastavi istorije po mišljenju učenika i nastavnika.

2.3. Naučno-istraživačke hipoteze

S obzirom na izvedeni predmet, problem, cilj i zadatke istraživanja izvodi se glavna hipoteza koja glasi: *Pretpostavlja se nedovoljno korišćenje masovnih medija u nastavi i učenju istorije.*

Pothipoteze su:

- Pretpostavlja se da škole nemaju uslove za primjenu masovnih medija,
- Pretpostavlja se da se masovni mediji primjenjuju nedovoljno u nastavi istorije (ne često),
- Pretpostavlja se negativan stav učenika i nastavnika prema primjeni masovnih medija u nastavi,
- Pretpostavlja se da učenici u slobodno vrijeme nedovoljno koriste masovne medije za obrazovanje, a nastavnici ne toliko često za stručno usavršavanje,
- Pretpostavlja se negativan stav nastavnika i učenika prema većem korišćenju masovnih medija za učenje,
- Pretpostavlja se da su najprimjereniji masovni mediji štampa i televizija.

2.4. Karakter i značaj istraživanja

U pitanju je mikro istraživanje koje po karakteru spada u grupu primijenjenih istraživanja. Značajno je jer rezultati mogu biti pokazatelji uloge masovnih medija u osavremenjavanju nastave istorije i unapređivanju učeničkog znanja, a sve u cilju podizanja kvaliteta obrazovno-vaspitnog procesa.

2.5. Populacija i uzorak

Istraživanjem je obuhvaćena populacija učenika trećeg ciklusa osnovne škole (VII, VIII i IX razred) i nastavnici istorije koji predaju toj populaciji.

Kako je navedeno u tabeli uzorak učeničke populacije je 130, a nastavničke 10 iz 4 gradske škole. Uzorak je namjeren jer je postojao cilj da se sa što većom vjerodostojnošću dođe do rezultata koji se tiču našeg problema. Anketirano je 40 učenika sedmog, 47 učenika osmog i 43 učenika devetog razreda, približno isti broj zbog uzrasnih razlika.

R.br.	Škola	Br.učenika	%	Br. nastavnika	%
1.	Braća Ribar	24	18,47	1	10
2.	Olga Golović	31	23,85	3	30
3.	Ratko Žarić	56	43,07	3	30
4.	Luka Simonović	19	14,61	3	30
Ukupno	4	130	100	10	100

2.6. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

U istraživanju smo koristili deskriptivnu metodu. Osnovna tehnika istraživanja je anonimno anketiranje, a instrument anketni upitnik poluotvorenog tipa. Za tu svrhu sastavljena su dva anketna upitnika – jedan za učenike, a drugi za nastavnike koji se sastoje od po 12 pitanja zatvorenog, poluotvorenog i otvorenog tipa. Pitanja su formulirana u skladu sa postavljenim ciljevima i zadacima.

Prije većeg anketiranja u školama sproveli smo preliminarno istraživanje valjanosti anketnih upitnika na manjem uzorku. Posebnu pažnju smo posvetili razumijevanju ankete od strane učenika i adekvatno trajanje anketiranja. U istraživanju su učestvovali jedan nastavnik historije i 16 učenika VIII razreda iz OŠ *Ratko Žarić*. S obzirom na to da smo na samom početku anketiranja dali informacije o cilju i anonimnosti istraživanja i opšte podatke o tipu pitanja nijesmo naišli na veće poteškoće u anketiranju koje je trajalo desetak minuta. Anketni upitnici su prihvaćeni i planirano anketno istraživanje u 4 škole izvršeno je oktobra 2013. godine.

3. Obrada, interpretacija i diskusija rezultata

Obrada podataka vršila se kvantitativno (korišćenjem matematičkih operacija) i kvalitativno (razdvajanje tipičnih i netipičnih odgovora). Dobijeni odgovori predstavljeni su tabelarno (brojčano i procentualno), grafički i tekstualno. Nakon svakog pitanja slijedi kratka diskusija rezultata. Prvo smo dali analizu upitnika za nastavnike, a zatim za učenike.

Analiza upitnika za nastavnike:

1. Da li u školi u kojoj radite postoje adekvatni uslovi za primjenu masovnih medija?

Odgovori	Broj nastavnika	%
a) da	1	10%
b) ne	4	40%
c) mogu se primijeniti samo neki od njih	5	50%

Zaključujemo da samo 10% nastavnika radi u školi gdje postoje svi uslovi za primjenu masovnih medija, čak 40% rade u školama koje nemaju uslova, a polovina nastavnika ima uslove samo za pojedine medije.

2. Koje masovne medije koristite u nastavi istorije?

Odgovori	Broj nastavnika	%
a) štampa	3	30%
b) film	1	10%
c) radio	0	0%
d) internet	0	0%
e) televizija	0	0%
f) štampa, film, internet i tv	1	10%
g) štampa, film i internet	1	10%
h) film i internet	2	20%
i) štampa i internet	1	10%
j) nijedan	1	10%

U nastavi istorije 10% nastavnika ne koristi nijedan masovni medij, 40% koristi samo jedan medij, 30% samo dva, 10% koristi tri i isto toliko četiri vrste masovnih medija. Dakle, nijedan nastavnik ne koristi sve nabrojane masovne medije. Štampa je najviše korišćen medij bilo kao jedini (30%) ili pored nekih drugih medija (30%) i u konačnom rezultatu je koristi 60% nastavnika. Drugi najviše korišćeni mediji su internet i film koje koristi 50% nastavnika, na trećem mjestu je televizija koju koristi 10% nastavnika. Radio ne koristi nijedan nastavnik, ali je to razumljivo i sasvim oprostivo ako se uzme u obzir teža primjena u nastavi istorije i osobine tog medija.

3. Ukoliko ne koristite nijedan ili samo jedan medij razlozi su:

Odgovori	Broj nastavnika	%
a) nedostatak uslova	4	80%
b) nedostatak vremena	1	20%
c) neki drugi razlog	0	0%

Vidimo da je osnovni razlog nedovoljnog korišćenja masovnih medija nedostatak uslova i to kod 80% od polovine nastavničkog uzorka (koji su odgovorili na pitanje), a kod 20% razlog je nedostatak vremena.

4. Koliko često primjenjujete masovne medije u nastavi istorije?

Odgovori	Broj nastavnika	%
a) veoma često	1	10%
b) često	6	60%
c) rijetko	2	20%
d) veoma rijetko	1	10%

Čak 60% nastavnika koristi neki masovni medij često, a 10% veoma često, 20% nastavnika koriste medije rijetko, a 10% veoma rijetko. Dakle, imamo visok procenat učestalosti primjene masovnih medija, ali ipak gotovo trećina nastavnika koristi medije rijetko ili veoma rijetko.

5. Šta mislite na koji način utiče na vaše učenike korišćenje masovnih medija:

Odgovori	Broj nastavnika	%
a) pozitivno	10	100%
b) negativno	0	0%

Nastavnici su jednoglasni u mišljenju o pozitivnom uticaju koji mediji mogu imati na učenike.

6. Da li pratite i koristite masovne medije u slobodno vrijeme?

Odgovori	Broj nastavnika	%
a) da	10	100%
b) ne	0	0%

Svi nastavnici koriste masovne medije u slobodno vrijeme.

7. Da li masovne medije koristite za stručno usavršavanje?

Odgovori	Broj nastavnika	%
a) da	10	100%
b) ne	0	0%

Svi nastavnici koriste medije za stručno usavršavanje.

8. Ukoliko koristite koliko često za tu svrhu?

Odgovori	Broj nastavnika	%
a) veoma često	5	50%
b) često	2	20%
c) povremeno	3	30%
d) veoma rijetko	0	0%

Čak 50% nastavnika veoma često koristi masovne medije za stručno usavršavanje, 20% često, a 30% nastavnika povremeno.

9. Smatrate li da učenici treba u vannastavnim aktivnostima da se oslanjaju na masovne medije?

Odgovori	Broj nastavnika	%
a) da, stalno	3	30%
b) ne	0	0%
c) da, povremeno	7	70%

Čak 30% nastavnika podržava stalno oslanjanje učenika na medije u vannastavnim aktivnostima, a 70% povremeno. Nema nastavnika koji se protive ovakvom korišćenju medija.

10. Usmjeravate li učenika na vannastavno korišćenje masovnih medija?

Odgovori	Broj nastavnika	%
a) veoma često	3	30%
b) često	4	40%
c) povremeno	3	30%
d) nikad	0	0%

Po anketi 30% nastavnika veoma često usmjerava učenike na korišćenje masovnih medija, 40% to čini često, a 30% povremeno. Dakle, imamo jednoglasnu podršku ovakvog pristupa učenju.

11. Ukoliko podržavate korišćenje masovnih medija za koji masovni medij smatrate da je najviše primjeren učenicima u nastavi i van nje? Označite brojevima od 1 do 5.

Odgovori	Broj nastavnika	%
a) štampa	2	20%
b) radio	0	0%
c) tv	2	20%
d) film	2	20%
e) internet	4	40%

Čak 40% nastavnika smatra da je najviše primjeren medij za korišćenje u nastavi i van nje internet, a zatim podjednako po 20% tv, film i štampa.

Na osnovu detaljnijih analiza preostalog dijela ocjena sa ljestvice od 2 do 5 utvrdili smo da su nastavnici bili manje podijeljeni kada je u pitanju dalje pozicioniranje. Tako drugo mjesto ubjedljivo pripada televiziji i internetu, dok na trećoj poziciji dominira film u odnosu na televiziju i štampu. Štampa ima premoć na četvrtom mjestu, a ubjedljivo najnepopularniji radio je na posljednjoj, petoj poziciji. Dakle, najčešći izbor je kombinacija internet-televizija-film-štampa-radio. Uzimajući u obzir razne varijante možemo reći da svi mediji osim radija imaju podršku kod nastavnika istorije.

Pitanje broj 12 za nastavnike je otvorenog tipa gdje su oni mogli da iznesu svoje mišljenje, preporuku ili iskustvo u primjeni masovnih medija. Mislimo da je to bio dobar potez jer je anketa tako manje sugestivna i više uvažava različite stavove. Ipak, nastavnici nijesu koristili priliku za prenošenje svog iskustva, samo 40% je iznijelo stav o ovom problemu.

Prvi nastavnik je izjavio da „Primjena masovnih medija zavisi od organizacije nastave odnosno da li je to kabinet ili učionica konkretnog odjeljenja.“

Drugi nastavnik je izjavio da upotreba medija u nastavi i učenju istorije „Omogućava kreativnost, produbljivanje funkcionalnog znanja.“

Treći nastavnik je izjavio da „Masovne medije koristim često ako imamo kabinet. Učenici su dosta zainteresovaniji kada se nastavna jedinica ili dio nje obrađuje putem masovnih medija. Zanimljivije im je i brže shvataju ono što je potrebno da nauče.“

Četvrti nastavnik je izjavio: „Upotreba medija ima veliki značaj u nastavi istorije. Pomaže da učenici studioznije shvate neke procese i pojave u istoriji.“

Iz navedenog možemo zaključiti da na primjenu masovnih medija veliki uticaj može imati organizacija nastave – u kabinetima ili učionicama. Dva nastavnika su upravo u nedostatku kabinetske nastave vidjela teškoću u primjeni masovnih medija. Tri nastavnika su prenijela svoje iskustvo sa medijima – od toga da je čas zanimljiviji i uspješniji do toga da se kod učenika na taj način razvijaju viši oblici mišljenja i sticanja znanja.

Analiza ankete za učenike:

1. Da li u tvojoj školi postoje uslovi za korišćenje sljedećih masovnih medija?

Odgovori	Broj učenika	%
a) štampa	4	3,08
b) radio	3	2,3
c) televizija	6	4,62
d) film	1	0,77
e) internet	26	20,00

Odgovori	Broj učenika	%
Za sve	6	4,62
Štampa, film, internet i tv	6	4,62
Štampa, film i internet	1	0,77
Štampa, tv i internet	1	0,77
Tv, film i internet	20	15,37
Tv i internet	18	13,85
Štampa i internet	19	14,62
Štampa i tv	2	1,54
Radio i tv	1	0,77
Film i internet	3	2,3
Ništa	13	10,00

Iz navedenih tabela izvlačimo mišljenje učenika o tehničkim uslovima u školi na osnovu opšteg utiska tokom školovanja i na taj način stičemo predstavu o ličnoj informisanosti i zapažanju učenika. Zaključujemo da 10% učenika smatra da njihova škola ne posjeduje uslove ni za jedan masovni medij. Iz prve tabele vidimo da čak 30,77% učenika smatra da postoje uslovi za samo jedan masovni medij i to čak 20% učenika samo za internet. Dalje, 33,07% učenika smatra da postoje uslovi samo za dva medija u pet varijanti dok 16,92% smatra

da postoje uslovi za 3 medija u 3 varijante odgovora. Na kraju, 4,62% učenika smatra da postoje uslovi za sve medije osim radija, a isto toliki broj smatra da postoje uslovi za sve vrste medija. Što se tiče pojedinačne prisutnosti u školi uslove za štampu je izdvojilo 30%, za radio 7,69%, za televiziju 46,15%, za film 28,46% i za internet 76,92% učenika.

2. Koliko često se ti masovni mediji koriste u nastavi istorije?

Odgovori	Broj učenika	%
a) vrlo često	25	19,23
b) često	19	14,62
c) povremeno	39	30,00
d) nikad	47	36,15

Ova tabela nam je bitna da bismo mogli da uporedimo uticaj korišćenja masovnih medija u nastavi na korišćenje istih u vannastavnim aktivnostima. Vidimo da se dosta aktivno koriste masovni mediji i to vrlo često, često i povremeno skoro 64%. Ti rezultati su očigledno proistekli iz tehničkih uslova u školama koji su veoma različiti, i od njih uglavnom i zavisi korišćenje medija u nastavi.

3. Kako se odnosite prema korišćenju materijala iz medija na času istorije?

Odgovori	Broj učenika	%
a) pozitivno	77	59,23
b) negativno	1	0,77
c) nemam stav	52	40%

Vidimo da se učenici odnose uglavnom pozitivno prema korišćenju masovnih medija (59,23% učenika), 0,77% učenika se odnosi negativno, a stav o tom pitanju nema 40%. Pretpostavka je da ta neodlučnost potiče od učenika koji rjeđe imaju priliku da osjete efekte korišćenja masovnih medija.

4. Da li koristite masovne medije u svoje slobodno vrijeme ?

Odgovori	Broj učenika	%
a) da	129	99,23
b) ne	1	0,77

Iz tabele vidimo da gotovo svi učenici u slobodno vrijeme koriste masovne medije.

5. Da li koristite masovne medije za unapređivanje svog znanja iz istorije?

Odgovori	Broj učenika	%
a) da, veoma često	26	20,00
b) da, često	31	23,85
c) da, povremeno	52	40,00
e) ne, nikad	21	16,15

Iz tabele vidimo da 20% učenika koristi veoma često masovne medije za unapređivanje svog znanja iz istorije, 23,85% to čini često, a 40% povremeno. Masovne medije u tu svrhu ne koristi 16,15% učenika. U osnovi dobili smo pozitivan rezultat korišćenja masovnih medija kod 83,85% učenika.

6. Ukoliko ih nikad ne koristite razlog je:

Odgovori	Broj učenika	%	%
a) nedostatak vremena	13	10,00	62%
b) nedostatak tehničkih uslova	3	2,31	14,28%
c) slabo interesovanje za istoriju	5	3,85	23,72%
d) neki drugi razlog	0	0	0

Vidimo da je osnovni razlog za nekorišćenje masovnih medija nedostatak vremena i to kod 62% učenika, a zatim slabo interesovanje za istoriju kod 14,28% i na kraju tehnički uslovi kod 23,72% od učenika koji nikad ne koriste medije na ovaj način. Neki drugi razlog nije naveden ni jedanput.

7. Kakve programe najčešće pratite na televiziji? Zaokruži 1–3 odgovora

Odgovori	Broj odgovora	%
a) obrazovni program	54	15,74
b) dokumentarni program	36	10,49
c) sportski program	60	17,49
d) igrane filmove i serije	65	18,95
e) crtane filmove	20	5,83
f) informativno-političke emisije	5	1,46
g) kvizove i nagradne igre	42	12,24
h) zabavne emisije	64	18,66
Ukupno	343	100

Odgovori	Broj učenika	%
Samo obrazovni	37	28,47
Samo dokumentarni	19	14,61
Oboje	17	13,08
Ukupno	73	56,15

U prvoj tabeli smo rangirali obrazovne i dokumentarne programe kao dio vannastavnih aktivnosti u odnosu na ostale vrste programa na televiziji prateći broj odgovora odnosno njihovu frekvenciju. Došli smo do rezultata da učenici najviše prate igrane filmove i serije (16,85%), za nijansu manje zabavne emisije (16,66%), sportski program (17,49%), na četvrtom mjestu je obrazovni program (15,74%), zatim kvizovi i nagradne igre (12,24%), dokumentarni program (10,49%), a ubjedljivo najmanje prate crtane filmove (5,83%) i informativno-političke emisije (1,46%). Dakle, obrazovni i dokumentarni program su značajno zastupljeni u svakodnevnom vremenu učenika pred televizijom. To nam potvrđuje i druga, detaljnija tablica, koja nam govori o broju učenika koji prate samo obrazovni, samo dokumentarni i obje vrste programa, a to je ukupno 56,15% učenika.

8. Ukoliko koristite internet na koji način? (1–2 odgovora):

Odgovori	Broj odgovora	%
a) za zabavu	77	37,01
b.) za učenje	63	30,29
c) za dopisivanje	28	13,46
d) za informisanje	39	18,75
e) za nešto drugo	1	0,48
Ukupno	208	100

Odgovori	Broj učenika	%
Samo za učenje	9	6,92
Za učenje i nešto drugo	54	41,53
Ukupno	63	48,45

Iz navedenih tablica vidimo način korišćenja interneta od strane učenika u slobodno vrijeme kao i udio učenja u ukupnom korišćenju interneta. Najveći dio vremena učenici koriste internet za zabavu (37,01%), zatim za učenje (30,29%), za informisanje (18,75%), za dopisivanje (13,46%) i za nešto drugo (0,48%). Tako vidimo da učenici dosta koriste internet za učenje, ali nedovoljno

dominantno. Isključivo za tu svrhu ga koriste 6,92% učenika, a u ukupnom zbiru od svih anketiranih koristi ga 48,45% učenika.

9. Ukoliko gledate filmove da li gledate i filmove o nekom istorijskom događaju ili ličnosti?

Odgovori	Broj učenika	%
a) veoma često	17	13,08
b) često	29	22,31
c) povremeno	75	57,69
d) nikad	9	6,92

Iz tabele vidimo da 13,08 učenika gleda filmove sa istorijskom tematikom veoma često, 22,31% to čini često, 57,69% to čini povremeno, a nikad 6,92% učenika. Dakle, veoma često i često gledaju takve filmove više od trećine učenika: 35,39% učenika, a kada se sve sabere takve filmove gleda 93,08% učenika.

10. Korišćenje masovnih medija na tvoje znanje iz istorije utiče:

Odgovori	Broj učenika	%
a) pozitivno	127	97,69
b) negativno	3	2,31

Dominantna većina učenika smatra da korišćenje masovnih medija može da utiče na njihovo znanje iz istorije pozitivno.

11. Označite brojevima od 1 do 5 masovne medije kojima dajete prednost u učenju i nastavi istorije

Odgovori (1. mjesto)	Broj učenika	%
a) radio	0	0
b) televizija	22	16,92
c) film	13	10,00
d) internet	91	70,00
e) štampa	4	3,08

Učenici su dominantno dali prednost internetu u učenju i nastavi istorije (70%), zatim slijedi televizija koja ima prednost kod 16,92%, film kod 10%, štampa kod 3,08% učenika.

Na osnovu dubljih analiza utvrdili smo da su učenici drugo mjesto uglavnom davali televiziji i filmu, nešto manje štampi i internetu. Treće mjesto ubjedljivo drži film u odnosu na štampu i televiziju, Na četvrtom mjestu je štampa, a radio na posljednjem, petom mjestu.

Nakon svega zaključujemo da je internet najviše primjenjivan medij kojem učenici dominantno daju prednost, ali da pored njega veću pažnju posvećuju i sadržajima televizije i filma odnosno zainteresovani su za veće korišćenje ovih medija.

Pitanje br. 12 za učenike je otvorenog tipa. Na ovo pitanje je odgovorilo tačno 50% učenika. Učenici su uglavnom pisali o efektima korišćenja masovnih medija u nastavi. Citiraćemo nekoliko zapisa učenika - tipičnih i netipičnih kako bi stekli sliku o stavovima učenika.

Tipični odgovori:

„Mediji u nastavi veoma dobro utiču na učenike i trebali bi ih koristiti u svakoj školi.”

„Mislim da je korisno i da ih treba više koristiti.”

„Mediji su nam veoma korisni zato što tako saznamo mnoge stvari o nekim ličnostima, događajima koje nemamo u knjizi.”

„Mediji nam pomažu u učenju istorije i shvatanju nekih nepoznatih pojmova.”

„Nastava istorije je tada vrlo dobra i zanimljiva.”

„Mediji su veoma bitni jer nam pomažu da unapredimo i dopunimo svoje znanje.”

„Mislim da je dobro koristiti ih u nastavi i učenju istorije. Tako će nam biti lakše i zabavnije učiti.”

„Ne koristimo medije na času istorije.”

Netipični odgovori:

„Mediji su korisni, ali samo u određenoj mjeri.”

„Mediji nam mnogo pomažu u učenju i često ih koristimo (istorijske časopise).”

„Mislim da je to veoma korisno, te da se takve vrste učenja malo tj. nedovoljno koriste na časovima i uopšte u našem obrazovanju. Učenici su ograničeni, nedovoljno upućeni, ali u velikoj mjeri i nezainteresovani za takve vrste učenja, te smatram da je posao nastavnika da ih zainteresuje za upotrebu.”

„Gledali smo filmove osnovane na istorijskim događajima, preko računara smo pravili prezentacije i kvizove.”

„Da, mi koristimo medije (najčešće film ili internet) u nastavi istorije. Gledamo neke filmove, dokumentarce i sl. i meni su ti časovi veoma zanimljivi.”

„Mogu nam pomoći u referatima i mnogim informacijama o istoriji.”

„Medije u našoj učionici ne koristimo zbog nedostatka vremena.”

„Dobro je koristiti medije, ali ih mi ne koristimo često.”

„Smatram da ne treba toliko pažnje obraćati na učenje istorije na internetu zato što ima podataka koji su netačni.”

„Mali broj djece koristi medije za unapređivanje svog znanja iz istorije. Većina uči samo iz udžbenika predviđenih za određeni razred.”

„Nedovoljno se koriste mada je to vjerovatno zbog budžeta škole.”

„Najčešće nam nastavnici donesu neke zanimljivosti (štampe).”

„Moje zapažanje je da bi internet mogli više koristiti za učenje.”

Iz svega izvlačimo zaključak da učenici žele veće korišćenje masovnih medija, vide uglavnom njihovu pozitivnu stranu, a oni učenici koji su prisustvovali njihovom korišćenju zadovoljni su iz razloga što je učenje zanimljivije.

Možemo reći da smo anketom izvršili sve predviđene zadatke istraživanja:

1. Utvrdili smo da u ukupnom uzorku od 4 škole ne postoje tehnički uslovi za široku primjenu masovnih medija, ali u dovoljnoj mjeri postoje što je potvrdila većina nastavnika i učenika.

2. Utvrdili smo učestalost primjene masovnih medija jer većina nastavnika koristi često masovne medije.

3. Utvrdili smo pozitivan odnos učenika i nastavnika prema njihovom korišćenju u nastavi.

4. Utvrdili smo način na koji učenici i nastavnici koriste medije u slobodno vrijeme i da u dovoljno velikoj mjeri nastavnici i učenici koriste medije za stručno usavršavanje odnosno za učenje istorije.

5. Utvrdili smo stav učenika i nastavnika o uticaju masovnih medija i on je u prvom slučaju gotovo jednoglasno pozitivan, a u drugom apsolutno pozitivan.

6. Utvrdili smo medij koje su nastavnici označili kao najprimjereniji za učenike u nastavi i učenju istorije. I pored određene neopredijeljenosti nastavnici su tu ulogu dali internetu.

7. Utvrdili smo kojem mediju učenici daju prednost u nastavi i učenju istorije. Oni su sa znatno većom odlučnošću odabrali internet.

Moramo napomenuti da su anketirani učenici iz 4 škole potpuno različite po organizaciji nastave i tehničkim uslovima. Nastavnici su različite starosne dobi, a i raspon uzrasta učenika nije zanemarljiv. Svi ovi faktori su uticali na rezultate tako da oni ne mogu biti jednoznačni. Za izvođenje zaključaka smo zbog toga koristili relativnu, a ne apsolutnu većinu.

Zaključak

Iz svega navedenog možemo izvesti sljedeće odgovore na postavljene pothipoteze:

▪ Pretpostavlja se da škole nemaju uslove za primjenu masovnih medija.

Ovu pothipotezu moramo odbaciti jer je istraživanje pokazalo da većina škola ima uslove (potpuno ili djelimično) za primjenu masovnih medija. Naravno, tu je dosta visok procenat nastavnika koji ne rade u školi s takvim uslovima, ali u odnosu na ukupni uzorak ovakav rezultat je neminovan.

▪ Pretpostavlja se da se masovni mediji primjenjuju nedovoljno u nastavi istorije (ne često).

I ovu pothipotezu moramo odbaciti jer većina nastavnika i učenika ima priliku da primjenjuje u velikoj mjeri masovne medije, obično često.

▪ Pretpostavlja se negativan stav učenika i nastavnika prema primjeni masovnih medija u nastavi.

Ova pothipoteza je apsolutnom većinom odbačena i kod nastavnika i kod učenika. Bez obzira na starosne razlike, lične kompetencije i radne uslove svi nastavnici se zalažu za korišćenje masovnih medija. Učenici su izrazili svoj pozitivan stav prema primjeni masovnih medija u nastavi i kroz pitanje otvorenog tipa gdje su pokazali veliko interesovanje za unapređenje nastave na ovaj način.

▪ Pretpostavlja se da učenici u slobodno vrijeme nedovoljno koriste masovne medije za obrazovanje, a nastavnici ne toliko često za stručno usavršavanje.

Ovu pothipotezu odbacujemo jer većina učenika koristi neki masovni medij za učenje, a većina nastavnika koristi medije za stručno usavršavanje često.

▪ Pretpostavlja se negativan stav nastavnika i učenika prema većem korišćenju masovnih medija za učenje.

Ova pothipoteza je odbačena jer nastavnici u određenoj mjeri usmjeravaju učenike na korišćenje masovnih medija pri učenju. Takođe, veliki broj učenika koristi masovne medije za učenje.

▪ Pretpostavlja se da su najprimjereniji masovni mediji štampa i televizija.

Ovu pothipotezu odbacujemo jer je internet ubjedljivo najpopularniji kod učenika, pa i kod nastavnika iako sa manjom većinom u odnosu na televiziju, film i štampu. Očigledno učenici zbog širokog korišćenja ovog medija potenciraju i njegovo korišćenje za učenje i nastavu. Nastavnici su svojim izborom ukazali na potrebu osavremenjivanja nastave i cijelog nastavnog procesa kao i sopstvenu spremnost da učestvuju u tome.

Glavna hipoteza glasi: *Pretpostavlja se nedovoljno korišćenje masovnih medija u nastavi i učenju istorije.* S obzirom da je 6 pothipoteza odbačeno moramo odbaciti i glavnu. Na kraju, može se zaključiti da postoje gotovo svi uslovi za uspješnu primjenu masovnih medija. Stavovi glavnih učesnika nastavnog procesa – nastavnika i učenika očigledno ne predstavljaju prepreku. Jedina teškoća su djelimična tehnička opremljenost ili potpuno odsustvo tehničkih uslova u školama. Poseban faktor je i organizacije nastave – u kabinetima ili u učionicama. Dakle, u pitanju su objektivne okolnosti koje se mogu unaprijediti. Slabiji uslovi u određenoj mjeri blokiraju potpunu primjenu masovnih medija, ali ona i dalje postoji zahvaljujući ličnom angažovanju nastavnika. Nastavnicima samo ostaje nada da tako neće dugo ostati i da će relevantni činioci u obrazovanju prepoznati značaj unapređivanja ovog aspekta nastavnog procesa.

Literatura:

1. Bjekić, D. (2007), *Komunikologija – osnove pedagoškog i poslovnog komuniciranja*, Tehnički fakultet u Čačku, Univerzitet u Kragujevcu, Čačak
2. Delečić, Z. (1997) *Prilozi metodici nastave istorije*, Narodna i univerzitetska biblioteka, Studentski kulturni centar, Priština 1997,
3. Mijanović, N. (2002), *Obrazovna tehnologija*, „Štamparija Obod DD Cetinje” Podgorica
4. Popović, D. (2011), *Mediji i medijsko obrazovanje*, časopis *Vaspitanje i obrazovanje*, br. 1, Podgorica

THE USE OF THE MASS MEDIA IN THE TEACHING OF HISTORY

Abstract

This paper is about the study that was conducted as an attempt to address the presence of mass media in the teaching of history, relation of students and teachers towards their use as well as school conditions. The role of mass media in all aspects of human lives and education has been imposed for a while now by the modern era and society. That is why teaching and learning history by means of mass media represents a brand new method that, if used along with already present and used interactive methods, can create opportunities for full realization of creative potential of both teachers and students. It will also make historical contents look novel and easier to be acquired. The aim of this study is thus the recognition of factors crucial for use of mass media in history teaching and learning so that the quality of education can be raised.

Key words: school, education, mass media, teaching methods, history teaching, teacher, student

Marijana TERIĆ¹

NADREALISTIČKI KNJIŽEVNI POKRET I NJEGOVE OSOBENOSTI U ROMANU „PESMA“ OSKARA DAVIČA

Rezime

Ovim radom želimo istaći važnost nadrealizma kao jednoga od najznačajnijih evropskih književnih pokreta koji se razvio u Francuskoj. Karakteriše ga sloboda izraza, smjelost, kombinovanje disparatnih slika, pogled na svijet koji počiva na kanonima proisteklih iz potrebe jednoga društvenog protesta, a ne iz estetičke teorije prisutne u postojećim umjetničkim djelima.

Nadrealizam se smatra najprodornijim pokretom u književnosti, koji je iznjedrio veoma značajna literarna djela. Kao i većina pokreta u modernoj umjetnosti, predstavljao je novinu, poziv na rušenje već izgrađenih pogleda na život i prešao granice sredina u kojoj se razvio.

Davičova *Pesma*, kao vrlo kompleksno literarno ostvarenje, odgovara tipu modernoga psihološkog romana nadrealističke poetike, na čijem smo primjeru pokazali način funkcionisanja narativnih tehnika u književnome tkivu.

Ključne riječi: nadrealizam, destrukcija ustaljenih načela, sloboda izraza, automatsko pisanje, diktat misli, narativne tehnike

Treća decenija dvadesetoga vijeka predstavlja izuzetno značajan period, ne samo u književnosti nego i u duhovnoj atmosferi čovjekove egzistencije. Sukobi interesa u Prvome svjetskom ratu, ljudske traume, kao i psihička iskidanost i emotivni pad onoga stanovništva koje je pretrpjelo ratna dešavanja, unijeli su novu komponentu u tokove književnoga života. Ekspresionizam, koji kontinuirano traje do sredine treće decenije, izražavao je pobunu mladih umjetnika protiv stravične sudbine čovječanstva, izmučenoga ratom, glađu, bijedom i umiranjem. Ta pobuna ogledala se u negiranju dotadašnje umjetnosti, poricanju logičke kauzalnosti u životu čovjeka, umjetnosti i književnosti. Stoga

¹ Mr Marijana Terić, saradnik u nastavi na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost na Cetinju.

je ekspresionizam označavao krik unezvjerena čovjeka, njegovu usamljenost i strah pred oblicima savremenoga života. Međutim, u posljednjoj fazi ovoga književnog pokreta postepeno se javlja težnja ka otkrivanju novih strana čovjekove ličnosti i svijeta.

Dadaizam, kao ekstremna varijanta ekspresionizma, negira smisao i norme na kojima počiva razum, odbacuje moral i moralisanje i ističe da je čovjek sebe doveo u bezizlazno stanje, upravo zbog stavova izgrađenih sopstvenom logikom i preuzetih iz tradicije. Dadaisti su bez smisaonoga povezivanja spajali glasove i riječi u rečenice ili cjeline, i na taj način proklamovali destrukciju jezika. Slobodan Ž. Marković ističe da „taj dadaistički besmisao, u kome se nije mogla ispoljiti ni jedna strana čovjekove stvaralačke ličnosti, nije ništa pružao čime bi se mogle nadoknaditi negirane vrednosti, niti je nudio štogod čime bi mogla da se obogati umetnost. Posle svih zaprepašćenja koja su izazvali, dadaistički postupci su se pretvorili u manirizam i prelazili u skandale, pružajući zabavu i zadovoljstvo ljudima koji su uživali u senzacijama, neobičnostima i pomodarstvu“.²

Rumun Tristan Cara, predstavnik dadaističkoga pokreta, 1919. godine odlazi u Pariz, te se oko njega okupljaju kasnije poznati nadrealisti Breton, Aragon i drugi. Oni su željeli da budu aktivniji i da sistematizuju svoju pobunu protiv već konstantovanih načela života. Breton je tražio od Cara da učestvuje u radu Internacionalnoga kongresa za određivanje direktiva za odbranu modernoga duha. Cara je odbio takav zahtjev, pa je Breton proglasio dadaizam nemodernim, a sebe i grupu kolega (Aragon, Elijar, Pere) isključio iz pokreta. Oko 1923. godine počinje da se formira novi književni pravac – **nadrealizam**, koji predstavlja kraj i produžetak dadaizma.

Pristalice nadrealizma sačinjavali su uglavnom, malobrojni visoko obrazovani intelektualci, koji su pored književnosti bili upućeni u filozofiju i moderna psihološka izučavanja. Oni su se upornošću čvrsto zalagali za svoje ideje. Na taj način, njihov buntovnički stav prema ustaljenim normama izažavao je razna literarna previranja.

Brojni kritičari ističu da međuratna literatura o nadrealizmu jeste, prije svega, dokument o duhu vremena, a ne prikaz nadrealističkoga pokreta. Prema tome, Dragan Jeremić kaže da je „vrijednost nadrealizma dokumentarna“.³ On dalje ističe da je nadrealizam dokument o svijesti ljudi koji su tražili istinu svoga vremena, ali nijesu uspjeli pronaći izlaz, pa ih je ta bezizlaznost spriječila da pronađu poetski izraz trajne vrijednosti.

Literatura o ovome književnom pravcu veoma je raznovrsna, što je sasvim dobro opravdano činjenicom da je nadrealizam pretrpio mnoge peripetije i naišao na oprečne stavove. Do sada se najiscrpnije njime bavila Hanifa

² Slobodan Ž. Marković, *Književni pokreti i tokovi između dva svetska rata*, Obeliks, Beograd, 1970, str. 58.

³ Dragan M. Jeremić, *Nadrealizam*, Rad, Beograd, 1961, str. 26.

Kapidžić-Osmanagić, interesujući se za sve vidove ove književne aktivnosti. U svojoj doktorskoj disertaciji, ona naročito prikazuje evoluciju društvenoga stava beogradskih nadrealista. Značajan doprinos dao je i Miroslav Egerić, koji naglašava neosporan značaj srpskoga nadrealizma u kulturnome i uže književnome smislu. Jovan Delić daje sistematičan pregled nadrealističke književne teorije, skreće pažnju na opis nadrealističkoga teksta i navodi teorije srpskoga nadrealizma. Delić upozorava da prilikom korišćenja literature treba biti oprezan jer „postoji značajan broj tekstova koji precjenjuju i politički i književni značaj i od nesumnjivo značajne duhovne pojave stvaraju mit“.⁴

Pišući o nadrealizmu, Jeremić navodi da je Tin Ujević primijetio da je prije deset godina sam manifestovao nadrealizam u svojoj zbirci *Lelek sebra* (u pojedinim pjesmama manje umjetničke vrijednosti). Breton čak ističe da je najbolje djelo u duhu nadrealizma napisao pisac koji nije pripadao nadrealističkome pokretu, Žilijen Grak, roman-poema *Lepi turobnik*. Sve to govori o snažnome prodoru koji je ovaj pokret načinio i koji je uspio da pronađe svoje mjesto u književnosti uprkos raznim strujanjima.

Nadrealistički pokret prošao je kroz dvije faze. U prvoj, koja je trajala od 1922. do 1930. godine, usvojeni su nadrealistički stavovi i ideje, a ključni časopisi ovoga perioda jesu *Putevi* (1922–1924) i *Svedočanstva* (1924–1925). Druga faza seže od 1930. do 1932. godine kada se konačno konstituiše nadrealizam kao organizovan književni pokret. Istraživači književnosti i književni kritičari nijesu sasvim saglasni oko prvih znakova nadrealizma u Francuskoj i Srbiji. Najčešće se smatra da je pojava časopisa *Svedočanstva* i Ristićeva teksta *Nadrealizam*, godine 1924. prvi znak nadrealizma u Srbiji. Hanifa Kapidžić-Osmanagić navodi da u Francuskoj prednadrealistička faza traje do 11. oktobra 1924. do pojave *Manifesta nadrealizma* (I), koja će u Srbiji prerasti u nadrealizam tek 1930. kada izlazi almanah *Nemoguće*, oko kojega se prvi put okupljaju najznačajniji predstavnici.

Urednici i saradnici časopisa *Putevi* i *Svedočanstva* (Marko Ristić, Rastko Petrović, Milan Dedinac, Dušan Matić, Aleksandar Vučo i drugi) upoznavaće srpsku književnu javnost sa događanjima u francuskoj književnosti, kao i sa rađanjem nadrealističkoga pokreta, a u isto vrijeme objavljujće svoje tekstove nadrealističkoga karaktera. Na taj način se konstituiše književni pokret u Beogradu, kome pristupaju Oskar Davičo⁵, Đorđe Jovanović i Đorđe Kostić.

⁴ Jovan Delić, *Srpski nadrealizam i roman*, Književna misao, Beograd, 1980, str. 14.

⁵ Oskar Davičo je rođen u Šapcu 1909. godine, u poznatoj jevrejskoj porodici. Studirao je francuski jezik u Parizu i Beogradu, radio kao profesor gimnazije u Šibeniku, Beogradu i Bihaću. Smatra se najdinamičnijom ličnošću u književnome životu Beograda. Jedan je od osnivača i potpisnika nadrealističke grupe koja je 1930. godine ozvaničila nadrealizam almanahom *Nemoguće*. Iako najmlađi u krugu nadrealista, Davičo se iskazao svojim talentom, bogatim i originalnim opusom. Značajno je pomenuti njegovo nadrealističko izdanje *Položaj nadrealizma u društvenom procesu* (1932), koje je napisao

U nizu radova determinisanim kao nadrealistička izdanja izlaze: najznačajniji teoretski tekst srpskoga nadrealizma, koji predstavlja pokušaj spajanja freudizma sa marksizmom – *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog* (1931), Koče Popovića i Marka Ristića; *Položaj nadrealizma u društvenom procesu* (Davičo, Kostić, Matić); Vane Živadinović-Bor i Marko Ristić – *Anti-Zid* (1932) i drugi. *Nacrt* i nekoliko brojeva nadrealističkoga časopisa *Nadrealizam danas i ovde* (1931/1932) označavaju kraj nadrealističkoga pokreta u Srbiji.

Najplodniji stvaraoci pokreta bili su Aleksandar Vučo, Milan Dedinac i Oskar Davičo. Vučo je prije formiranja pokreta napisao *Koren vida* (1928), *Ako se još setim ili načela*, u toku trajanja pokreta *Humor zaspalo* (1931), *Nemenikuće – Ćirilo i Metodije* (1931), i na početku raspada pokreta poemu *Podvizi družine pet petlića* (1933), Milan Dedinac je nešto ranije napisao *Javnu pticu* (1926), a Oskar Davičo *Anatomiju* (1930).

Prvobitna načela inkorporirana u Bretonov prvi *Manifest nadrealizma* 1924. godine ostala su u centru interesovanja beogradskih nadrealista. Breton, vođa francuskoga nadrealizma, u težnji da sačuva svoj pokret od stagnacije, piše novi manifest, koji izlazi u jedinome broju *Nadrealističke revolucije* 1929. godine. Drugi manifest označava težnju da se nadrealizam stavi u službu revolucije. Breton je pisao da bi idealni nadrealistički akt bilo pojaviti se na ulici s punim revolverom i pucati u masu nasumice dok se može. Nadrealisti su imali za cilj da unesu zabunu u redove građanske klase, te da ih ismiju. Na taj način su pojačavali osećanje uzaludnoga, besmislenoga i mehaničkoga, koje je oduvijek bilo izvor humora. Pretpostavlja se da se pokret mogao duže zadržati da je bio samo umjetnička škola, ali i kao takav ostao je trajan svojim dubokim prodiranjem.

zajedno sa Dušanom Matićem i Đorđem Kostićem. Davičo piše i pjesme nadrealističkoga kaarktera, tako da 1928. godine objavljuje *Tragove*, zatim eksperiment *Četiri strane svijeta i tako dalje*, pjesmu u prozi *Anatomija* (1930). Najpotpuniji izraz ovaj autor dobija u socijalnoj fazi, de će energiju stvaranja iz nadrealističkoga perioda prenijeti na izbor socijalnih tema. Davičo 1938. godine izdaje *Pesme*, zatim poeme: *Hana* (1939), *Zrenjanin* (1949) i *Višnja za zidom* (1950); dnevnik *Među Marksovim partizanima* (1947). U svojoj neomodernističkoj fazi od brojnih djela izdvajamo poemu *Čovekov čovek* (1953), zbirke *Nenastanjene oči* (1954), *Flora* (1955)... U ovome periodu objavljuje i deset romana: *Pesma* (1952), *Beton i svici* (1956), *Radni naslov beskraja* (1958), *Generalbas* (1963), ciklus od pet romana pod nazivom *Robije*, koji čine: *Ćutanje* (1963), *Gladi* (1963), *Tajne* (1964), *Bekstva* (1966) i *Zavičaji* (1971). Poslednji roman javlja se 1981. godine naslovljen *Gospodar zaborava*. U gotovo svim svojim djelima Davičo tretira probleme čovjeka i ravolucije i daje sliku Srbije svoga vremena. Na pozornicu svojih literarnih tvorevina stavlja jake, impulsivne i violentne ličnosti, s jedne strane, dok s druge prikazuje romantike, odnosno sentimentalne ličnosti. Davičo je dobitnik brojnih nagrada za napisana književna ostvarenja. Umire u Beogradu 1989. godine.

Poetika nadrealizma

Nadrealistički književni pokret gradi svoju poetiku na osporavanju elemenata književne tradicije, odnosno na poricanju ustaljenih i kodifikovanih literarnih vrijednosti. Kao direktni izvori ovoga pokreta navode se: dadaizam, koji je bio njegova pripremna faza, Prvi svjetski rat i Frojdova psihoanalitička teorija. Nadrealizam karakteriše dinamičnost, konstantna promjena i evolucija, što je u skladu sa njegovim borbenim duhom i težnjom za proklamovanje svojih postulata. Osnovno načelo nadrealističke poetike jeste tehnika automatskoga pisanja, koja omogućava prodor u svijest, oslobađanje podsvjesnih mehanizama i sadržaja, odnosno ulazak u iracionalno. U prvom *Manifestu nadrealizma* iz 1924, Andre Breton pomenutu tehniku opisuje kao „**diktat misli, u odsustvu svake kontrole koju bi vršio razum, izvan svake estetske ili moralne preokupacije**“.⁶ Kornelije Kvas ističe da se nadrealističko stvaralaštvo zasniva na izvorno romantičarskoj ideji, po kojoj je umjetničko djelo izraz apsolutne slobode pjesnika:

*Kako ne bi ugorzio slobodu ljudskog duha, autor beleži misli i osećanja koja mu trenutno naviru u svest, prepuštajući se, na taj način, slobodnoj igri asocijacija. Autor treba da stvara bez kontrole svesti, samo na osnovu slobodnih asocijacija, služeći se tehnikom automatskog pisanja.*⁷

Tajna nadrealističkoga stvaranja je upravo u automatskome pisanju. Potrebno je da imate pribor za pisanje, smjestite se na što je moguće pogodnijem mjestu i usredsredite duh u sebi samome. Nakon toga, „dovedite sebe u najpasivnije stanje, ili stanje prijemčivosti, što više možete. Zanimajte svoje genije, svoje talente, i svih ostalih. Odlučno recite sebi da je literatura jedan od najžalosnijih puteva koji vode u sve. Pišite brzo, bez unapred smišljenog sižea, dosta brzo da se ne biste zaustavili i došli u iskušenje da sebe pročitate. Prva rečenica doći će sama od sebe, tim pre, što u svakoj sekundi postoji neka rečenica tuđa našoj svesnoj misli koja samo traži da se eksteriorizira. [...] u tome leži najvećim delom zanimljivost nadrealističke igre“⁸ (podvukla M. T.).

Tehnika automatskoga pisanja modifikovana je kao psihoanalitička terapijska metoda koja nas uvodi u čudesni svijet podsvijesti, đe, po mišljenju nadrealista, leži rješenje enigme egzistencije bića. Sklonost ka bizarnome, abnormalnome i eksperimentalnome, nadrealisti su naslijedili od svojih dadaističkih predaka. Jovan Delić navodi da je automatsko pisanje demitologizacija Inspiracije i Pjesnika, „prizemljenje mašte“ i otkrovenje

⁶ Andre Breton, *Manifest nadrealizma* (1924), Kruševac MCMLXXIV, str. 37.

⁷ Kornelije Kvas, „Slika u nadrealističkom tekstu, u knjizi“, u: *Nadrealizam u svom i našem vremenu*, Filološki fakultet, Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska, Beograd, 2007, str. 77.

⁸ Andre Breton, n. d., str. 41/42.

stvaralačkih mogućnosti. Automatskom igrom spaja se ono što se ranije nije dalo spajati i „dolazi se do pjesničkih slika koje se ranije nijesu slutile“.⁹

Ipak, Delić se pita da li zaista automatski tekst može biti autentična vrijednost i je li svaki tekst jednako vrijedan samim tim što je automatski. Potom navodi Aragonov stav o tome da nadrealizam od gluposti ne može stvoriti genijalnost, „gluposti ostaju gluposti, bile one automatske ili ne“. Međutim, svaka novina koja se pokušava unijeti u već ustaljene tokove književnosti i života uopšte, u početku nailazi na otpor i neprihvatanje. Važno je naglasiti da je nesumnjivo veliki značaj koji su nadrealisti donijeli književnoj nauci.

Slika predstavlja jedno od središnjih načela nadrealističke književnosti. Ona počiva na kombinovanju semantički nepovezanih konstituenata. Zasniva se na sjedinjavanju realnoga i fantastičnoga, racionalnoga i iracionalnoga, snu i javi. Iako naizgled ostavlja utisak apsurdna, ona je uvijek nosilac duboke simboličnosti, te je moguće tumačiti samo u kontekstu u kojem je upotrijebljena. Nadrealistička slika, „prava je inkarnacija čuda koja u sebi objedinjuje nespojive i dispartatne elemente čiju sintezu omogućavaju jedino iščašeni mehanizmi sna i umne poremećenosti“.¹⁰ Odsustvo logičke kauzalnosti, nekoherentnost, kompleksnost i neshvatljivost jesu ključne komponente njenog konstituisanja.

Andre Breton nadrealističke slike poredi sa slikama opijuma koje čovek ne evocira više, već koje se nameću njemu, spontano, „despotski“. „On ne može da ih odagna; jer volja nema više snage i ne vlada više duhovnim moćima čoveka“. Za Bretona nadrealne poetske slike su čista kreacija duha, kao i snovi, koji su uvijek prisutni u nadrealističkoj poeziji, koja je samo jedan „nedosanjan san“. Poezija i san nameću se spontano, nesvjesno, slučajno. Bez sna nema stvaranja. On, kao dio nesvjesnoga, oslobođen je svih stega te predstavlja princip zadovoljstva. Omogućava da se nađemo u carstvu slobode i otkrijemo najdublje tajne čovjekove podsvijesti. U snu lutamo različitim predjelima, rušimo postavljene granice, da bi se za tren vratili natrag i ponovo dospjeli u realni svijet. Aleksandar Vučo je u jednome svom tekstu istakao da je san samo crtež, ilustracija „javnog“ psihološkog stanja glavnoga junaka. Čovjek se može osloboditi nogu bez operacije: „zameniti treba desnu levom, cipele se ne moraju svući, i obe noge same od sebe otpadaju“. Po tome je Vučo ostao prepoznatljiv u realizmu.

Jasmina Mojsijeva-Guševa onirizam definiše kao „specifično stanje duha koje se odlikuje halucinogenim kreacijama i narušavanjem realnoga logičkog saznanja“.¹¹ Ona dalje navodi da ono što se postiže preko snova, halucinacija ili u automatskome pisanju, treba da bude nadrealno, odnosno nadsvjesno.

⁹ Jovan Delić, n. d. str. 27.

¹⁰ Tatjana Bečanović, *Zaspati ili umreti*, Podgorica, 2003, str. 32.

¹¹ Jasmina Mojsijeva-Guša, „Onirizam i nadrealistička poetska slika“, u: *Nadrealizam u svom i našem vremenu*, Filološki fakultet, Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska, Beograd, 2007, str. 273.

Nadrealistički tekstovi ne teže estetskoj uobličenosti, niti savršenoj organizaciji literarne građe. Oni predstavljaju asocijativno nizanje onoga što dolazi iz podsvijesti. Riječi se oslobađaju konvencija, logičkih veza i prepuštaju se čudesnim spojevima. Stoga, takvi tekstovi bivaju nekoherentni, ne ostavljaju utisak završene cjeline. „Tekst je završen u onom času kad pisac prestane da zapisuje svoje asocijacije.“¹² Na taj način, možemo govoriti o subjektivnosti i naglašenoj individualnosti nadrealističkoga teksta, koji zbog svoje kompleksnosti postiže efekte oneobičavanja i zahtijeva otežanu i prolongiranu percepciju recipijenta.

Humor u nadrealizmu predstavlja posebnu specifičnost. Nadrealisti su smatrali da je odlika humora susret realnoga i fantastičnoga, u kojem fantastično razara realno. Snažne efekte nadrealistički tekst postiže metaforom i poređenjima, dvijema dominantnim stilskim figurama nadrealističke poetike. Važno je pomenuti i često smjenjivanje proznih i stihovanih segmenata u djelima nadrealističkoga karaktera, što otežava čitaočevu komunikaciju sa tekstem.

Pored brojnih ideja i načela za koja su se borili nadrealisti, nadrealistički prozni radovi nijesu bili brojni, ali su, svakako, u velikoj mjeri uticali na poslijeratni srpski roman.

Nadrealističko modelovanje narativnog materijala u Davičovom romanu *Pesma*

Pojava romana *Pesma* 1952. godine predstavljala je novinu u srpskoj romanescnoj prozi. Riječ je o vrlo kompleksnome ostvarenju koje nudi nove mogućnosti pripovijedanja. Pisan u duhu nadrealističke poetike, roman implicira niz semantičko-simboličkih komponenti, koje moramo prepoznati a potom dekodirati. Prvi korak u izučavanju ovoga proznog tkiva odnosi se na ispitivanje vremenskoga okvira u kojem se odvija radnja romana. Ipak, Davičo je taj problem uspješno riješio neposrednim pripovijedanjem događaja, kao i „opširnim i svestranim psihološko-istraživačkim putovanjima u prošlost glavnih likova romana“.¹³ Pored determinanti (subota, mart, sumrak, subota, mart, ponoć...), koje konkretizuju vrijeme radnje, one je ne ograničavaju, zato što se asocijativno u svakome poglavlju razvija odgovarajući pogled na svijet, odnos prema drugim likovima i ostalim pitanjima egzistencije. Pored objektivnoga vremena, Drugi svjetski rat, okupacija 1942, proljeće, roman karakteriše i takozvano psihološko vrijeme, odnosno vrijeme lika. U tome subjektivnom doživljaju vremena nalazimo i tragove nadrealističke tehnike.

Franc K. Štancl ističe da tokom srazmjerno kratkoga trajanja romana, „svest ili sećanje jednog lika prelazi znatno duži vremenski period – bilo po

¹² Jovan Delić, *Srpski nadrealizam i roman*, Književna misao, Beograd, 1980, str. 61.

¹³ Miloš I. Bandić, *Vreme romana* (1950–1955), Prosveta, Beograd, 1958, str.166.

dubini sećanja, bilo **po širini** odnosno zgusnutosti doživljenog trenutka¹⁴ (podvukla M. T.). U Davičovoj *Pesmi* rastezanje vremena po dubini sećanja ogleda se u brojnim reminiscencijama junaka, čime se narušava osnovni sižejni tok, s jedne strane, ali s druge doprinosi boljoj karakterizaciji likova. Rastezanje vremena po širini podrazumijeva da u jednom trenutku kroz svijest lika prođe bezbroj misli, pa nam se predočavaju unutrašnja stanja junaka i njihove dileme, a stvarne radnje gotovo da nema.

Elemente nadrealizma nalazimo upravo u slobodnim tokovima misli, unutrašnjim komentarima, koji su ponekad i logički nesređeni. Sve to doprinosi labavoj kompoziciji, njenoj disperzivnosti, tankoj povezanosti semantičkih cjelina, od kojih brojne mogu samostalno egzistirati. Ne postoji uzročno-posledični redosled događaja. Česta udaljavanja od centralnoga toka zbivanja obrazuju razgranatu strukturu romana. U tome pogledu *Pesmu* odlikuje nadrealističko razaranje cjeline, osamostaljivanje epizoda, kao i nefunkcionalnost pojedinih epizoda kojima su posvećene desetine stranica.

Izdiferenciranost romana na kraće ili duže semantičke cjeline utiče na kompoziciju djela. Način na koji Davičo sklapa ili vezuje narativnu građu veoma je osoben. Ne postoji kauzalnost između djelova pripovijednoga materijala te se čitalac prebacuje s jedne priče na drugu. Na primjer: u jednome dijelu teksta ulazimo u Aninu svijest, đe nam se opisuju njena razmišljanja o Vilinom Konjicu i pjesniku Vekoviću, potom razna unutrašnja previranja i nemiri ove junakinje, da bi se nakon toga čitaocu predočila nova kompoziciona cjelina, koja se tiče Andrije Vekovića i njegovoga hapšenja zbog javnoga protesta protiv nedićevštine, kao i javnoga odbijanja saradnje s okupatorom, protiv koga je pozivao narod u borbu i izjavio da se saglašuje s partizanima i Partijom.

Sukcesivno nizanje priča različitoga sadržaja asociira nas na smjenjivanje kadrova na filmskome platnu, koje gledalac, a u ovome slučaju čitalac, povezuje u svojoj glavi. Sklapaju se djelovi mozaika, a potom se konstituše cjelokupna slika događanja posmatranog sadržaja ili pročitanaoga teksta. Na taj način, u djelu se javljaju izvjesna mjesta neodređenosti, koja ostavljaju mogućnost recipijentu da ih u svojoj svijesti nadogradi, konkretizuje.

San kao osnova nadrealističkoga stvaranja potvrđuje svoju funkciju u *Pesmi*. „San je izazvan junakovom psihičkom tjeskobom, pa je neposredno povezan sa realnošću. On ima svojevrsno terapeutsko dejstvo, poput katarze: izmuči junaka, ali lučeći „taj suvišni gnoj“, nastoji da uspostavi „prekinutu ravnotežu“. To je, dakle, „formula kojom Davičo povezuje junakov „javni“, „dnevni“, psihički život s „podzemnim“, „tajnim“, „noćnim“ psihičkim životom, javu sa snovima.“¹⁵ Vekovićev san, koji karakteriše bogatstvo slika, njihova bizarnost i nestvarnost, našao se u službi psihološke motivacije, jer odgovara

¹⁴ Franc K. Štancl, *Tipične forme romana*, Književna zajednica Novog Sada, 1987, str. 93.

¹⁵ Jovan Delić, n. d., str. 166.

njegovom ošućanju da su najveće ljudske vrijednosti ugrožene: život, ljubav, stvaralaštvo, te odmah nakon ovog sna pjesnik odlazi na groblje da održi govor za spas ugroženih vrijednosti. San je psihološki portret junaka, u ovom slučaju Vekovića.

Navedene karakteristike daju nam za pravo da Davičovo djelo inkorporiramo u tekstove nadrealističke sadržine.

Pripovjedačke tehnike

U modelovanju likova i njihovome psihološkom produbljivanju, Davičo se služio raznovrsnim metodama i introspektivnim tehnikama. Način na koji teče umjetnička građa veoma je specifičan. *Pesmu* odlikuje pripovijedanje u prvom i trećem licu. Međutim, pripovijedanje u prvom licu manje je izraženo, prisutno je jedino u dijalozima između likova, đe imamo priliku da „čujemo junake“. S obzirom na činjenicu da je riječ o psihološkom romanu, pripovjedač ulazi u svijest junaka i pokušava da u trećem licu slijedi tok njihovih misli, želja i namjera. Stoga je, kako Jovan Delić primjećuje, pripovjedač iz čije perspektive dolaze navedeni iskazi, ambivalentan. On prati tok junakovih misli, ali sopstvenom stilizacijom nadilazi njegovu svijest i govori u trećem licu:

Naslonjena na prozor, Ana je gledala u noć, u zvezde, u crepove niskog krova preko puta, u velik sanduk za đubre, u taj sivi mrtvački sanduk za stvari koje ne žalimo, kao što žalimo sebe, i osećala se gola, gola kao zvezde što cvokoću od zime koja je isto jedna vrsta samoće. Kad bi bar nekog bilo kraj nje, bilo bi joj lakše, malo, sasvim malo lakše. Ali nikog nema...¹⁶

Unutrašnji monolog se ponekad pretvara u unutrašnji razgovor. Tačnije, junak zamišlja mogući dijalog s drugim junacima. Andrija Veković često vodi razgovor sa samim sobom ili fiktivnim sagovornikom. Ti dijalozi su veoma opširni, razgranati te čitalac ponekad ne može sasvim jasno dokučiti njihov smisao. Pisani u skladu sa nadrealističkim modelom strukturiranja tekstova, oni su (dijalozi) logički nepovezani, nesređeni i razglobljeni. To su unutrašnji monolozi, tok svijesti ili kod Džojisa – stenografisana svijest: „**bilježenje onih bezbrojnih atoma koji u rojevima proleću kroz mozak, onih snopova misli i snova, slučajnih, izmučenih, zamršenih, nedovršenih, mutnih, uplašanih, dubokih, površnih, čije dešifrovanje otkriva strukturu podsvesti, unutrašnji život čovekov koji je tako komplikovan i mnogostruk da od pisaca zahteva maksimalne napore da ga stegnu, pribeleže, raščlane i bar donekle razjasne**“.¹⁷

Jedan od osnovnih narativnih postupaka Oskara Daviča je česta promjena perspektive pripovijedanja. U romanu ne postoji utvrđena tačka gledišta. Naprotiv, ona se stalno mijenja što je u skladu sa dramatičnošću psihičkih tokova. Pripovjedač se, poput kamere, kreće od junaka do junaka, pozajmljujući

¹⁶ Oskar Davičo, *Pesma*, Svjetlost, Sarajevo 1990, str. 498/499.

¹⁷ Miloš I. Bandić, n. d., str. 178.

im svoju tačku gledišta, pa čitalac nema samo utisak da je u svijesti nekog lika, već da njegovim očima posmatra svijet. Međutim, osobenosti Davičovoga pripovijedanja ogledaju se i u smjenjivanju dva glasa, prilikom preuzimanja fokusa percepcije pojedinih junaka. Na mnogim mjestima u djelu slijedimo glas narativne instance u trećem licu, da bismo u istom tekstu „čuli“ glas nekoga od junaka. Čitalac ima utisak da se pripovjedač identifikuje sa likom kojega opisuje.

Oskar Davičo teži eksperimentima, što je bitna odlika nadrealizma. On se služi različitim proznim postupcima, koje vješto kombinuje a potom ih inkorporira u tekst. Time razara tradicionalnu koncepciju umjetničkog djela i gradi roman savremenoga karaktera. „Davičov ambivalentni pripovjedač, koji zadržava čas unutrašnju čas spoljašnju perspektivu, kao da prati tok svijesti junaka, i istovremeno vidi više od junaka“¹⁸, pokazao se veoma funkcionalnim. Junakova svijest postaje svijest pripovjedača. Stoga se pripovjedač šeća, zapaža, zamišlja, komentariše. U njegovoj svijesti prepliću se tri vremenska plana: prošlost, sadašnjost i budućnost. Ponekad je veoma teško determinisati vremenski period u kojem nam se prenose događanja, čemu doprinosi i kompleksan asocijativni spreg misli koje junaku prolaze kroz glavu.

U klasičnome narativnom tekstu retrospekcije su vidljivo odvojene od ostaloga pripovjedačkog materijala, najčešće promjenom perspektive pripovijedanja. Međutim, u *Pesmi*, prelaz iz sadašnjega u prošlo vrijeme ostvaren je tankim nitima. Retrospekcija je neoštetno uvedena u početni tok zbivanja i data kroz dijaloge junaka sa samim sobom. Tako se ukida granica između temporalnih planova, a čitaoci imaju utisak da se cjelokupna radnja odvija upravo sada, u trenutku čitanja. Još jedna osobenost ovoga romana jeste konstituisanje mnoštva pitanja koje junaci postavljaju sami sebe, ali i ne davanje odgovora na njih. Pitanja su obično kratka i sukcesivno se smjenjuju:

*Otkud to? Zašto? Šta će to jednom borcu? Njegovi postupci dosad cu crpli podstreke iz sfera plemenitih osećanja čoveka. Pa otkud onda? Nije znao. I nije mogao znati.*¹⁹

*Zahvalan im je što su sve došle mlade kako su nekad bile, došle su da ga čuju. Jesu li se dogovorile? Kako su se našle? pita se. Odakle su sve doputovale? Kako su stigle u tu daleku seljačku fizičku salu? Kolima? [...] Kako da nisu ljubomorne jedne na druge? Ili su to bile? I kako to da nisu ostarele? Jesu li žive?*²⁰

Ovakvo ređanje misli koje junacima prolaze kroz glavu djeluju iscrpljujuće. Upravo zbog toga, *Pesma* sadrži elemente romana toka svijesti,

¹⁸ Jovan Delić, n. d., str. 164.

¹⁹ Oskar Davičo, n. d., str. 151.

²⁰ Isto, str. 92/93.

koji su vidljivi upravo na onim mjestima će pratimo strujanje svijesti likova. Američki psiholog Vilijam Džejms (brat književnika Henrija Džejmsa), koji je inače tvorac termina tok svijesti²¹, ističe da se svijest ne pojavljuje išeckana na komadiće. Riječi kao lanac ili niz ne opisuju je pogodno, kako se ona isprva pojavljuje. U njoj nije ništa sastavljeno, ona teče. Dakle, svijest je kao rijeka koja se ne zaustavlja. Zbog toga pripovijedanje u Davičovome romanu mora biti prilagođeno unutrašnjem stanju junaka, njegovom raspoloženju, kao i brojnim sukobima koji se odigravaju unutar njega.

Pesma se smatra eksperimentalnim romanom upravo zbog kombinovanja različitih pripovjedačkih tehnika, autentičnoga prikaza događanja i dilema ličnosti, raznovrsne tematike i bogatstva izraza.

Bogatstvo jezičkog i stilskog izraza

Pesma je roman koji se odlikuje lirskim tonom pripovijedanja, modernim i složenim izrazom, kao i inventivnošću i jezičkom konstrukcijom. Brojni monolozi junaka predstavljeni su kao lirske pjesme, prepune stilskih figura i specifičnih obrta riječi. Stoga, o *Pesmi* možemo govoriti kao o poetskome romanu.

U skladu s poetikom nadrealizma, koja ruši klasičnu organizaciju rečenice i riječi oslobađa konvencije, Davičo je *Pesmu* gradio na principu slobodne igre riječima, asocijativne nekoherentnosti, pjesničkoga ritma i duboke simboličnosti. Jezik, kao osnovno sredstvo književne umjetnosti, prilagođen je mentalnom sklopu likova, njihovim intelektualnim i kognitivnim sposobnostima. U romanu se prepliću jezik ulice i jezik visoko obrazovanih ljudi. Na taj način riječi se sudaraju konstituišući nove sklopove. Davičova rečenica prepoznatljiva je po svojoj parcelizaciji, to jeste iskidanosti. Jedna riječ obično nosi funkciju cijele rečenice. Te riječi bivaju markirane, da bi se naglasila funkcija koju imaju u tekstu. Na primjer:

*On će biti Namac. Namac. Kao i ja što sam. A vi nas sve mrzite. Mene. Ali i njega. Kad bi on znao da nas vi mrzite samo zato što smo Nemci, Sigfrid bi vam zavrnuo šiju. On, ne ja.*²² (podvukla M. T.)

*Zna on to. Od one avgustovske noći. I zato što se Mića usuđuje da to misli, Žika, koji zna da Mića to misli, i nema snage da postupi kao otac. Nema. Niko nema snage protiv laži. Niko. Otišao je. I ništa mu nije ostavio za uspomenu.*²³ (podvukla M. T.)

Ovakvom koncepcijom rečenice bilježi se duševno stanje junaka. Izdvojene riječi kao da odzvanjaju u čitačevoj glavi, jer se skreće pažnja na njihov značaj.

²¹ Termin tok svijesti vodi porijeklo od engleske riječi „stream of consciousness“, koji je prvi skovao i upotrijebio Vilijam Džejms.

²² Oskar Davičo, n. d., str. 606.

²³ Isto, str. 276.

U ovome djelu često se javljaju ponavljanja određenih sintagmatskih spojeva, pa se time postiže ekspresivnost jezika:

*Svagog proleća. Jeste. Svagog proleća bude i takav jedan dan. Sasvim novembarski. Svagog proleća. Svi živi tad liče na mrtvace i svi mrtvaci na svece. I akademici i generali.*²⁴ (povukla M. T.)

Navedeni pasus, kao i niz drugih, konstituisani su poput stihovanoga teksta, odnosno pjesme koja je satkana od kontrasta. Davičo spaja proljeće sa novembarskim danom, žive sa mrtvacima, mrtvace sa svecima, a generale i akademce sa mrtvacima i svecima. Time se gradi veoma bizarna slika, pomalo i fantastična, nerealna, koja može imati polivalentno značenje.

Veliki je broj stilskih figura, koje je Davičo inkorporirao u tekst. To su najčešće figure karakteristične za pjesničke strukture, što je argument više da je *Pesma* poetski roman. Naredna semantička cjelina podseća na pjesmu i satkana je od anafore, kojom se želi pojačati ošćenje straha:

Pomislio je: Mučiče me.

Pomislio je: Tražiče da odam Miću.

Pomislio je: Zar pesnik da izda?

Pomislio je: Oči će mi izgledati kao dve bilijarske kugle.

I mislio je u isti mah:

*Zvezde i bol. Zvezdana prašina i pod njom ljudi koji se igraju društvenog života. Šta smo mi pod zvezdama? Šta je izdajstvo pod njima? Zašto shvatiti pravila igre koju smo sami izmislili da ubijemo vreme?*²⁵

Pored anafore „pomislio je“, u ovom tekstu pronalazimo i poređenje: oči će izgledati kao dvije bilijarske kugle; potom metaforičke epitete: zvezdana prašina, društveni život, kao i personifikaciju ubiti vrijeme.

Najdominantnija stilaska figura Davičove *Pesme* jeste metafora, koja se smatra jednom od najintenzivnijih jezičkih sredstava. „Njen intenzitet se zasniva na takvom sažimanju pesničkog govora koje spaja pojave po nekim dalekim srodnostima.“²⁶ Time se postiže dinamičnost autorovog stila. Nezaobilazno je pomenuti i brojne pejzaže, koji su izrazito slikoviti, poetski, pregnantni.

Davičovo sklapanje rečenice ponekad ide u krajnost. On nikako da je završi, već je stalno dopunjava novim spojevima, nižući ih sukcesivno do iscrpljenosti. Dešava se da jedan pasus čini samo jedna rečenica:

Lile su kiše, kose, dugovlase, raspletene kao mokre vrbe kraj mokrih obala, gorkih od buđi, strašne, suzne punokrvne zdepaste i masne kiše, lude kiše izbodene rogovima crvenih bikova munja, rahle kao pesak, sve rastresene

²⁴ Isto, str. 217.

²⁵ Isto, str. 464.

²⁶ Miloš I. Bandić, n. d., str. 12.

*od treske gromova, kiše bez srca, kiše sa suncem koje je tiktakalo mesto srca, dok joj je pravo, nekadašnje srce poput mesečara, jednog dana davno, davno, ustalo iz korita grudi i preko postelje pošlo boso, jer nije imalo noge, bezglavo, jer nije imalo trupa da stoji na nogama, ni vrata da stoji na trupu, ni glave da stoji na vratu, ništa nije imalo to pobeglo srce koje je besramno kliznulo niz zrake mesečine.*²⁷

Ovaj dio teksta možemo nazvati egzemplarnom tehnikom automatskoga pisanja. Riječi se redaju jedna za drugom bez logičke povezanosti, sudaraju se gradeći nove izraze, i pri tome svaka od njih ponaosob biva oplemenjena odgovarajućom ošućanjem. Riječi su antropomorfizovane te na taj način konstruišu efektne slike. Haotičnost psihološkoga stanja junaka pruža mogućnost autoru da u stilu nadrealizma iskoči iz šablona ukočenosti i ponudi čitaocu nesvakidašnju, začuđavajuću sliku oslobođenu semantičke dimenzije. Time se pravi izlet u nepoznato, nemoguće, izlet u ono što se determiniše imenicom sloboda.

Zaključak

Ovim naučnim radom istakli smo značaj nadrealističkoga književnog pokreta, skrenuli pažnju na njegove konstitutivne elemente i pokazali način njihovoga funkcionisanja u narativnome tkivu Oskara Daviča. Dokazali smo kako nadrealistički tekstovi ne teže estetskoj uobličivosti, niti savršenoj organizaciji literarne građe. Oni predstavljaju asocijativno nizanje onoga što dolazi iz podsvijesti. Riječi se oslobađaju konvencija, logičkih veza i prepuštaju čudesnim spojevima. Stoga takvi tekstovi bivaju nekoherentni, ne ostavljaju utisak završene cjeline.

Poseban naglasak stavljen je na model automatskoga pisanja, kao omiljenoga nadrealističkog sredstva u strukturiranju literarnih djela. Uz pomoć novih narativnih tehnika kojima se Davičo vješto služio, pojasnili smo kako dolazi do oslobađanja podsvjesnih mehanizama i otkrili neke od mnogobrojnih recepata neophodnih za komponovanje književnih tvorevina.

Naše istraživanje takođe je bilo usmjereno na izučavanje sintaksičke strukture Davičove *Pesme*, kako bismo u tom smjeru ukazali na bogatstvo leksičkoga materijala, njegovu ekspresivnost, kao i zanimljivu kombinatoriku riječi. Navedene karakteristike dale su nam za pravo da *Pesmu* determinišemo kao poetsko djelo, što smo ilustrovali brojnim primjerima.

U ovome radu sagledali smo i neke od osnovnih postupaka Oskara Daviča, poput zanimljivoga sistema tačaka glesišta, koji se odnosi na često preuzimanje fokusa percepcije, što u velikoj mjeri otežava recepciju djela. Otkrili smo i kohezivne niti *Pesme* sa psihološkim romanom i romanom toka svijesti, te u tome pogledu naveli sve argumente kojima smo isto i potvrdili.

²⁷ Oskar Davičo, n. d., str. 290.

Jedan od osnovnih ciljeva rada bio je da na primjeru obrađivanoga romana ukažemo na veoma značajan prodor nadrealističkoga pokreta u nauci o književnosti i osnažimo sve narativne mehanizme koje je donio sa sobom.

Literatura:

- Breton Andre, *Manifest nadrealizma* (1924), Kruševac MCMLXXIV
- Bandić I. Miloš, *Vreme romana (1950–1955)*, Prosveta, Beograd, 1958.
- Bečanović Tatjana, *Zaspati ili umreti*, Podgorica, 2003.
- Delić Jovan, *Srpski nadrealizam i roman*, SKZ, Beograd, 1980.
- Jeremić M. Dragan, *Nadrealizam*, Rad, Beograd, 1961.
- Kapidžić-Osmanagić Hanifa, *Srpski nadrealizam i njegovi odnosi sa francuskim nadrealizmom*, Svjetlost, Sarajevo, 1966.
- Marković Ž. Slobodan, *Književni pokreti i tokovi između dva svjetska rata*, Obeliks, Beograd, 1970.
- Petrov Aleksandar, *U prostoru proze*, Nolit, Beograd, 1968.
- Vučković Radovan, *Problemi, pisci i dela*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974.
- *Nadrealizam u svom i našem vremenu*, Beograd 2007, Filološki fakultet, Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska.
- Uspenski A. Boris, *Poetika kompozicije semiotika ikone*, Nolit, Beograd, 1979.
- Štancl K. Franc, *Tipične forme romana*, Književna zadruga Novog Sada, 1987.

**SURREALISM LITERARY MOVEMENT AND ITS CHARACTERISTICS
IN THE NOVEL „THE POEM“ BY OSKAR DAVIČO**

Abstract:

This paper attempts to emphasize the importance of surrealism literary movement as one of the most important literary movements developed in France. Characterized by the freedom of expression, courage, combination of disparity pictures, views of the world based on protest against the social cliché but not based on aesthetic theory valid for art works of that era.

Surrealism is considered to be the most pervasive movement in literature that has produced a number of great literary works. Like the most of the movement in modern art it was a complete novelty, call for demolishing the established views of life and it transcended the borders far beyond its original milieu.

Davičo's Novel "The Poem" a very complex literary achievement, responds to the model of modern psychological novel of surrealist poetics and the one we used to show the way of functioning of narrative techniques in the literary text.

Key words: surrealism, destruction of established principles, freedom of expression, automatic writing, dictation of thoughts, narrative techniques

PREGLEDI, KOMENTARI, PRIKAZI

Sreten ZEKOVIĆ

**POSEBITOST FILOZOFIJE RELIGIJE DR JOVANA
BALJEVIĆA U KONTEKSTU NJENE NOVOVJEK(OVN)E
I SAVARMENE TRANSFORMACIJE**

Dr Goran Sekulović, *Trpeljivost – plata ljudskosti*, podnaslov *O Jovanu
Baljeviću, prvom Crnogorcu doktoru filozofije (1728–1769)*,
DANU, Podgorica, oktobar 2015, 279 str.

***Dr Goran Sekulović ovom je knjigom zaista miritao najveća javna
prizanja za kompletno vaskrsenje iz duge istorijske anonimnosti i zaborava
dr Jovana Baljevića, u istoj mjeri koliko je država CG dužna da se oduži
velikoj istorijskoj ličnosti – Baljeviću.***

Prikazivanjem ove knjige dr Gorana Sekulovića, mi zapravo učestvujemo u jednom istorijskom činu kojim se ispravlja velika istorijska greška i nepravda prema dr Jovanu Stefanoviću Baljeviću, prvom Crnogorcu doktoru filozofije, iz Bratonožića, i vaskrsavamo ga iz duge istorijske anonimnosti i p(otp)unoga zaborava.

Tek poslije dva i po vijeka, tačnije 2001. godine, kad je Baljevićev filozofski doktorat preveden na naš jezik, naša, balkanska i šira javnost saznala je za odbranjenu i objavljenu *Filozofsku disertaciju o militantnoj propagandi vjere* (1752) na Njemačkom univerzitetu u Haleu našeg zemljaka, Crnogorca Jovana Baljevića. Za njegov rad *Kratki istorijsko-geografski opis Crne Gore* saznali smo znatno ranije: napisan je 29. juna 1757. u Petrogradu na latinskom i preveden na ruski i naš jezik, kao naš drugi vrlo značajni historiografski spis, ustvari nacionalni program (poslije Vasilijene *Istorije o Crnoj Gori*). Pisan je za potrebe Ruskog ministarstva inostranih djela kao naš drugi vrlo značajni historiografski spis, ustvari crnogorski nacionalni program (poslije Vasilijene

Istorije o Crnoj Gori,¹ a oba poslije anonimnog *Kratkog opisa Crne Gore* 1774, prvog svesrpskog nacionalnog programa).

Prethodni autori, koji su pisali o Baljevićevu životu i djelu, a posebno o njegovoj *Filozofskoj disertaciji* (čak i bez njenog čitanja), pristupali su mu parcijalno, istrgnuto, izvan evropskog i ostalog društvenog, filozofskog i naučnog konteksta, nezavisno od veze i odnosa njegova dva djela, bez odgovarajućeg stručnog kapaciteta, često sa ignorisanjem i omalovažavanjem njegove filozofije, sve do neosnovanog preinačenja njegova nacionalnog i ličnog identiteta, preimenovanog u *Srbina* i *Šćepana Malog*.

Za razliku od njih, dr Goran Sekulović je potpuno stručno kompetentan, kao magistar filozofije i doktor pravnih i političkih nauka, što mu je i omogućilo da napiše dosad najbolju, najkompletniju, najkompleksniju, integralnu i ucjelovljenu jedinstvenu monografiju o životu, radu, djelu, značaju, ulozi i vrijednosti vrlo zaslužne istorijske ličnosti dr Jovana St. Baljevića koje ga je znalački, umstveno i utemeljeno komparirao i uzdigao na nivo i „rame uz rame“ s ostalim evropskim i drugim značajnim filozofima, filozofima religije i prava. Sve je to učinio u vezi, odnosu, dosljednosti, koherentnosti i konzistentnosti Baljevićeve *Filozofske disertacije* koja je *spupčena i dopunjujuća sa pravom i politikologijom*.

U razmatranju Baljevićeve *Filozofske disertacije* i svega onoga što iz nje proizilazi i nju potvrđuje, kao i drugo njegovo djelo koje se odnosi na njegovu otadžbinu Crnu Goru, dr Goran Sekulović koristi filozofski i naučno pravilan i cjelovit metodološki pristup i vrlo razrađeni sistematizovani konceptijski i metodološki postupak. Naime, Baljevićevu *Filozofsku disertaciju* s lakoćom, znalački, profundirano situirao je u opšti i posebni kontekst evropskog građanskog društva i duha njegovog vremena, počev od renesanse, reformacije do prosvjetiteljstva čiji je on, nesporno, proizvod, ali i značajni predstavnik i kotač njegova razvoja i na poseban način *korektivna dopuna* njegova ograničenja. Riječ je o temeljnoj novovjekovj transformaciji srednjovjekovlja i njegove dominantne filozofije religije koja doseže do stožernih instanci evropskog duha, u najdublje njegove antičko-grčke i rimske osnove. Naravno, istakao je i Baljevićevu ličnu, porodičnu, zavičajnu i otadžbinsku crnogorsku motivaciju i aspiraciju za njegovu *Filozofsku disertaciju*.

Dr Goran uspješno kombinuje i nadopunjava različite filozofske i opštenaučne metode kojim se pružaju i omogućavaju različite dimenzije istine, a

¹ Marko Dragović, "Mitropolit Crnogorski Vasilije Petrović Njegoš" koji je u ovoj studiji preveo rečeni Baljevićev *Kratki opis* kao prilog 121, 126 ove studije o Vasiliju Petroviću. U ruskom prijevodu i Dragovićevu na naškom mu je naziv "Kratki istorijsko-đeografski opis". Međutim, u ostaloj literaturi docnije se stalno umjesto "đeografski" navodi "geografski", po istom modelu po kojem se ispravlja (preinačava) "đeneral" u "general", "andeli" u "angeli", "đe" u "gd(j)e"; i onu narodnu "Izići će đelo na videlo" u "izaći će d(j)elo na vid(j)elo", kao i Anđa, Anđuša, Anđelija u *Angelina*; Krstinja u *Kristina*, a Božana (i Božica, Božidarka) u *Božena* (bo/g/-žena).

koje same po sebi i zasebno nijesu dovoljne da se sazna cjelovita i sušta istina u proučavanju ne samo Baljevićeve *Filozofske disertacije* nego i njegova drugog značajnog djela *Kratki istorijsko-geografski opis Crne Gore* (1757) i ukupnog njegovog životnog puta. Te metode su: *analitičko-empirijska, hermeneutika, fenomenološka* i naravno neizostavna *kritičko dijalektička metoda*. (Prostor ni ne dozvoljava da njihovu primjenu konkretnije i posebnije prepoznajem u njegovoj dragocjenoj knjizi. Dovoljno je pogledati samo sadržaj ove knjige pa da se jasno uoči istorijska društvena i duhovna kontekstualnost, inegralnost, ucjelovljena jedinstvenost i besprekorno složena sistematičnost knjige).

Vrlo uspješno i konceptijski sistematično koristi i primjenjuje i *metodski i savremeno metodički* postupak *problemskog* istraživanja i elaboracije cjelokupne materije koju proučava. Naime, situiranje Baljevićevih djela u opšti, posebni i konkretni kontekst njegovog vremena *problemski* živahno i oživotvoreno grupiše tako što ih obrazlaže, dopunjava, rješava i kritički diferencira mnoštvom značajnih mišljenjima različitih poznatih, priznatih istorijskih i akuelnih filozofa i naučnika o istom problemu. To čini i sa osnovnom tezom Baljevićeve *Filozofske disertacije* i svim iz nje dosljedno i konzistentno izvedenim tezama oko kojih *metodom komparacije* koncentriše zaista velji broj značajnih autora o tom istom problemu i na osnovu upoređivanja njihove srodnosti, istosti stajališta i ishoda, sličnosti, različitosti ili suprotivnosti prema Baljevićevim tezama koje time dobijaju izoštreniju identifikaciju, veću argumetaciju, značaj i životnost, sve do konkretizovane njihove savremenosti opštenito, u međunarodim odnosima, Evropi, na Balkanu i Crnoj Gori za rješavanje gorućih pitanja, kao npr. aktuelnog *Nacrta zakona o slobodi vjeroispovijesti u Crnoj Gori*, Crnogorske pravoslavne crkve i drugih naših pitanja.

Samo *problemsko* suštinsko koncentrisanje raznih autora sve do savremenih već govori o aktualizovanju i značaju Baljevićeve *Filozofske disertacije* i nje(zi) ne tematike. Rečena metoda *komparacije* različitih autora s Baljevićem bitno je u funkciji samog problemskog suštinskog njihovog koncentrisanja čime dr Goran odbija metod tzv. *totalnog komparativizma* kojim se cjelovitost, jedinstvenost, posebitost i vrijednost autorskog djela gubi, utapa i poistovjećuje sa drugim, kompariranim seciranjem, rastrzavanjem na iščupke, na aspektomanske i faktoromanske isečke, što zapravo vodi u *totalni relativizam*. Nasuprot tome, dr Goran metodom komparacije, koja je u *službi problemskog postavljanja i rješavanja*, samo još više potencira, izoštrva, dopunjava, razrješava i uvažava i sam problem i autora o kojem piše, da bi se uvidela njegova sadržajnost, podastrtost, utemeljenost, vrijednost i značaj posebitosti Baljevićevog djela, a knjiga vri zaista bogatom i reprezentativnom argumentacijom. Uz to, dr Goran kritički i sasvim jasno, određeno zauzima svoj pozitivan i negativan stav prema svakoj komparaciji, pa i prema samom Baljeviću, uvijek se pri tome pozivajući na uglavnom dosljedne njegove osnovne i izvedene teze.

Posebna odlika Goranove elaboracije i argumentacije je što svakoj tezi i problemu daje naglašeni *teorijsko-naučni i praktični smisao*, i što sve dovodi u neposrednu ili posrednu vezi i odnos s evropskom, balkanskom i crnogorskom savremenošću i ananticipatorski ocjenjuje i vrednuje prema njihovoj aktuelnosti. Tim je Sekulovićeva knjiga ne samo dobila na čvrstini svoje konstrukcije i konzistentnosti, i ne samo na velikoj pozornosti, interesantnosti i po(d)učnosti za vrlo različite profile čitaoca (filozofa, pravnika, politikologa, političara, bogoslova, profesora, studenata i đaka), nego i na poimanje da filozofska gledišta i problemi nijesu preminula, u “prašnjoj ropotarnici istorije” i “u muzeju starina”, već da su stalno otvoreni i da se aktualizuju kao trajni(ji) ili zv. “vječiti problemi i pitanja”, što opet ili ipak zbori o pisstvu metafizike koje smo se tako olako i komotno, komformistički odrekli i poništili novovjekim “zdravim razumom” i naučnim pozitivizmom.

U vezi s prethodnim, naročito na posebitost Baljevićeve *Filozofske disertacije*, u odnosu na filozofske velikane tog vremena (sredina 18.v.) potrebno je istaći i na vrlo složeni, obostrani smjer građanske *sekularizacije* društva, života, duha i religije čiji su nosioci bili i prosvjetitelji svojom manje-više korjenitom zamjenom *gospodstva vjere sa gospodstvom “zdravog ljudskog razuma”* zasnovanog na *iskustvu i pozitivističkoj nauci*. Taj *opšteniti proces sekularizacije* išao je sve do apsolutizacije *antropocentrizma, atropologizma*, kao jedine metafizike, *antropokratizma, geomorfizma* do čovjeka kao *jedinog “gospodara (cara) prirode i ljudi”*, *Čo(vj)ekoboga* koji (h)oće da postane *novi i jedini Bog* (anropokrata, antropokratomorfizam). Taj opšti društveni i duhovni proces bio je suštinski *antisrednjovjekovni*, protiv kraljizma i carizma i njihove univerzalne dominacije religije, *antireligiozni, antibogoslovski, antimetafizički*. Završio je u *radikalni antimetafizički mehanicizam, (vulgarni) materijalizam i neskroviti ateizam* (Lametri, Helvecije i Holbah). Sa ovim se *uobičajeno uglavnom poistovjećivala nadirujuća sekularizacija* koja se nastavlja i dalje sve do savremenosti, a naročito se privršio u opštenito prisutnom i predominantnom pozitivizmu.

Međutim, ovaj proces sekularizacije je samo jedna njegova strana, znači, *jednostranost*, koji ignoriše i zatura onu drugu njegovu bitnu i ništa manje značajnu *stranu* koja ukazuje ne samo na *ograničenost i bitno nedovoljstvo* takvog prosvjetiteljstva i sekularizacije (kao antimetafizičkog, antiteloškog i ateističkog procesa negativnog prema religiji i bogoslovlju, jer ih u temelju uzdrma i prijeti), nego i da je on ujedno i *potitivan za samu religiju, bogoslovlje, metafiziku, filozofiju* i samu *umjetnost*, budući da im omogućava proces njihove sve veće autonomnosti, osamostaljenosti, varćanja svaka svom sopstvenom biću, da se svaka konačno bavi *sopstvenim bivstvom*, oslobođenog od okova vanvjerske zavisnosti, dogmatičnosti i njihove, naročito srednjovjekovne, instrumentalizacije u službi nečega drugog a ne samog sebe (države, politike, ideologije, nauke itd i njihovog međusobnog diferenciranja, osamostaljivanja i razgraničenja).

Unutar ove *prosvjetiteljske sekularizacije* ima i onih prosvjetitelja koji su imali popustljiv, trpeljiv i pozitivan opravdani odnos prema vjeri, metafizici, Bogu, slobodi i slobodi izbora. I pored nesporne naprednosti prosvjetiteljske sekularizacije za razur srednjovjekovlja i njegove religije i teološkog univerzalizma, dogmataizama i potpune dominacije, prosvjetiteljska dominacija “zdravog (popularnog) razuma” ima svoje *ograničenje*, posebno što izvan njegovog horizonta ne može ništa da prihvati i razumije ono što je iracionalno, emocionalno, metafizičko, mitsko, ono što je *božansko u čovjeku*, urođeno, apriorno kao ljudskoj vrsti. Tim je ljudska spoznaja ostala samo na nivou *razuma* (*ratia*), bez nužne *umstvene* spoznaje (tek će sa Kantovim jasnim razlikovanjem *razuma* i *uma* započeti istinska *kritička filozofija* i njegov zv. “koperikanski obrt u filozofiji”).² Posebna ograničenost građanskog prosvjetiteljstva i sekularizacije (oba u širem smislu) je što apsolutizuje tadašnju i docniju *fazu* građanske civilizacije, ne uočavajući i njeno bitno nedovoljstvo prema ljudskim pitanjima, ljudskom smislu postojanja, a naročito prema prirodi i shvatanju saznanja i slobode kao “*gospodarenje nad prirodom*”, a tim i *ljudskom prirodom, čoeaka nad čojkom, među samim ljudima*. Nije sve u građanskom društvu progresivno niti njegova rečena jednosmjerna sekularizacija, nego ono od početka sve do danas ima i svoje tamno i, reklo bi se, kobno naličje. To su uočavali i ukazivali i neki prosvjetiteljski filozofi, kao Ruso i Volter kojima pripada i dr Jovan Baljević i Njegoš koji nijesu ad hoc, spraga prihvaćali jednosmjerni proces sekularizacije i građanizacije, već su uviđali i onu njegovu drugu stranu, naličje građanske civilizacije i njen odnos prema religiji i bogu, a naročito Pri-rodni.³ Zbog neuočavanja toga apsolutno antitetičkog i jednostranog odnosa novovjeka sekularizacije, prosvjetiteljstva i građanske civilizacije, često se, naročito u tvrdokornom marksističkoj interpretaciji, zna jednostrano osuđivati i Njegoš za svoj tzv. “konzervativizam”, zaštitu “monarhizma”, protivreformacije, tvrdog srednjovjekovnog shvatanja hrišćanskog Boga i religije i naprednosti građanskih i prosvjetiteljskih težnji, između ostalog i Njegoševu ponudu Banu Jelačiću da mu pomogne da uguši “revolucionarnu 1848.” i što je bio protiv zahtjeva Dositeja Obradovića da se ukinu manastiri u Srbiji (to objašnjavaju samo i veoma plitko Njegoševom religioznošću).

² Dr Goran Sekulić je napisao dobru knjigu “Razlika između razuma i uma” (negova filozofska magistratura) kojem je takođe problemski proučavao ovaj značajan filozofski problem, a naročito kod I. Kanta.

³ O tom u sebi udvojenom tragično antitetičkom procesu istorije pisao sam u više mojih knjiga: “Na raskršću Čoeakoboga i Bogočoeaka”, sa podnaslovom “Sekularizacija, kosmopolitomorfizam, antropokratomorfizam oprirođeno-ljudski (oljudeno-prirodni) fideizam, CDNK Podgorica – Cetinje, 1994. i *Elementa monenegrina* Cetinje; zatim u knjizi S onu stranu moći i vlasti, 2007 (posebno zadnje poglavlje “Višeznačnost procesa sekularizacije”). Pisao sam studiju o složenosti sekularizacije i u “Vaspitanju i obrazovanju”.

Dakle, sekularizacija nije samo nešto što je samo pozitivno za svjetovni, a negativno za religiozni život i duh, no je višeznačni, višesmjerni proces, nuždevit, potrebit i afirmativan i za samu sakralizaciju i eklezijastiku. Ona ima i svoju *negativnu svetovnu* i *pozitivnu religioznu stranu*. Sa sekularizacijom religija ne slabi religija, niti je taj proces samo i bitno ateizacija, kako se obično smatra, no gubi samo svoj pređašnji *apsolutni monopol*,⁴ ali ujedno i sopstvenu zavisnost od drugih oblika duha i svjetovnih oblasti, prije svega politike i ideologije. Sekularizacija je opšteniti proces u svim oblastima duha i života, pa i u samom vjeroboštvu i bogoslovlju. To je jedanak i antinomični *put Čoekoboga i Bogočovjeka*, obostrani i interaktivni proces osamostaljivanja svih oblika duha od religije, ali ujedno i istodobno i religioznog od svjetovnog i autonomno *samokonstituisanje samog bivstva religije, same za sebe*, kao takve, što i biva njen osnovni zadatak i cilj već i po onom osnovnom kanonu “Caru carevo, a Bogu božje”.

S obzirom na prethodno, i ovaj pristup je moguć za interpretiranje Baljevićeve *Filozofske disertacije* i njegove filozofije religije koja više implicitno to omogućava, i zbog čega je posebita u evropskom i našem prosvjetiteljstvu. Isti pristup i put je potrebit i za Njegoševo poimanje religije, njegovog antidogmatizma, bitno sekularnog narodnog duha, na jednoj, ali i njegovog poštovanja religije i Boga, njegove filozofije religije.

Još od Platona i Aristotela, kroz svoju istoriju, filozofija je bila u nerazdvojnem jedinstvu ontologije, etike, prava i politike; čak je *pravda* (pravičnost), kao najviša etička vrlina, bila njen osnovni smisao i svrha, koja se prepoznavala i u ontološkom bivstvu, metafizičkim principima, slobodi i Bogu. O tome svjedoči i etimologija riječi *pravda* (pravičnost, grč *dike*, lat. *iusticia*) i *pravo* (lat. *jus*). Takođe, u Baljevićevu i docnijem vremenu u Njemačkoj (đe je i doktorirao filozofiju) bila je praksa i češći slučaj paralelni i dopunjujući studij filozofije i prava (sve do K. Marksa koji je diplomirao pravo, a doktorat iz filozofije). I Kant poslije njegove tri kritike piše *Metafiziku čudoređa*, odnosno *osnovne metafizičke principe apriornih* (prirođenih, a tim i prirodnih) na kojima se zasnivaju *pravo* (za čije je dužnosti moguće vanjsko zakonodavstvo) i *etika* (čije su dužnosti vrline i najviše etičke vjednosti za koje je moguće samo unutrašnje zakonodavstvo koje proizilazi iz moralnog imperativa). Čućemo dalje da i Baljević, slično, prije Kanta, piše o *unutrašnjoj* i *spoljašnjoj religije*. Za Šopenhaura je “religija popularna metafizika”. Poznato je da postoje filozofija prava i države, pa i filozofija religije. I kod Hegela se totalitet (stvarnosti) udvaja u sebi, otuđuje i kroz stupnjeve apsolutnog duha: umjetnost, religija i filozofija imaju istu, zajedničku pobudu i cilj – ostvarenje slobode.

⁴ Taj srednjovjekovni apsolutni monopol, dominacija i univerzalizam religije (u kojem su filozofija, nauka i sve oblasti ljudskog duha bitno “sluge teologije”) očvao se sve do danas terminološki kada bogoslovi zборе o “religioznom duhu”, “duhovnosti” iako se dobro zna da je religija samo jedan oblik ljudskog duha.

Znači, J. Baljević je s pravom doktorirao na rečenoj filozofskoj temi, kako je izričito naglašeno u diplomi doktorata *Filozofska disertacija*. U čemu je taj Baljevićev opšti- filozofski pristup disertacionoj temi *o militantnoj propagandi vjere* (“o širenju religije militantnim sredstvima”)? Riječ je o *filozofiji religije*, o religiji kao religiji, kao opšti pojam koji važi za sve religije uopšte, fenomenološkom redukcijom svedeno na njeno *bivstvo* kao takvo, na njenu *ejdetsku suštinu*, ogoljenu i oslobođenu njene “spoljašnje strane”, svake instrumetalizacije religije u bilo koje druge svrhe, osim samo istinski religiozne. Bit Baljevićeve disertacije je filozofska i etička koju nastoji da činjenicama i argumentima iz religijskih sukoba i ratova i etički i pravno objektivizuje.

Na samom početku Disertacije dr Baljević se bavi obimom i sadržajem vrlo opšte kategorije *religije*, da bi u njihovoj različitosti prepoznao i našao *ono što je za sve njih bitno, opšte i zajedničko*, što znači da se filozovskom generalizacijom, apstrakcijom i kristalizacijom uzdiže do samog pojma *religije kao takve*, do same *čiste religioznosti*, njenih vrlina i najviših vrijednosti, najvišeg dobra po sebi i osnovnih filozofskih principa koji su karakteristični za sve religije, bilo tzv. “istinitih ili lažnih”.⁵ Ističe da je za svrhu njegove filozofske rasprave nepotrebno “da se borimo za istinitost neke određene religije”, već je “dovoljno ako kažemo ono što je zajedničko svim religijama”. Ovo već zbog toga što svaka sebe smatra istinitom, pa bi utvrđivanje njihove istinitosti i/li lažnosti dovelo do njihovih vjerskih čegrsti, sukoba i ratova.

Što je onda ostalo, ako se ni argumentima ne može širiti vjera i vršiti prevjera? Zato Nikola Racković u svojoj studiji, koju navodi i dr Goran, ističe da je “okosnica doktorske radnje Baljevića pitanje: *što mišljenje može – u*

⁵ Fridrih Šlajermaher, otac hermeneutike, dolazi do druge filozofski najbitnije odlike religije kao takve. Religija je i čovjekovo ošćećanje apsolutne zavisnosti od cjeline, Prirode (Kosmosa, Božanstva). On je njen sićušni djelićak, u njoj ugoobljen (ili razglobljen). Čoek je “oteo” ošćećanje “sopstvene beskonačnosti” i “naličnoost Bogu”, ali mu to ne može “uspjeti” kao “nepraavično dostignuće”, ako ne postane svjestan svoje ograničenosti, slučajnosti svoje forme i “tihoga iščezavanja cijeloga njegovog postojanja u nezimjernom”. Religioznim o opažajem konstatujemo jedan *objektivni odnos konačnog i beskonačnog*. Posebitost suštastva religije, po njemu jeste, intuitivno opažanje i ošćećanje svega što je *pojedinačno i posebno kao (ob)lik ispoljavanja cjeline kosmosa* (univerzuma). Ustvari, to je opažanje *konačnog* kao momenta i lika ispoljavanja *beskonačnoga*. “Prihvatiti sve što je pojedinačno kroz prikaz beskonačnoga, to je religija; a kad se iznad i osim toga hoće da prodre u prirodu i supstanciju cjeline, to više nije religija, a ako se ipak hoće da smatra kao religija, neizbježno se pada u praznu mitologiju”. Suštastvena i osobena odlika religije je čovjekovo ošćećanje *apsolutne zavisnosti od cjeline kosmosa, totaliteta*. Ona se sastoji u neposednom sagledavanju cjeline ljudskog bića, koje je uslovljeno kosmičkom cjelinom i u kojoj čoek nastoji da se uglobi. Tom određenosti i uslovljenosti cjelinom podliježe sve, svako pojedinačno biće, pojava i okolnost, pa nije iz nje izuzet ni čovjek, iako izuzetno biće u svijetu, sa ontološkom diferencijom u odnosu na sva ostala bića u svijetu. Zar i Njogoš ne ošćeća tu sićušnost čoeka u odnosu na univerzum i Boga kada zbori da je čovjek “jedna slamka među vihorove”.

širenju religije". Odgovor bi mu mogao biti da Baljević ne proglašava *nemoć mišljenja, razuma*, već ističe *viši nivo mišljenja* (od starog) *do uma* koji je osnova za vjersku ravnopravnost, trpeljivost, toleranciju, pluralizam religije (i istine), njihovu koegzistenciju, zasnovanih na *slobodi savjesti i slobodi ljudske vjere* i da "*niko nema vlast nad religijom*", nego da "ona samo pristaje Bogu". Savjest je kriterijum za procjenjivanje istinske religije. Sila je nespojiva sa slobodom ljudske vjere. Na tom postulatu Baljević ostvaruje cilj svoje Disertacije: "Polazeći od filozofskog načela, dokazaćemo da je širenje religije militantnim sredstvima nešto što valja odbačiti", a Baljević je apsolutno protiv svake primjene oružane sile i nasilja i drugih oblika sile i prinude. Tim on ne samo da ide za svrhom svoje rasprave, nego na samom početku se uzdiže iznad stare i nove zavrzlake i aporije gnostika, agnostika i apologeta i jeresi, vavijek proganjanih. Ovo je odstranjivanje i izbjegavanje iskušanih antinomija kroz cjelokupnu istoriju, jer bi se tim krenulo starom i tragično prtinom favorizovanja, izdvajanja i nadređivanja jedine "istinske religije" (pravovjerne) koja bi militantnom propagandom širila, prevjeravala i uništavala ostale religije i ponovljeno vodila znavene vjerske ratove. Baljević utvrđuje jednu prostu istinu da svaka vjera sebe smatra za istinsku (pravovjernu) vjeru i da je poštovanje toga put njihove ravnopravnosti, poštovanja, trpljenja, podnošenja i tolerancije.

Tražeci filozofski pojam religije kao religije, Baljević smatra da postoji samo *jedna istinska religija*, ali to nije neka posebna, konkretno postojeća religija, jedna jedina istinska od više njih za koje su sve ostale lažne. Istinska religija nije nijedna od postojećih. Ona je *ono što je istinski religiozno u svim religijama, njihova čista religioznost, prisustvo njenih vrlina i najviše vrijednosti, njihovog najvišeg dobra po sebi i osnovnih principa* koju su karakteristični za sve religije. Istinska religija kao pravi način poštovanja Boga. *Svrha religije je uznošenje slave božje, poštovanje Boga koji je "Car svih car(ev)a"*, pa je vlast među njima podijeljena po onoj "Caru carevo, a Bogu božje". Takva jedna istinska religija je *paradigma, uzor, ideja, ideal, utopikum nade, trpljenja* (kao humilitas) i pravedne osvete Boga, ili hermeneutički "idealni tip" koji treba da oponašaju sve religije i da mu streme. To je ona "čista" ili "unutrašnja religioznost" očišćena od svake njene "spoljašnje religioznosti", odnosno njene instrumentalizacije od strane državne, politike i druge spoljašnje prinude. Ovo ujedno znači da nema *lažnih religija i jeresi*, jer to nije ni jedna od postojećih, pošto u svim njima postoje istinske vrijednosti religije kao religije. "Najviše dobro je ono što se postiže istinskom religijom, istinskim *načinom poštovanja Boga* i njenim zakonitim širenjem", a ako se pod pritiskom gubi "zadovoljstvo u religiji" i ako je osujećena, onda samo ostaje "*slava trpljenja i podnošenja*", žrtvovanja (humilitas).⁶ *Različite religije imaju iste pojmove o Bogu, a različite načine poštovanja Boga.*

⁶ Zar i kod Njegoša ne postoji ta "slava trpljenje i podnošenje", žrtvovanja, jer iako "našoj borbi kraja biti neće" Crnogorci izdržavaju u "borbi neprestanoj" u kojoj postužu istinsku slavu, pravadu (dikku crnogorsku) i vile će im vijenac saplesti "za daleka neka pokoljenja".

Pošto je religija izraz *slobode savjesti i slobode vjere*, onda “spoljašnja religija” treba da bude u saglasnosti sa “unutrašnjom religijom”. S “promjenom spoljašnje religije bez promjene unutrašnje religije ne dolazi ni do kakve istinske promjene”, niti se “religija uistini mijenja bez promjene ubjeđenja”. Za prevjeru je potrebno mijenjati ubjeđenje i istinitost religije. I ovim se Baljević na svoj poseban način domiče I. Kantu i njegovoj *autonomnoj* etici koja izvire iz *unutrašnjosti samog subjekta*, njegove svijesti, samosvijesti, savjesti, slobode izbora, dužnosti i etičkog kategoričkog imperativa i iz njega pravih dužnosti. Kao i Kant, i Baljević zbori o *spoljašnjoj* moralno-religioznoj svijesti (heteronom moralu) i o *unutrašnjoj dužnosti* (*autonomnom* moralu). Samo ona promjena religije (prevjere) je opravdana koja se vrši na osnovu slobode savjesti i vjere, na osnovu “unutrašnje religije”, sopstvenog ubjeđenja i autonomne etike, a ne na osnovu drugih (heterogenih) motiva i postignuća, koji su vanjski, pa tim i razni oblici spoljašnjeg pritiska i prisile iz nužde, ekonomske, materijalne, koristi i drugo (u smislu one narodne “Prodao je vjeru za večeru”).

Domisljam da navedeni Baljevićevi filozofski postulati i principi *sloboda savjesti i vjere*, da niko nema vlast nad religijom, ne samo da su upereni protiv carizma i monarhije i njihovog obogotvorenja, nego i protiv ukupne imperijalne istorije i civilizacije i svođenja ljudskoga bića na *roba i robu* (rob i roba imaju isti etimološki korijen). Tim Baljević bitno izlazi iz rama prosvjetiteljstva kao i njegov zemljak Njegoš pa se u knjizi dr Sekulovića nalazi i paralela *Baljević i Njegoš* (naslov *Odnos Baljevića i Njegoša*). S pravom se ukazuje i da Baljević ima elemente religioznog egzistencijalizma.

I na vrhu, dr G. Sekulović je ovom knjigom zaista miritao najveća javna prizanja za kompletno vaskrsenje iz duge istorijske anonimnosti dr Jovana Baljevića, prvog Crnogorca doktora filozofije, u istoj mjeri koliko je država dužna da se oduži velikoj istorijskoj ličnosti - Baljeviću, za čem je navlaštito važnu ulogu imao G. Sekulović.

Sugestije za dalje istraživače

Tek u prethodnom kontekstu mogu se osvrnuti i na prijevod naslova Baljevićeve Filozofske disertacije i naziva Sekulovićeve knjige o Baljeviću.

* Prevedeni naslov Baljevićeve disertacije je: *Filozofska disertacija o širenju religije militantnim sredstvima* koji nije baš adekvatan originalu naslova ni suštinu Baljevićeve disertacije. Ovakav prijevod je dat na osnovu formulacija koje se variraju u tekstu disertacije u kojoj se više puta pominju *militantna sredstva i širenje vjere oružanim nasiljem*, a ne na osnovu *originala naslova* Baljevićeve disertacije u kojem uopšte nema riječi *širenje* ni *sredstava*, a otklanja se prisutna riječ i pojam *propaganda*. Iz prethodnog teksta ovog prikaza uočljivo je da Baljević prije svega zbori o *širenju vjere* (prevjeri, promjeni vjere) militantnim sredstvima, ali ne samo o njima već i o svim ostalim

heteronomnim razlozima i oblicima pritiska i prinude, a temeljno ističe da se prevjera može učiniti samo na osnovu prava slobode savjesti i slobode vjere na osnovu unutrašnjeg autonomnog izbora i odluke. Navedenim prijevodom se ovo drugo (h)oće zatuniti, a istaći samo “militantna sredstva”, čija je intencija da se prevjera može raditi na osnovu drugih prinudnih sredstava, samo ne oružanim nasiljem.

Prijevod originala naziva disertacije, koji adekvatnije izražava i sam naslov i suštinu Baljevićeve disertacije, bio bi bolji: *Filozofska disertacija o militantnoj propagandi vjere*, već i time što je u originalu riječ *propaganda*, a ne *širenje* vjere. *Propaganda* vjere je širi pojam od “širenja religije militantnim sredstvima”, jer uključuje, osim oružanog nasilja, i sve ostale oblike sile i prinude koji pritiskaju na svijest i ubjeđenje vjernika (i nevjernika) počev od društvene, ekonomske, materijalne, političke i ostale heteronomne, spoljašnje interesne nužnosti, sile i prinude za širenje vjere, odnosno prevjeru (ili kako narod kaže: “Prodao je vjeru za večeru”). Pošto je Baljević dominantno svoju disertaciju usmjerio na hrišćanstvo, treba uzeti u obzir da je u ramu papstva postojala institucija *Kongregacija za propagandu vjere* i da je on uzeo upravo termin *propaganda*, a ne *širenje*.

S obzirom na naš, balkanski i istočno-azijatski odnos države i crkve, na njihovo zna(ve)no sijamstvo, koje je i danas prisutno, a također i na neke pogrešne i neosnovane interpretacije Baljevićeve disertacije, smatram da je i ovaj prijevod ishod ideološko-političkog šticećenja rečenog istočno-azijatskog konteksta, teorijske i praktične propagande u prošlosti i današnjosti.⁷ To je očito došlo do izražaja u interpretaciji Baljevićeve disertacije Rastislava V. Petrovića,⁸ koji je njegovu suštinsku poruku pogrešno shvatio: *da su u širenju vjere dozvoljena sva sredstva, osim oružanih*.

* Ukazaću i na naslov ove prikazivane knjige dr Gorana Sekulovića *Trpeljivost – plata ljudskosti*. Ovo je Goran doslovno preuzeo iz Volterove *O slobodi vjere* kojega citira u ovoj knjizi da pojasni Baljevićev termin *trpeljivost*. Već sam rekao da je Volter bio među najznačajnijim i najagilnijim razurnicima srednjovjekovlja i njegove religije i teologije, ali je ipak bio kompromisan

⁷ Imali smo mi i drugih neprimjerenih prijevoda naslova originala. Bez osnova je izmijenjen prvotni – originalni naslov na njemačkom Vuka St. Karadžića *Crna Gora i Crnogorci* u imperjalnom duhu je preveden u *Crna Gora i Boka Kotorska*, kao da i Boka nije crnogoska. Takođe je originalni naslov knjige Njemca Gerharda Gezemana *Životne forme Crnogoraca* preveo R. Medenica u *Čojstvo i junaštvo starih Crnogoraca*, što, zanago, nije ni jezički ni suštinski ni približno isto. Tušte je takvih i još grubljih prijevoda, zapravo preinačenja, kao npr. u Zborniku dokumenata Jevta Milovića naš stručni prevodilac prevodi *lingva sklava* (slovenski jezik) *lingva ilirico* (ilirski jezik) kao *srpski jezik*.

⁸ *Šćepam Mali zagonetka je riješena, Stručna knjiga*, Beograd, 2001. Još gore interpretacije Baljevićeve disertacije je učiono prof. dr Borivoje Marković kojemu je Rastislav V. Petrović dao primjedbu da je interpretira i komentariše prije nego je pročitao.

prema religiji i Bogu u drugom novovjekom smislu i značenju, prije svega, u liku deizma, jer se zalagao za vjersku toleranciju i trpljivost. *Trpeljivost – plata ljudskosti* odgovara i Volterovom i Baljevićevom poimanju, jer su se oba zalagala za vjersku ravnopravnost i toleranciju. Ipak opominjem da termin i pojam *trpeljivost*, poznat u filozofiji bogoslovlja kao *humilitas*, nije isti sa *ravnopravnošću*, *tolerancijom*, *suživotom* religija. Tolerancija je više *ospoljeni, vanjski odnos među religijama i bogomoljama*, dok je *trpeljivost - humilitas* filozofsko-bogoslovski termin i pojam koji ima dublji ontološko-metafizički smisao i značaj unutrašnjeg egzistencijalnog bivstva čojeka, čovječnosti, istinske religioznosti, kao sam načina vjerskog života. Stalno se navode jedan uz drugi termini i pojmovi “trpeljivost i tolerancija”, ali se ne diferencijaju i ne navode njihove razlike. *Trpeljivost* i *humilitas* su ono što se religiji najviše prigovara od krutih marksista i materijalista kao *pasivnost, poslušnost* prema postojećem političkom stanju, a to je baš onaj suzdržani aktivni otpor trpeljivosti prema zlu svjetovne vlasti, transcendiranje njene vazda uklete ograničenosti, neljudskosti i iščekivanja božje pravde i naknadne pravedne božje osvete. Do *humilitasa* doseže Baljević kada “tješi” osujećenog vjernika u bezizlaznoj situaciji riječima da mu “onda neće ostati ništa drugo do *slava trpljenja i podnošenja*, a što možda dotiče i ona narodna “Trpljen - spašen”. To na poseban način korespondira sa onom Njegoševim “pesimističkim aktivizmom” okrenutim ka transcendentnoj, naknadnoj budućoj nagradi “slavom trpljenja i podnošenja”: “Borbi našoj kraja biti neće”, vječita borba za krst i vjeru, za oltar, ognjište, otadžbinu i slobodu, jer “će im vile slavu pronositi /za daleka neka pokoljenja”. Toga radi je potrebno da se ti termini i pojmovi razlikuju. Takođe se u prisutnoj literaturi često nižu termini *vjera* i *konfesija* kao različite nijanse, ali ne ukazuje na njihovu razliku.

* Iako je dr Goran Sekulović jako naglašavao i kritikovao veliku štetu, neodgovornost i neshvatljivu činjenicu da se Baljevićeva knjiga tek otkriva za javnost nakon dva i po vijeka, ipak se ne obraća pažnja na ništa manje čudnu i neshvatljivu činjenicu da se uopšte ne navode razlozi i uzroci: *zašto je njegova objavljena disertacija bila toliko vremena tajna*. Treba uzeti u obzir da je ta disertacija i odbranjena i već *objavljena* u Haleu, što znači, da je bila dostupna u mnoštvu primjaka koji smanjuju mogućnost za njenu nepoznatost i zaborav. Ima li među tim razlozima i *značaj same Baljevićeve knjige*, njena tadašnja i docnija nepodobnost i kritičnost prema postojećem stanju odnosa među religijama, njenoj ideologizaciji, politizaciji i instrumentalizaciji, pa se ova kritička *Filozofska disertacija* nije smjela širiti u javnost, navlaštaito na istok, iz ideološko-političkih razloga, sukoba između katolika i protestanata u Njemačkoj i drugdje i/li netrpeljivosti između Istoka i Zapada, posebno u vjerskom pitanju, što se moglo odzrcati i na našu nauku kao nešto nepodobno.

Zna se da se dr Baljević poslije završenih studija i objavljene disertacije vratio u Austrougarsku, u Sremske Karlovce, a zatim u Rusiju u koju je odnio sva svoja dokumenta i certifikacije, a zatim naknadno odveo u Rusiju ženu

i decu i roditelje, i da je za to znala carica Jelisaveta, jer joj je podrobno pismeno izložio svoj životni put, školovanje i kvalifikacije radi dobijanja ruskog državljanstva i vojne službe. No i pored toga, disertacija mu je u Rusiji ostala anonimna, iako se znalo za njegovo drugo djelo *Kratki istorijsko deograski opis Crne Gore* koje je i prevedeno na ruski 1757. a zatim i na naški (M. Dragović). Prosto je nevjerovatno da se u Sremskim Karlovcima (u kojima je službovao na odgovornim mjestima, i u Rusiji u kojoj je bio kapetan i major ruske vojske, nije ništa znalo o njegovoj *Filozofskoj disertaciji!*

* Takođe nam je ostala velika tajna: zašto se Baljević poslije uspješne i objavljene disertacije, pružane mogućnosti da se bavi univerzitetskom profesurom u Haleu i odlaska u Sremske Karlovce (đe je takođe bio potreban za profesuru i bogoslovlje) i Rusiju *nije uopšte više bavio filozofijom (religije i prava)?*

* Crnogorski prvačni, izuzetni i posebiti *oslobodilački fenomen* na Balkanu i šire načerao je i francuskog filozofa-prosvjetitelja Voltera da usklikne, odnosno klikuje: "Zar u Evropi nema druge *nacije*, osim Crnogoraca, koji liče na mravinjak". Adam Mickijević u jednom od svojih predavanja u *Colege de France* 1841. zbori o Crnoj Gori kao o *crnogorskom "carstvu slobode"*: "Istorija te zemlje je vrlo zanimljiva za Slovence... Tu vlada *puna sloboda*, to je po svoj prilici *jedina slobodna zemlja na svijetu*, zemlja *slobode i jednakosti*. Izuzetan položaj zemlje i osobiti običaji osigurali su *slobodu* tome narodu, ali tada nije se *mogao uzdići do inostranog značaja*".

Da crnogorska svijest o slobodi nije bila samo težnja za slobodom, ni svijest o potrebi za slobodom, no i stvarna sloboda, svjedoči i Sultanova izjava u fermanu: *Crnogorci nijesu nikada bili podanici Visoke Porte* Ferman Selim Emir-Hana: "Mi sultan Selim Emir-Han, koji vlada od zemlje do neba, istoka do zapada obavještavamo naše vezire, paše i kadije u Bosni i Hercegovini, Albaniji i Makedoniji, provincije koje se graniče sa Crnom Gorom - da *Crnogorci nijesu nikada bili podanici Visoke Porte*, i naređujem da ih lijepo primete na našim granicama; mi se nadamo da će i oni na isti način postupati sa našim podanicima".⁹

Nalično utvrđuje i ondašnja ruska diplomatija: "Iako su *Crnogorci* opkoljeni mnogim narodima, koji se nalaze pod turskom vlašću - mi smo doznali iz različitih istorijskih izvora da su oni *slobodni ljudi koji ne samo što ne priznaju vrhovnu vlast Porte* i ne daju joj ničesovoga danku, no se *nalaze u vječnoj borbi protiv Turaka radi svoje odbrane*. Iako su u dogovoru među Portom Otomanskom i *Mletačkom Republikom* Crnogorci ustupljeni Turskoj, tavki dogovori ne važe ništa i ostaju bez svake sile; jer *slobodan narod* ne može se drugome ustupiti bez njegovoga pristanka"¹⁰. Zna se samo da je Ministarstvo

⁹ Žurnal Ministarstva narodnoga preosvještenja, 1878, 234; *Spomenik Srpske kraljevske akademije*, 1891, 64.

¹⁰ Ruski Kolegij inostranih djela odgovara 1755. ruskom ambasadoru u Beču, Austrijancu Hemanu Karlu Kajzerlingu o međunarodnom pravnom položaju Crne Gore.

inostranih djela Rusije u junu 1755. zatražilo od dr J. Baljevića da napiše *Kratki istorijsko-geografski opis* Crne Gore i da ga je on napisao 29. juna iste godine, ali istoriografi nijesu uopšte ispitali: kakav je odnos prethodnog odgovora ruskog Kolegijuma inostranih djela ruskom ambasadoru u Beču (vjerovatno u vezi s Vasilijevom misijom o prelsku Crnogoraca u Rusiji preko Austrougarske, koja se tome protivila zbog Turske), Vasilijove *Istorije* i Baljevićeva *Kratkog opisa*, a zatim oba u odnosu prema anonimnom *Kratkom opisu Crne Gore* iz 1774. I to tako veljoj tajni, misteriji u historiografiji sa kojim se znatno manipuliše.

* Ostala je isto takva tajna i Baljevićevo naglo napuštanje službe u ruskoj vojsci kao kapetan i major i napuštanje života (smrt u Rusiji) poput Vasilija Petrovića. Dr G. Sekulović ukazuje na sličnost i zajedničku sudbinu Vasilija i Baljevića, ali bez utvrđenih historiografskih podataka na osnovu kojih bi se utvrdio rečeni njihov odnos i susret u Rusiji.

* Takođe istraživači Baljevićevog životnog puta nijesu uopšte ukazivali na razloge i okolnosti njegovog falsifikovanja dokumenata ondašnjim Srbima upisujući ih kao Crnogorce za imigraciju u Rusiju istovremeno kada je vladikagospodar Vasilije Petrović ostvarivao misiju odlaska Crnogoraca u Rusiju iz ekonomskih razloga, baš kad se Mitropolit karlovački zauzimao kod austro-ugarskih vlasti da se Srbi ne sele već da ostaju na njegovoj teritoriji. Zna se da je karlovački Mitropolit Pavle zaratio protiv Vasilija, da ga je trovao, zatvarao i da se je jedva spasio posredovanjem carice Marije Terezije. Zna se i da je Vasilijeva misija preseljenja stotinu porodica crnogorskih potpuno propala i da su ti Crnogorci, kad su se bezuspješno vratili u Crnu Goru, bilo ogorčeni i na Vasilija i na Rusiju. Takođe, istoriografi nijesu iscrpnije istraživali i životni odnos Baljevića i Vasilija Petrovića, posebno u Sremskim Karlovcima i Rusiji, iako su savremenici kojima se životni putovi ukrštaju. Vasilijeva *Istorija o Crnoj Gori* (1754) je prvi, a Baljevićev *Kratki istorijsko-geografski opis Crne Gore* (1757) drugi historiografski spis i nacionalni program. Oba su na nepoznat način umrli u Rusiji i tamo sahranjeni u vrijeme političke krize u Crnoj Gori i pojave Šćepana Malog. Ovo se odnosi na prethodne istraživače Baljevića dr Rastislava V. Petrovića i akademika (?) dr Dušana J. Martinovića kojemu dr G. Sekulović odaje (pre)veliko priznanje za biobibliografiju o Baljeviću, i pored navedenih nedostataka i tajnovitosti. No, ujedno, dr G. Sekulović nije riješio njihove temeljne protivrječnosti i zašto su oba i naslovima svojih knjiga i knjigama zaodjenuli veliku tajnu Baljevića još većom misterijom Šćepana Malog. Nije li to samo nastavak mistifikacije Baljevića i odvođenja od glavnog problema tvrdnjama da je Baljević zapravo Šćepan Mali, iako tome vrlo precizno i utvrđeno protivrječe krucijalne činjenice: i datum rođenja i smrti i dva njihova groba čega su bili svjesni i Petrović i Martinović. Sekulović kritički pristupa dr R. Petroviću uopšte pa i njegovoj kategoričkoj tvrdnji da je Jovan Bajović ustvari Šćepan Mali. Opravdava istu tezu Dušana J. Martinovića tim što je kod njega, za razliku od R. Petrovića, to samo *pretpostavka*, iako se pretpostavka

(kao radna hipoteza) provjerava i ako se potvrđuje, ona više nije pretpostavka, već tvrdnja, a ako se ne može empirijski (istoriografskim činjenicama) potvrditi, onda se odbacuje kao neosnovana.

Doc. dr Goran BAROVIĆ

KNJIGA TRAJNE VRIJEDNOSTI

(Akademik Branko Radojičić: *Geografski enciklopedijski leksikon – Crna Gora*, Filozofski fakultet Nikšić, 2015, 930 strana)

U izdanju Filozofskog fakulteta, iz štampe je izašao „Geografski enciklopedijski leksikon – Crna Gora“ autora akademika Branka Radojičića, univerzitetskog profesora emeritusa, poznatog crnogorskog naučnog radnika i stvaraoca. Akademik Radojičić autor je brojnih knjiga, studija, naučnih i stručnih radova koje je objavio u dosadašnjem radu. Geografski leksikon predstavlja djelo koje ima ogroman naučni i kulturni značaj za Crnu Goru i predstavlja kompletiranje dosadašnjeg za geografiju Crne Gore neprevaziđenog naučnog doprinosa.

Izdavač knjige je Filozofski fakultet u Nikšiću, urednik izdanja je prof. dr Radovan Bakić, recenzenti dr Radoje Pajović, akademik i prof. dr Mihailo Burić. Knjiga ima 930 strana, formata 20X26 cm. U knjizi je obrađeno preko 1000 odrednica, a u okviru većih odrednica i više stotina drugih jedinica. Sve odrednice su obrađene po najsavremenijim naučnim principima, obuhvatajući njihove prirodne odlike, društveni razvoj i značaj. Jedinice o važnim odrednicama (Crna Gora kao cjelina, pojedine regije, planine, udoline, površi, rječne doline, more, jezera, opštine, gradovi, važnija seoska naselja, i sl.) ilustrovane su s ukupno 50 karata, 210 fotografija, 52 tabele i 15 grafikona.

Autor ističe da je ova knjiga rezultat šezdesetogodišnjeg istraživanja prirodnih elementa i društvenih faktora Crne Gore i da se leksikon izvjesno razlikuje od drugih sličnih izdanja o pojedinim državama, prije svega po tome što je ponekad dat nesrazmjerni značaj onim odrednicama koje čine specifičnost prirode i društvenog razvoja Crne Gore kao cjeline, kao i pojedinih njenih djelova. Svaka značajna odrednica praćena je i navođenjem značajnih

naučnih radova u kojima je tretirana. Kako bi knjigu koristili svi čitaoci, a ne samo stručnjaci određenih struka, na kraju je dato objašnjenje 330 korišćenih stručnih termina, a potom navedena i literatura 550 korišćenih knjiga i drugih stručnih radova.

Akademik Radojičić, u svojim knjigama i drugim radovima često ističe da Crnogorci, pa i visoki intelektualci, vrlo slabo poznaju geografiju Crne Gore, a upravo se geografskim fenomenima Crne Gore već od davnina dive najpoznatiji geografi, geolozi, biolozi i drugi njeni posjetioci.

Recenzenti ranije objavljenih autorovih 11 knjiga, brojnih studija i drugih naučnih radova, među kojima su i najautoritativniji jugoslovenski geografi (akademik Josip Roglić, prof. dr Milorad Vasović, prof. dr Jovan Petrović, prof. dr Josip Riđanović i drugi) kao i najautoritativniji stručnjaci iz Crne Gore, uvijek su recenzije završavali s najvećim pohvalama. Autorovu trotomnu „Geografiju Crne Gore“, Podgorica, 2008. godine. (prva kompleksna naučna geografija Crne Gore) recenzenti su nazvali „kapitalnim djelom crnogorske nauke“. Svakako da se u takve knjige ubrajaju i ostale njegove knjige, posebno „Vode Crne Gore“ (Nikšić, 2005.) i knjiga „Opština Nikšić“ (Nikšić, 2008.). I recenzenti knjige „Crna Gora, geografski enciklopedijski leksikon“, koja je rezultat autorovih istraživanja (koja su trajala preko 60 godina) geografije, geologije, geomorfologije, hidrologije, klimatologije, društvenog razvoja Crne Gore i pojedinih njenih djelova, takođe su zaključene s najvećim pohvalama.

Radoje Pajović, jedan od recenzenata ove knjige, navodi da istu treba da posjeduje svaki intelektualac i svaka kuća u Crnoj Gori, sve važne biblioteke, posebno naučne ustanove te da turističke i slične institucije ovoj knjizi treba da daju posebno mjesto. U najluksuznijim hotelima na svijetu, upravo ovakve knjige dočekuju goste u svakom apartmanu. Upravo iz ovog razloga se ovakve knjige prevode na svjetske jezike.

Iskustvo na izradi ovakve knjige potvrđuje autorov dugogodišnji rad: član Redakcije Enciklopedije Jugoslavije, II izdanje (Redakcija za Crnu Goru), urednik za naučne oblasti geografija, geologija, hidrologija i klimatologija, autor je nekoliko stotina članaka za Enciklopediju Jugoslavije, koautor knjige „Prirodne znamenitosti Jugoslavije“ (Mladinska knjiga, Ljubljana), obavljao je funkciju predsjednika Naučnog savjeta Leksikografskog zavoda Crne Gore, autor alfabeta za izradu Enciklopedije Crne Gore, (alfabetar urađen za CANU kao i alfabetar urađen za DANU, za naučne oblasti – geologija, geografija, hidrologija i klimatologija). Autor je brojnih članaka o geografiji Crne Gore i Jugoslavije. Uz sve nabrojano, autor je brojnih članaka objavljenih u opštim enciklopedijama u zemljama Evrope, članaka u kojima je obrađivana geografija Crne Gore i Jugoslavije.

Knjiga će imati trajnu vrijednost i značajno će doprinijeti širenju znanja o Crnoj Gori. Posebno će koristiti geografa, ekonomistima, prostornim planerima, turističkim radnicima, ljubiteljima prirode, publicistima, ili kratko

rečeno, svakom ko želi da upozna najveće vrijednosti Crne Gore. Dosadašnje brojne knjige i naučni radovi, akademika Branka Radojičića od strane naučne kritike proglašene su kapitalnim djelima crnogorske nauke, i predstavljaju trajnu naučnu vrijednost za svaku biblioteku i za svakog pojedinca. I ovim djelom autor je još jednom zadužio Nikšić i Crnu Goru, a nama mlađim kolegama ukazao na pravce daljeg naučnog istraživanja prirode i razvoja crnogorskog društva.

Ne treba zaboraviti da u cijelom svijetu nacionalna geografija, istorija i književnost predstavljaju osnove nauke formiranja i predstavljanja identiteta svake zemlje i naroda koji u njoj živi. Ova knjiga, kao i ranije objavljene profesora emeritusa i akademika Branka Radojičića imaju i u tom smislu ogroman značaj. Zahvaljujući podršci Vlade Crne Gore knjiga je mogla biti kvalitetno štampana, što ima veliki značaj za autora, izdavača, ali i za korisnike knjige.

Radovi o geografiji Crne Gore koje je objavio akademik Radojičić, predstavljaju do sada najbolje i najkompleksnije obrađenu fizičko i socio-geografsku problematiku Crne Gore. Primjećuje se da je u svim dosadašnjim djelima autor veoma pažljivo, odgovorno i precizno pristupao svakom rađenom projektu, jer kod njih ne možemo naći nikavu primjedbu i predstavlja sjajnu prezentaciju ovog izuzetnog važnog i zanimljivog sadržaja.

O geografskim aspektima Crne Gore je do sada napisano veoma mnogo, ali sa sigurnošću možemo reći da do sada nijedan autor nije dao kompletniju, realniju i precizniju sliku cijele Crne Gore kao akademik Radojičić.

Dosadašnji rad akademika Branka Radojičića zauzima prvo mjesto među crnogorskim geografima, a poznat je javnosti Crne Gore, pa se ovakvo kapitalno djelo očekivalo od njega, ali i dalje se nadamo da će nastaviti s naučnim razjašnjavanjima geografskih specifičnosti Crne Gore.

Aleksandar RADOMAN

NJEGOŠ U KONTEKSTU MEDITERANSKE KULTURE
(Vesna Kilibarda, *Njegoš i Italija*, Institut za crnogorski
jezik i književnost, Podgorica, 2014)

U obimnome korpusu njegošologije, koji čini na desetine hiljada bibliografskih jedinica, posebno mjesto pripada proučavanju Njegoševa odnosa prema drugim narodima i kulturama i recepciji Njegoševa djela izvan Crne Gore.

Vrijedne priloge u tom domenu dali su brojni njegošolozi, pa je prilika da pomenemo neke od njih – odnosom Njegoša i francuske kulture detaljno se bavio Krunoslav Spasić, recepciju Njegoševa djela u anglo-američkoj kulturi istraživali su Svetozar Koljević i Bojka Đukanović, antičke uticaje proučavali su Anica Savić-Rebac i Miron Flašar, njemačkim uticajima na Njegoša bavio se Jevto Milović, Njegošu u hrvatskoj kulturi posebnu pažnju posvetili su Krsto Pižurica, Radoslav Rotković i Milorad Nikčević, dok je znameniti crnogorski kulturolog Ratko Đurović istražio i enciklopedijski obradio Njegošev odnos prema nekoliko velikih i značajnih kultura, od austrijske i ruske do poljske, srspe, češke i slovačke. Međutim, po širini interesovanja za raznorodne fenomene složenoga odnosa Njegoša i drugih kultura te po sveobuhvatnosti uvida, angažman Vesne Kilibarde na osvjetljenju Njegoševih veza i odnosa s Italijom bez pandana je u njegošologiji. Višedecenijsko pasionirano bavljenje tom problematikom krunisano je dvjema monografijama – *Njegoš i Trst* iz 2000. godine i knjigom za koju je 2015. godina dobila najznačajniju državnu, Trinaestojulsku nagradu – *Njegoš i Italija*.

Monografija *Njegoš i Italija*, objavljena kao osma knjiga prestižne Biblioteke Njegoš Fakulteta za crnogorski jezik i književnost, tematski je koncipirana u dvije cjeline. Prva cjelina posvećena je Njegoševu poznavanju italijanskoga jezika, njegovoj italijanskoj lektiri, odnosu prema Danteu, potom njegovim boravcima u raznim krajevima Italije te refleksijama italijanskih

motiva u njegovu djelu. U okviru druge tematske cjeline obrađena je recepcija Njegoševa lika i djela u italijanskoj kulturnoj sredini u vremenskome rasponu od oko 180 godina, kako prijevodi njegova djela na italijanski tako i raznovrsni napisi o Njegošu, potom putopisna proza te mistifikacije italijanskih romantičara u kojima se Njegoš javlja ne samo kao historijska ličnost već i kao književni lik.

U formalnome pogledu, knjigu čini pet iscrpnih multidisciplinarno zasnovanih studija u kojima autorka odnos Njegoša i Italije propituje koristeći se iskustvima historiografije te književne i kulturne istorije.

Uvodna studija „Njegoš i italijanski jezik, literatura, književni uticaji“ podijeljena je na tri cjeline, pri čemu je prva posvećena Njegoševu poznavanju italijanskoga jezika, druga Njegoševoj italijanskoj lektiri, a treća odnosu Njegoša i Dantea. Detaljnom analizom raspoloživih izvora, kako narativnih tako i dokumentarnih, kao i okolnosti Njegoševa intelektualnoga sazrijevanja, autorka dolazi do nedvosmislenih zaključaka da je Njegoš pred kraj života italijanski govorio tečno, ali da je ostavio i pisane tragove poznavanja italijanskoga jezika. U segmentu o italijanskoj lektiri u fokusu istraživanja su italijanska djela u Njegoševoj biblioteci pa Kilibarda obogaćuje nješkoologiju ne samo dosad najkompletnijim popisom italijanskih izdanja Njegoševe biblioteke već i iscrpnim anotacijama, kojima čitalac može steći potpuniji uvid u kulturni i duhovni ambijent Njegoševa doba, što pruža nove mogućnosti tumačenja i vrednovanja uticaja italijanske literature na njegovo književno djelo. U cjelini „Njegoš i Dante“ Kilibarda sumira relativno obimnu literaturu vezanu za problem uticaja Dantea na Njegoša, odnosno, u prvome redu, *Božanstvene komedije na Luču mikrokozma*.

Drugom studijom naslovljenom „Njegoš u Italiji, italijanske teme u Njegoševom djelu“ Kilibarda u okviru četiri zasebne cjeline pažljivo rekonstruiše Njegoševo putovanje Italijom i iscrpno analizira njegova iskustva vezana za boravak u italijanskim krajevima, počev od Trsta i Venecije, preko Rima i Napulja, sve do Livorna, Pize i Firence. Posebno interesantna su s aspekta imagologije lucidna zapažanja o utiscima koje je Njegoš ponio s tih putovanja, zasvjedočenim kako u opisima savremenika, tako i u Njegoševoj prepisci, *Bilježnici* i njegovim književnim djelima.

U studiji „Njegoš u italijanskom putopisu“ Kilibarda rekonstruiše okolnosti boravka italijanskoga botaničara Bartolomea Bjazoleta, u pratnji saksonskoga kralja Fridriha Avgusta II, 1838. godine u Crnoj Gori analizira putopis koji je ostavio o tom boravku. Autorka primjećuje: „Italijanski botaničar opisao je putovanje u Crnu Goru s nadahnućem pjesnika i preciznošću prirodnjaka, prikazujući s iskrenom simpatijom ali i s razumljivom začuđenošću obrazovanoga zapadnjaka prizore iz ovoga malo poznatoga svijeta.“

Studijom „Italijanski prevodi Njegoševe poezije i napisi o pjesniku i vladici na italijanskom jeziku“ Kilibarda je ponudila cjelovit pregled recepcije Njegoša u italijanskoj kulturi još od prvih prijevoda i napisa iz tridesetih

godina XIX vijeka sve do današnjih dana. Riječ je o iscrpnoj analitičkoj studiji koja bi obuhvatom materije i prodornošću zaključaka mogla funkcionisati i kao samostalna monografska cjelina. Studija je koncipirana kao hronološki pregled s posebnim cjelinama o prvim prijevodima, doprinosu Jakova Ćudine, tekstovima nastalim povodom Njegoševe smrti, napisima s kraja XIX vijeka, između dva svjetska rata, zatim o prijevodima *Gorskoga vijenca*, Urbanijevom i Kasandrićevom, novijim prijevodima Njegoševe poezije, Lodiđanijevom prijevodu *Luče mikrokozma* a u završnoj cjelini nudi temeljiti pregled književnoistorijskih priloga italijanskih slavista o Njegošu.

Posebno zanimljiva je završna studija „Njegoš u italijanskim romantičarskim mistifikacijama“ u okviru koje Kilibarda skreće pažnju na manje poznati korpus literature na italijanskome jeziku, koja za predmet ima Crnu Goru i Crnogorce, ukazujući na to da je riječ o dijelu veće cjeline romantičarskih tekstova južnoslovenske inspiracije koji su nastajali u Italiji od druge polovine XVIII vijeka nadahnuti Fortisovim „morlakizmom“, prijevodima i komentarima južnoslovenske narodne poezije Nikole Tomazea i stavom prema Slovenima Đuzepea Manconija. Notirajući gotovo sasvim nepoznate literarne tekstove čija su inspiracija Crne Gora i Crnogorci, Kilibarda posebnu pažnju poklanja proznim tekstovima Pjetra L. Đenerinija i Frančeska Dal Ongara u kojima se kao lik javlja Petar II Petrović Njegoš. Minucioznom analizom odlomka iz pseudoputopisnoga romana Pjetra Lorenca Đenerinija *Pero i Vilka, ili Crna Gora, njen način života i običaji* iz 1853, autorka je obogatila njegošologiju vrijednim prilogom o tekstu o kojem se u literaturi malo znalo, a čiji je kulturnoistorijski značaj nesumnjiv, kako s imagološkoga aspekta, budući da je bremenit etnografskim zapažanjima prelomljenim kroz vizuru zapadnoevropskoga intelektualca, tako i s aspekta geneze Njegoša kao književnoga lika. Njegoš se kao književni lik, a ovog puta i narator, javlja 5 godina kasnije i u pripovijeci „Jela, crnogorska đevojka“ Frančeska Dal Ongara, pa završni segment studije Kilibarda posvećuje toj zanimljivoj romantičarskoj mistifikaciji „crnogorske tematike“, interpretirajući narativne slojeve teksta, književnoistorijski ga kontekstualizujući i argumentovano otklanjajući zablude dijela starije književne historiografije koja je u toj pripovijeci vidjela Njegoševo prozno djelo.

Pored uobičajenih pratećih sadržaja, poput rezimea na crnogorskome, italijanskome i engleskome jeziku, popisa izvora i literature, imenskoga registra i bilješke o autorki, knjiga sadrži i dragocjeni bibliografski dodatak – popis prijevoda i napisa o Njegošu na italijanskome jeziku.

Monografija Vesne Kilibarde *Njegoš i Italija* značajan je doprinos njegošologiji i komparatistici kako s aspekta analize Njegoševa odnosa i prisustva u jednoj velikoj evropskoj kulturi i njegova situiranja u mediteranski kulturni kontekst, tako i s aspekta postavljanja čvrstih metodoloških koordinata za nova proučavanja i kontekstualizacije Njegoševa djela.

Novica VUJOVIĆ

**DUH KLASIČNE EPIKE U CRNOGORSKOJ
USMENOJ KNJIŽEVNOSTI**

(*Pjesme*, Starac Raško, Fakultet za crnogorski
jezik i književnost, Cetinje, 2015)

Priredivači i tumači književnoga djela danas su suočeni s činjenicom da se sve manje objavljuju i čitaju djela usmene književnosti. Nažalost, najčešće zbog toga što se ti tekstovi doživljavaju kao nešto nemoderno. Savremenim je školskim programima, digitalizacijom i drugim nastavnim sredstvima neophodno učenicima osnovnih i srednjih škola približiti usmenu književnost i podstaći njihovu kreativnost i širinu zanimanja za taj dio našega nasljeđa. Međutim, o crnogorskome književnom nasljeđu ne može se govoriti bez adekvatnoga tretmana naše bogate književne usmenosti.

Vrijedan doprinos izučavanju naše usmene književnosti predstavlja nedavno objavljena knjiga pjesama crnogorskoga pjesnika-pjevača Starca Raška. Pjesme je za štampu priredio Adnan Čirgić. Čirgićeva su i objašnjenja, komentari i rječnik manje poznatih riječi. Kao recenzenti potpisani su Novak Kilibarda i Milorad Nikčević. Izdanje koje ovđe predstavljamo nastavak je bogate izdavačke djelatnosti Instituta za crnogorski jezik i književnost, danas Fakulteta za crnogorski jezik i književnost – Cetinje.

O crnogorskome pjesniku Starcu Rašku, Kolašincu, malo se zna. Na osnovu dostupne literature Adnan Čirgić konstatuje da Starac Raško prelazi u Srbiju 1806. ili 1809. godine te da su se susreti s Vukom Stefanovićem Karadžićem desili 1816. i 1820. godine. Podsećamo da je Vuk Karadžić od Starca Raška zapisao 11 pjesama (i objavio deset). U knjizi koju predstavljamo nalazi se devet Raškovih pjesama. U uvodnim napomenama priredivač

daje osnovne podatke o Raškovim pjesmama i tumačima. Ti navodi su veoma precizni – konkretno je ukazano na sve manjkavosti dosadašnjih tumačenja. Vidljivo je da Čirgić odbacuje i argumentovano poništava tumačenja zasnovana na „ideološkim zabludama kojima se neutemeljeno sužava crnogorski kulturni prostor“. Vrijedno je dodati na ovome mjestu da Adnan Čirgić slijedi stanovište Novaka Kilibarde: „svaki usmeni književni tekst koji je kazivaču saopštio lice koje je svoj jezik formiralo na bilo kom prostoru današnje Crne Gore pripada usmenoj književnosti te države“.

Čirgićeve analize i objašnjenja karakterišu dobro upotrijebljena obavještenja iz dijalektologije te, s obzirom na to, analizu jezičkih elemenata sporne pjesme *Boj na Deligradu* možemo uzeti kao uzorit primjer. Dosadašnji naponi da se objasni pjesma kretali su od Karadžićeva navoda da je Raško „pjesmu sam spjevao u logoru na Deligradu“. Pozivajući se na crte iz dijalekatske baze Adnan Čirgić odbacuje autorstvo Starca Raška nad pomenutom pjesmom. Analiza je potvrdila da nema jekavskih oblika u pjesmi *Boj na Deligradu*. Srijeće se znatan broj ekavskih oblika koji se ne mogu naći u ostalim pjesmama Starca Raška. Dakle, od ostalih Raškovih pjesama odvaja se drukčijom dijalekatskom osnovom. Na epilog pjesme *Boj na Deligradu* priređivač se takođe poziva te kaže: „Kad se uporede svih preostalih devet pjesama s (navedenim) epilogom *Boja na Deligradu*, i da nema nijedne druge razlike, moglo bi se sa sigurnošću tvrditi da taj epilog nije autorstvo Starca Raška“. Zaključak je da je Vuk Karadžić imao zapisane nekoliko varijante i da je greškom objavio tuđu kao Raškovu.

U uvodnim napomenama opisan je duh klasične epike zasvjedočen u ideološkoj nepristrasnosti Srarca Raška. Čirgić konstatuje: „Njegova se homerska nepristrasnost (da upotrijebimo tu sintagmu uvaženoga proučavaoca crnogorske i južnoslovenskih usmenih književnosti Novaka Kilibarde) posebno ogleda u pjesmi *Car Suleman i Savo patrijar*. Ne zna u toj pjesmi pjesnik Raško čak ni danas opštepoznati podatak odakle potiče Sv. Sava. Kao *patrijara Savu* smješta ga čak u Jerusalim. Ali zna da ne smije dozvoliti osmanskome sultanu da se, oduševljen čudima i bogougodnošću Savinom, prekrsti i prijeđe u hrišćanstvo.“ Čitaocima i novim generacijama tumača crnogorskoga usmenog stvaralaštva ova knjiga donosi dragocjene komentare i objašnjenja. Vidljivo je Čirgićevo dobro poznavanje literature (u njegovim objašnjenjima srijeću se napomene i zaključci Vuka Karadžića, Vladana Nedića, Novaka Kilibarde, Svetozara Matića, Nikole Banaševića, Radmile Pešić, Nade Milošević-Dorđević i dr.). Kao što je već istaknuto, nakon devet Raškovih pjesama (*Zidanje Skadra*, *Ženidba kneza Lazara*, *Smrt Dušanova*, *Uroš i Mrnjavčevići*, *Zidanje Ravanice*, *Ženidba Grujice*

Novakovića, *Margita đevojka i Rajko vojvoda, Car Sulejman i Savo patrijar i Četiri uskoka*) objavljeni su komentari Adnana Čirgića (str. 81–122), kao i „Rječnik manje poznatih riječi“ (str. 123–130).

Priredivač razvrstava Raškove pjesme u dvije veće cjeline: pjesme sa starijom tematikom i pjesme hajdučke. Kako je analiza pokazala u pomenute grupe se ne uklapa pjesma *Boj na Deligradu*. „Sve su pjesme Starca Raška kratke, a jedina je duža pjesma *Boj na Deligradu*. Sve pjesme Starca Raška opjevaju davne junake i događaje. Jedino se *Boj na Deligradu* odnosi na događaj koji prikazuje pjesnik kao svjedok“ itd. Uza sve rečeno, priredivač kao odlučujući dokaz da se pjesma *Boj na Deligradu* ne uklapa u poznate Raškove pjesme uzima dijalekatsku podlogu pjesme.

S obzirom na činjenicu da je jekavska jotacija opštecnogorska jezička pojava te da je, kako Čirgić veli, „tipična za sve pjesnike-pjevače iz Crne Gore“ – u knjizi je ona i grafički realizovana.

Objašnjenja i komentari uz *Pjesme Starca Raška* dragocjen su prinos Adnana Čirgića montenegristici. Predan istraživač, prije svega, na polju dijalektologije, Adnan Čirgić je pokazao i veliku upućenost u problematiku usmene književnosti. Vidljivo je, dakle, da knjiga nije samo pregled dosadašnjih tumačenja, već donosi nova rješenja i otklanja mnoge nejasnoće. Izdanje o kojemu je riječ veoma je pregledno i metodološki dobro riješeno i kao literatura najviše će koristiti studentima.

Na kraju recimo i ovo. Ne treba podsećati koliko je osporavano izučavanje i afirmicija crnogorske kulturne baštine. No ostali su ti pokušaji negiranja i osporavanja crnogorskoga jezika i kulture, kao i njihovi inicijatori, zapretani u tradicionalističke i ideološke kalupe minulih vremena. Montenegristici su potrebne studije koje će pouzdanošću naučnoga i metodološkog pristupa donijeti nove zaključke i prema stvarnim zaslugama naslijeđeno prihvatiti ili korigovati. Čirgićeve analize pjesama Starca Raška pravi su primjer takvoga pristupa.

Knjiga *Pjesme Starca Raška* (biblioteka *Patrimonium*) nametnula se kao potvrda vrijedne izdavačke djelatnosti Fakulteta za crnogorski jezik i književnost – Cetinje te kao podstrek montenegristica da obrade i analiziraju neobjavljene rukopise i tekstove iz starije crnogorske književnosti.

**IZ KULTURNO-PROSVJETNE
PROŠLOSTI CRNE GORE**

CRNA GORA KAKVU SMO JE MI VIĎELI¹

ONAMO, moja Gospodo, (YONDER, meine Herren) reče ulizički mladi Austrijanac vlasnik hotela u gradu Gracu, pokazujući na planinski masiv od oko dvije hiljade metara, visoko izdignut iznad grada, koji se naglo spušta do obala Jadranskog mora kao okamenjen, pepeljasto-sivi slap koji se pravo s neba zario u more - „yonder, meine Herren, gore uz Lovćen, vodi put za Crnu Goru“.

Stajali smo na blagoj svjetlosti jedne oktobarske večeri 1879.godine, Dik, ja i naš domaćin, pored malog povijenog mosta u bezvodnoj pustoši koja je određena za crnogorsku pijacu, van zidina Kotora. Okrenuti prema nama, moćni bedemi Lovćena izroniše iz purpurne sumaglice doline i stajahu pred nama visoko zaronjeni u duboko azurno nebo. Prateći oscilirajući pokret kažiprsta našeg domaćina uz planinu, pratili smo cik-cak znakove staze koja se vijuga kao tanki bijeli gajtan prema širokim grudima planine. U toku našeg šestodnevno krstarenja sa *Archiduchesse Carlotta*, duž dalmatinske obale od Trsta do Kotora, slušali smo mnogo kako je teško putovati kroz Crnu Goru. Nedostatak puteva za vozila čini putovanje nemogućom misijom, kao i grebenasti karakter zemlje koji je čini opasnom za jahanje, - ali su se tek sad pred nama u punoj svjetlosti otvorile čuvene kotorske strane *ladder of Cattaro* (dok se penjemo uz Crnu Planinu sugestivno stilizovanu) tako da se fizičke prepreke koje onemogućavaju udoban prevoz mogu u potpunosti razumjeti i vizuelno razaznati.

¹ Prevod putopisa Atola Mejhjua (*Athol Mayhew*) prvi put je objavljen u časopisu „Matica“, ljeto 2014. (str. 251-282) pod nazivom „Crna Gora kakvu smo je mi videli“. Putopis je objavljen i na Portalu MONTENEGRINA <http://montenegrina.net/fokus/radoslav-milosevic-atos-prevod-putopisa-crna-gora-kakvu-smo-je-mi-videli-atola-mejhjua/>. Original putopisa pod nazivom „*Montenegro as we saw it*“ prvi put je objavljen u *XX tomu njujorškog ilustrovanog časopisa Scribner's Monthly Vol XX, May 1880- Oct 1880 Inclusive* 1880. godine, str. 276-293 (Izdavač: Scribner & Co, No.743 Broadway [urednik: J.G. Holland])

Dik, koji se nije čuvao ni kao lovac na divokoze, ni kao sudija od spazmatičnog disanja uz strmine, u odličnoj kondiciji alpskog atleta zurio je sumnjičavim okom u planinu Lovćen koja se uzdizala visoko u nebo, i bio je *elokventno* ćutljiv.

„Ukoliko unutrašnjost Crne Gore bude imala iste karakteristike njene zapadne granice“, neću moći a da ne uzviknem, nakon dugog ispitivanja golih stijena koje su štrčale na sve strane kao kosti mamuta koje se lijepe na glavu izmorenog trupa zemlje – „mora da je ova zemlja predivna za kamenje!“

„Ljudi iz Crne Planine imaju izreku“, reče naš domaćin, „da kada je Stvoritelj krenuo da rasporedi kamenje po zemlji, pukla mu je torba i sve se kamenje izručilo na Crnu Goru“.

Zahvalili smo mu se na ovoj informaciji s mnogo više ljubaznosti nego izražavanja zahvalnosti, jer morali smo priznati, da smo počeli da osećamo posledice priličnog razočarenja. Kod kuće u izolovanosti biblioteke Britanskog

muzeja, naša mašta, možda previše zagrijana obilnim referencama romantičnih džepnih putničkih vodiča i senzacionalističkih novinara, prizivala je živopisnu sliku crnogorskih brda, prekrivenih – kako nas je uvjeravala većina ovih privlačnih prozih radova – ogromnim hrastovim, bukovim i borovim šumama, stijenama prekrivenim bujnim šibljem maginja, smreka, ruzmarina i mirte. Da bi mogli uživati u životu na otvorenom usred šumskog prizora, postavili smo šator, koji nam je obezbijedio inventivni Dikov um. Posebne karakteristike naše platnene rezidencije, na kojem će Dik temeljiti zahtjev da postane poznata ličnost, predstavljala je izvanredno jedinstvo (1) ekstremne lakoće s (2) ekonomičnošću prostora, sjedinjenim s (3) izuzetnom jačinom i (4) prenosivošću. Isti kreativni um bio je zaslužan za izradu crteža za potpuno originalan aparat za kuvanje koji je bar na papiru obećavao mnogo, najmanje da bude najsrećnija kombinacija čajnika, tiganja, roštilja, i osmišljene holandske peći, i davala je garanciju da se može spakovati u bilo kom slobodnom prostoru naših bisaga. Zahvaljujući djelimično i pogrešnom proračunu našeg nadarenog pronalazača, veliki šator, koji je inače bio remek-djelo konstrukcije, napravljen težio je preko 37 kilograma. Kolosalne proporcije aparata za kuvanje, originalno planirane za pripremu jela za dvoje, izgledale su potpuno iste veličine, a sudeći po njegovom kapacitetu slobodno bi mogle zadovoljiti pohlepu čete najizgladnelijih vojnika. Bez obzira na sve, mi smo dopremili sva ova neophodna sredstva u cilju maksimalnog vlastitog užitka u ovim šumom krunisanim visovima Crne Gore i da bi ublažili ekstremne uslove kroz koje smo prošli u Dalmaciji. Poslije brojnih spašavanja za dlaku na carinskim prelazima, uz nečuvene troškove, dugovali smo Diku za tzv „lagane i lako prenosive“ izume koji su nas usporavali radi nošenja preko pedeset-kilograma viška prtljaga. Gorko bijaše naše razočarenje kad je mladi domaćin otkrio prave razloge za namjerno krivo predstavljanje svoje zemlje. Naša vizija šumom krunisanih visova na kojima je postavljen naš snijegom prekriveni šator u sjenci prastarog hrasta, i plavičastog dima koji se diže ka nebu sa naše razbuktale vatre, postepeno je nestajala iz naših glava. Umjesto toga se usadila zastrašujuća slika dva nesrećna putnika zarobljena u uzvišenom kamenolomu koji moraju izminirati rupe u stijenama da bi u njih poboli kočiće za šator, a prisiljeni su da žive na sirovoj hrani zbog nestašice “žbunja“ na kojima bi mogli da upotrijebe magični aparat za kuvanje.

Tako se neutježno predomislimo pa umjesto istraživanja Lovćena, potražismo počinak u našoj *lokandi*.

Uskoro se digla buka oko Kotora – jer glasine putuju telefonskom brzinom u grad koji pokriva približno istu površinu koju bismo mi odabrali za blok kuća-ubožnica – od kojih su dva avanturistička duha s nestrpljenjem htjela da iznamje nekoliko konja sa sedlima za svoj prijevoz preko Lovćena do Cetinja, prijestonice Crne Gore. Ova vijest je izazvala veliko uzbuđenje na Crnogorskom pazaru i sve što je imalo četiri noge ili makar izdaleka ličilo na konja odmah je na pazaru dostiglo cijenu prinčevskog otkupa. Trebalo je da

prođe nekoliko dana prije nego što su nam divlji, neuki goniči iz Crne Planine ponudili pristojnije cijene za svoje usluge. Najviše smo vremena izgubili u bezuspješnim pokušajima da Dikov šator veličine omanjeg stoga sijena spakujemo u manji prtljag kako bismo ga prilagodili za konjsko sedlo. S isto toliko neuspjeha smo pokušavali da savladamo osnovne riječi ilirskog jezika. Trostruko ćirilčno *c* za nas je bilo previše, pa se Dik još uvijek nadao da će aparat za kuvanje staviti u funkciju i zato je počeo da traži od našeg domaćina da mu ispiše sve ekvivalentne riječi na slovenskom jeziku za dnevne potrebe, kao što su ovčetina, piletina, pirinač, jaja, hljeb, kafa na parčetu lista od bloka za crtanje. Naučio sam kako da na slovenskom jeziku kažem *dobró* (good) i „how much“, koje je mi se urezalo u pamćenje nakon ponavljanja i liči na „calico“ koje se izgovara sa snažnim jorkširskim akcentom.

Jedne večeri, četiri dana nakon našeg dolaska u Kotor, vlasnik četiri poluizgladnjela ponija pristao je na naše uslove a koje je naš domaćin ugovorio. Imajući u vidu da smo stranci, duplirali su nam običnu tarifu u iznosu od šest florina za svakog tovarnog konja i pet florina za nekoliko tovarnih životinja.

Poranili smo sljedećeg jutra i izašli na pijacu da izvršimo pripreme za polazak. U podnožju Lovćena bješe se sakupila prilična gomila Crnogoraca u bijelim ogrtačima i Bokelja obučenih u crnu robu sa srebrnim dugmadima, da nas isprate uz brojna nagađanja o svrsi naše posete Cetinju. Nema toga Kotoranina koji bi ikada povjerovao da bi čak i najluđi poslovični Englez dragovoljno krenuo na surovo putovanje kroz divljinu crnogorskih stijena samo iz razloga da zadovolji svoju žudnju za avanturama i ljubav prema ljepotama prirode. Pošto smo nosili pisma za predstavljanje Knjazu, i to se pročulo na pijaci, mještani su bili skloni da vjeruju

THE LADDER OF LATTAKO.

da je naša misija diplomatskog karaktera. Ukoliko nijesmo ambasadori preko kojih je kraljica Viktorija uputila poziv Knjazu da posjeti Englesku, sigurno smo onda predstavnici Engleske u novoj komisiji za razgraničenje zbog pitanja Gusinja i radi sprečavanja rata između Crnogoraca i Albanaca. Ovakvim utiscima doprinijela je jedna od neuhranjenih tovarnih životinja koja se kao pijana ljuljala pijacom natovarena Dikovim „laganim i lako prenosivim“ izumima – aparatom za kuvanje i štapovima za šator koji su landarali s drvenog tovarnog sedla i radi ravnoteže na suprotnoj strani zamotanog šatorskog platna odmah su prepoznati kao djelovi naše opreme za mjerenje.

Mještani koji su posmatrali naš polazak ili su bili raspoređeni prema lokalnom običaju ili predobro odgojeni da bi izrazili svoje divljenje prema smiješnom. Međutim, spektakl koji su izazivali Dikovi naponi da nekako smanji njegove skoro holandske proporcije i upadne u malo tursko sedlo s jabukom ispred kao grbom bizona i zadnjim dijelom u obliku gornjeg dijela vindzorske stolice, mora da je za mještane bila ozbiljna proba. Nijesam bio siguran da moj staromodni izgled gotske visine na vrhu sedišta pjegavog ponija, s talasastim, mornarskim pokretima oko njega mogu momentalno ugroziti i poništiti naše partnerstvo – moje stope su bile ovako na najkraćim uzdama i moje noge pritisnute do visine moga prsluka. Bio sam ubijeđen da je nesigurno naše zakupljivanje konja sa turskim sedlima ali sa spolja prilično ubjedljivim utiskom, krenuli smo u indijskoj koloni sa vodičem, vukući se neorganizovano za čelnim konjem na cik-cak putovanje uz kotorske strane.

Nemajući iskustvo penjanja s konjem uz brdo, možda će mi biti oprosteno što sam imao lagani osećaj nerveze nakon polaska, a sve više nakon što smo se počeli penjati uz opasne kotorske strane. Čitalac može samo da zamisli ispupčenu stijenu širine nekih pet stopa, potpuno nezaštićene bilo zidom ili ogradom, koja stoji pod uglom uspona od oko 30 do 75 stepeni, zavisno od dužine svakog cik-caka. Neka čitalac sebi predstavi sliku ove izuvijane police puta posute debelim slojem rastresenih ruševina komadića stijena i šiljastog kamenja koje se stalno pomjera i pada niz usku stazu iza njega, dok mu se konj spotiče tražeći tvrd oslonac. Neka tome još doda i osećaj nebezbednosti, jer sedišta na kome balansira nema kolan i jednostavno je pričvršćeno na okvir konja izandanim konopom i najmanje pomjerenje sedla moglo bi ga sručiti na dimnjake Kotora - i čitalac bi u tom slučaju mogao imati približnu ideju o različitim emocijama koje prate putnika na putovanju u Crnu Goru.

Hiljadu i dvjesto stopa iznad grada Kotora nalazi se mala tvrđava Sv. Ivan (San Đovani), koju su prvobitno sagradili Turci u petnaestom vijeku. Trideset-devet „užadi“ (tacks), da upotrijebim nautički termin koji najbolje izražava naše penjanje lovcenskim putem može nas dovesti do visine na kojoj počiva i sam Lovćen. Još trideset cik-cak vrsta uzbrdo i sjahasmo s konja da malo uzmemo vazduh. Gledamo pravo dolje pod nama smanjene bedeme i sive kule, pravo u citadelu austrijske tvrđave. Na izmaku 1813. godine, tvrđavu Sv. Ivan,

nakon što je pretrpjela uobičajene promjene sudbine na dalmatinskoj obali, i pripadnost Turcima i Venecijancima, Austrijancima i Rusima, preoteli su je od Francuza Englezi pod Hosteom, za čiju je izvanrednu vještinu za prenošenje teške artiljerije uz ove vrljetne planine dobio najviše komplimente od francuskog komandanta koji je ranije izrazio mišljenje da je nemoguće ustanoviti bateriju u takvim planinama. Jedino se zaprepašćenost generala Gautier-a prilikom otkrića da je Hosteovo teško naoružanje postavljeno iznad tvrđave Sv. Ivan jednako iznenađenju koje smo Dik i ja doživjeli bez nesrećnog slučaja u sličnom položaju. Kako se za dio planina koji se odmah dizao iznad naših glava smatralo da je, ako to uopšte može biti, još strmiji i krševitiji nego onaj koji leži pod našim nogama, mi smo odlučili da ostatak putovanja pređemo pješice. Čini se da je i našim ponijima laknulo zbog ovakve naše odluke i izbora bezbjednije maršrute, a naročito dajući im oduška za raznorazne konjske izraze ushićenja kad su otkrili da su slobodni i nezavisni.

Bilo nam je prilično vrelo u sedlu, ali pošto smo sada bili bliže tlu, blještanje sunca koje se odbijalo od golih sivih stijena bilo je nesnosno. Teškoće sa kojima smo se penjali puteljkom, takođe su nas ćerale da konstantno gledamo u zasljepljujuću stazu koja se postepeno sužavala i ličila na vrh oronulog zida, do članaka rasutih komadića stijena oštarih kao staklo od flaša. Nemam niti mjesta niti sklonosti da dalje podnosim torture naše posljednje etape veranja; naše napredovanje se može jedino opisati kao brzo i varirajuće sukcesivno veranje, posrtanje, upadanje i oporavljanje, kao početnik koji uči da hoda po zategnutom užetu; i kada smo naposljetku izbacili naše iščašene udove na sami vrh Lovćena, mogli smo jedino shvatiti patnje i bolove za koje se kaže da nastaju kao posljedica slobodnog korišćenja sprave za mučenjej batinanja po tabanima.

Utjeha nam je jedina što tu nesreću imamo s kim da podijelimo: instiktivno smo se okrenuli da po mogućnosti registrujemo patnju našeg vodiča. On je stameno šedio na stijeni, jedući debelu parčad kožega sira i kukuruznoga hljeba, bez graška znoja pod njegovim obrvama ili znaka zadihanosti.

Ja sam opisao nadugačko karakter ovog puta od obale mora do Crne Gore upravo da bih čitaocima SCRIBNER-a što živopisnije opisao čudesne barijere koje je priroda sagradila između slovenskih gorštaka i izvora odakle oni dopremaju zalihe. Za transport dobara planinskom stazom na koju smo se upravo popeli dovoljne su bile same tovarne životinje. Ali pošto su konji rijetki nakon rata, upravo služe za prijenos male robe smještene u korpe i kaišima pričvršćene za sedlo. Kabastije potrepštine za život, zajedno s težim artiklima za prodaju, dopremaju sa mora u knjaževinu na ramenima gorštaka.

Mnogi od njih nose ovce oko vrata, kao velike suknene šalove, ili teško natovarene sanduke na leđima. Prolazili su nas na našem putu uz kotorske serpentine njihovim brzim i nečujnim hodom, prigušenim mekanom planinskom obućom napravljenom od kože kože osušene na suncu. Čak i dok smo šedeli

odmarajući se i hladeći naša upaljena lica na hladnom planinskom vazduhu, pratile su nas snažne, koščate, žene širokih bedara, obučene u crno-bijelu kao za sahrane odjeću i pjevale čudnu, monotonu melodiju. Stigoše odozdo, svaka sa teškom vrećom kukuruznog brašna uvezanog kaiševima na njihova leđa. Uprkos svemu nije bilo ni traga znoja na njihovim širokim potamnjelim licima niti podrhtavanja u njihovim glasovima koji bi ukazivali da su umorne ili prenatovarene.

Priželjkivao sam da su naše snage izdržljivosti u planinama bar jednake ovim crnogorskim ženama, pa smo uspravili naše bolne kosti u sedlima i nastavili svoj put ka Cetinju. Nerado skrećući veličanstveni pogled s Boke Kotorske koji se pružao pred nama kao ogromna borbena mapa u podnožju Lovćena i čija je vodena površina vijugala kao plava zmija između dalmatinskih brda obučenih u masline izlazeći na pučinu širokog svjetlucavog Jadranskog mora na horizontu, susreli smo se sa unutrašnošću Crne Gore đe ne viđesmo ništa osim blještavog krečnjaka planinske pustinje.

Staza nas je još uvijek vodila uzbrdo ali u prilično tolerantnoj pravoj liniji, do lokacije na kojoj su nam povremene snažne eksplozije iza kojih bi slijedili nebrojeni odjeci, govorile da su radnici na poslu, i da dižu stijene u vazduh radi izgradnje novog kolskog puta od Kotora do Prijestonice. Nailazimo na njih. Živopisnije družine građevinskih radnika teško bi mogli zamisliti od ovih planinskih graditelja puteva, odevenih u runjave prsluke od ovčje kože i bijele suknene pantalone. Svaki od njih nosi veliku posudu za vodu za pojasom i dugački jatagan koji im visi kroz šal obojen kao za zabavu i koji im je omotan oko sredine tijela.

Novi put za kočije kroz Crnu Goru, planiran da se probije s malim nagibima oko Lovćena do Cetinja, a zatim dalje do Rijeke, đe se spaja sa Skadarskim jezerom, ima sudbinu da kada bude završen služi kao predivna promjena u sadašnjem predavljanju ove zemlje, jer će samo onda postati otvorena za trgovinu i uticaje vanjskih civilizacija. Prvobitno je ovaj projekat započeo u Kotoru 1872. godine pod rukvodstvom Josipa Slade-Šilovića, inženjera iz Dubrovnika. Radovi na izgradnji puta su prekinuti čim su stigli do crnogorske granice zbog izbivanja rata. Sada, pošto je u zemlju stigao neobični blagoslov stanja mira, knjaz Nikita – kojem je njegov narod tako nađenuo ime „graditelj puteva“ – energično forsira radove. Očekuje se da će prije završetka ove godine pola puta biti izgrađeno; tako da će putnik uskoro moći da izbjegne strahote kotorskih strana, i poseti Cetinje u diližansi ili u planinskim kočijama.

Prepuštajući gorštačke građevinske radnike njihovu poslu, na vrhu prijelaza okrećemo naše konje ka jugoistoku i prelazimo sterilnu, talasastu ravnicu koja vodi na Njeguše, rodno selo vladajućeg Knjaza. Na pola puta tamo, stižemo do kraja platoa i nevoljno se zaustavljamo da bacimo pogled na panoramu Crne Gore koja se otkrila pred nama. Tek smo sada, pitalo se začuđeno oko nad haotičnim prizorom Dinarskih Alpa, koji se talasaju na horizontu i đe

se smjenjuju grebeni i litice i nepravilne izbočine, mogli u potpunosti shvatiti koliko su nepregledni neplodni prostori ove Velike Kamene Zemlje.

Na bilo kojem jeziku zemlja je nazvana Crna Planina: tako je na grčkom nazvana *Mavro Vouni*; Albanci za nju govore *Mal-Esija*; na arapskoj mapi je označena kao *Al-jubal-al-Aswad*; Turci je nazivaju *Karadagh*, i Sloveni *Tzerna gora*. Ovo su rijetko jednoglasno pogrešni nazivi planine koja bi se po svijetlo blještavom karakteru njenih krečnjačkih formacija trebalo nazvati „Bijelom“ umjesto „Crnom“ planinom. Etimolozi, međutim, imaju tendenciju da prevaziđu ove teškoće objašnjavajući da je ova koščata planina Principata u prastara vremenabila prekrivena od podnožja do vrha hrastovom i borovom šumom; ali je zbog petstotina godina stalnih ratovanja sa Turcima raščišćeni svaki ostatak šume na njegovim planinskim stranama; tako da je zemlja, ostavši bez neophodne mreže korijenja i rastinja koje su vezivale stijene, postepeno isprana sa lica planina. Crnogorci na drugoj strani vezuju ime njihove zemlje za duboke purpurne sjenke koje stijene stvaraju kao naknadni sjaj nakon sunčevog zalaska.

Na ulasku u selo Njeguše pratio nas je mladi koži čobanin koji je prepustio koze samima sebi i bio je krajnje druželjubiv i komunikativan, ali bi nam mnogo bolje činio društvo da smo ga mogli razumjeti. Bio je uporan da nosi Dikovu vinčesterku, sa kojom je lako baratao kao da je ratni veteran. Đetiću nije moglo biti više od 14 ljeta i očigledno je u potpunosti poznao mehanizam ove puške. Dik se više oslanjao na vinčesterku da zadivi Crnogorce, ali smo vrlo brzo shvatili da svaki Crnogorac odlično poznaje oružje, jer je na stotine sličnih karabina zaplijenjeno od Turaka tokom potonjeg rata. Bez obzira na sve, Njeguši, koji su stigli u gomili da nam pozele dobrodošlicu, bili su krajnje nestrpljivi da isprobaju njene streljačke karakteristike. Što se nas tiče, nije nam nimalo smetalo da oni dokazuju svoju reputaciju odličnih strijelaca, o čemu smo toliko puno slušali. Tako je jedan od seljana koji je, sudeći po vrlo sigurnom snalaženju, bio šampion sela, uzeo pušku, naslonio je na stijenu i naciljao na drugu stijenu veličine nadgrobne ploče, udaljene nekih tri stotine jardi, i, nakon priličnog

SHEPHERD BOY OF THE LOWCEN.

namještanja kako bi bolje vidio metu, i potpuno je promašio podbacivši za čitav jard (0,914m) ispod mete. Seljani ispucaše čitav šaržer sa jedanestet metaka i potrošili bi čitavu Dikovu torbu municije da im je on to dopustio ali i dalje se ne primičući previše meti. Nama nije bilo teško da pogodimo metu iz prve – i pucali smo s ramena. Seljani su ovakav podvig propratili gromoglasnim poklicima i čini se da su to smatrali zaista velikim postignućem. Tako smo ih prijateljski potukli u gađanju stijena – u odsustvu igre – u različitim djelovima Knjaževine. Ošetili smo se zadovoljnim što Crnogorci ni najmanje nijesu neki veliki strijelci s puškom kako vanjski svijet o njima vjeruje, i da smo mi, koji nijesmo ni na koji način „vrhunski strijelci“ uvijek mogli i da ih nosimo i da vrlo često pobijedimo najboljeg od njih.

Na Njegušima su nas dočekali na najbolji mogući način. Mi smo im uzvratili pozivajući snuždene strijelce u malu potleušicu, koja je imala samo vrata bez ijednog prozora, sa dignitetom kao han ili gostionica, i zatim su svi posluženi rakijom koja je išla u krug iz velike boce od tikve dok je nijesu ispraznili. Poslije toga smo nastavili onamo đe smo krenuli, klizeći niz nizbrdicu, verući se preko veljih krša, sve dok nijesmo došli na mjesto đe sam primijetio jedan mali basen oko koga je napravljen kameni zid visok neke četiri stope, uokvirujući jedan kolačić zemlje ne veći od manjeg okruglog toaletnog stola. U prvi mah smo pomislili da je to mjesto za ukop. Kad smo se primakli i bolje pogledali vidjeli smo da je to kultivisani ograđeni prostor u kojem se čuva tuce oboljelih stabljika krtole! Idući dalje, otkrio sam da se svaka grudvica zemlje iz pukotina i rupa u stijinama koju nijesu odnijeli vjetar i kiša brižljivo ograđuje i pažljivo čuva. Zasigurno se ne može videti jadnija slika nego što je ova koja svjedoči o borbi za opstanak u ovim stijinama Crne Gore. Poslije sedmočasovnog putovanja, zaustavili smo se pred sumrak u hotelu na Cetinju.

Crnogorska prijestonica leži na malom platou punom zelenila nalik na amfiteatar okružen golim stijinama. Na južnom dijelu širokog, dobro održavanog puta naslonjene desno i lijevo na prostoru od pet stotina jardi, crvenom tiglom pokrivena čuče kamene kućice, nalik na irske, đe je objekat Vuka Vuletića jedini za zabavu u planinskoj metropoli. Sve dimenzije lokande Vuka Vuletića, koja je nazvana po imenu njenog upravitelja, iskaču iz standarda i proporcija prijestonice. Uz Knjažev dvor, ovo je najimpozantnija građevina na Cetinju, i ističe se po neobičnim arhitektonskim ukrasima gornjeg sprata. Njena unutrašnjost je luksuzno uređena kao što su sala za ručavanje i kafe sa bilijarskim stolom u prizemlju, velikom recepcijom i komotnim spavaćim sobama. U cjelini od prizemlja pa do ispod krova – to je izvanredno opremljena građevina u francuskom stilu. Ovđe jedemo i spavamo okruženi ljubaznošću i spokojstvom što bi jedino moglo ugroziti saznanje da se hranimo i stanujemo na pravičnim principima fiksnog tarifnog sistema. Nama je ovo prvi put u životu, šta više bili smo u stanju da boravimo u kraljevskom maniru - jer je vlasnik ovog planinskog hotela - gostionice bio knjaz Nikola lično. Pretpostavljam,

da ni u jednoj zemlji na svijetu ne biste mogli da intervjuišete njenog vladara - uz izgovor za prekoračenje računa ili da vam se dopala necivilizovanost poslužitelja što bi bilo dovoljno da obezbijedite publiku zajedno sa glavom vladarske kuće Petrović. Mi takav izgovor ipak nijesmo mogli pronaći. Cijene nijesu prekomjerne, sluga u hotelu je učtiv i sobarica je veoma predusretljiva. Da nije crnogorska „Marija“ obučena u bijelu haljinu, crnu kecelju, i flanelski jelek bez rukava, i da sluga koji nam donosi naš „Blüchers“ ukrašen zlatom izvezenim crvenim prslukom i dugim bijelim kaputom, vezan za struk pojasom tamnocrvene boje, nosi mali arsenal vatrenog oružja za pojasom, i da knjažev sekretar, M. Popović, koji uvijek predšedava za stolom „tabl dot“ (*table d'hôte*) u punom sjaju narodne nošnje i sa dugim austrijskim revolverom „Gasser“ zataknutim za pojas, mogli bi, makar u odnosu na komfor koji smo uživali, sasvim lako zamisliti da smo u dobrom francuskom pansionu ili u vrhunskoj njemačkoj gostionici.

TABLE D'HÔTE AT CETINJE.

Cetinje s pravom nazivaju najmanjom prijestonicom na svijetu. Uključujući i javne objekte kao što je stara palata, ili *Biljarda* - nazvana po prvom bilijarskom stolu koji je donešen u Crnu Goru i kojega je ovđe smjestio knjažev stric - novi dvor, manastir, bolnica, hotel, zatvor, fabrika municije, škole, i čitaonica, sve zajedno u gradu nema više od sto kuća. Sve su građene od kamena (kojeg, bog sami zna, u ovoj zemlji nimalo ne manjka), s krovovima od neravne talijanske tigele po kojima su poređani teži komadi stijena radi zaštite od planinskih oluja. Ono što je zanimljivo kod ovih planinskih koliba je nedostatak dimnjaka. Iako najveći broj Crnogoraca ima kuće, ne mogu a da ne pretenduju na komfor ognjišta - jer je običaj ovih ljudi da pale vatru na drva na sred poda, dok dim izlazi kroz bezbroj malih otvora koji su u tu svrhu ostavljeni na krovu. Upravo kroz takve otvore kiša zna da pronade put tako da od sredine oktobra, kada počinje kišni period, pa sve do početka nove godine, kada se završava, vrlo često je potrebno da razapnete kišobran kako u kući, tako i napolju.

Gledajući iz ugla malo naseljene Glavne ulice, čini se da bi popis stanovništva Cetinja mogla izvršiti vrlo mala popisna komisija. Za vrijeme potonjega rata, mora da je Prijestonica objedinjavala sve bitne aspekte na jedinstven način. Napuštena kao što je očigledno, da bi Crnogorci sačuvali ranije postignuto ili da bi tako oslabljene gorštace stavili pod komandu učitelja škole, jedinog odraslog sposobnog čovjeka koji nije uključen u borbe i koji je ostao u mjestu. Knjaz se zajedno sa svim svojim ratoljubivim borcima kojima su komadovala ministarstva, članovi Senata, rukovodioci javnih službi i sveštenečaelita, svi do jednoga boraše neđe u Hercegovini, ili se rvaše sa njihovim starim neprijateljima na turskoj granici, dok je kneginja, kao generalna upraviteljica transportnih trupa i šef Komesarijata, žurno putovala uzduž i poprijeko po cijeloj Crnoj Gori predvođeci zdrave žene i decu u knjaževinu. Maleno kako je zasigurno Cetinje izgledalo u tim očajnim vremenima, i kada je sloboda bila ugrožena i kad je zemlja pokušavala da uspostavi ravnotežu, ni najveći optimisti ne bi mogli tvrditi da je sloboda Crne Gore osigurana. Rijetko je videti više od tuce ljudi na jedinoj ulici u gradu i takvi ljudi imahu ravnodušan, apatičan izgled, izgled onih koji ništa ne rade, što vam govori veoma mnogo da je sa završetkom rata otišlo i zanimanje Crnogoraca. Ovim ljudima je izgleda mnogo teže da ubijaju vrijeme nego Turke. Crnogorac je ili borac ili nije ništa. Nikada ga niko nije učio rješavanju stvari mirnim putem, i kao da je još od ranog djetinjstva pripreman samo za upotrebu oružja. Kako u miru tako i u ratu, njegov pojas je pun artiljerije ukrašene srebrnom ornamentikom i odbrambenim noževima. Crnogorac je pokretni magacin smrtonosnog oružja. Pod njegovom torbom marokansko-crvene boje, skriva se dugački, teški, šestokomorni revolver „Gasser“, s cijevi dugačkom jednu stopu, i koji je u stanju kad se nasloni preko lijeve ruke, da obori čovjeka na udaljenosti od pet stotina metara. Na strani pored ovog minijaturnog

ONE OF THE PRINCE'S BODY-GUARD.

oružja, pri ruci je zaboden unakrsno kroz svileni pojas, jatagan s balčakom od slonovače – ružno zmijoliko oružje dugačko kao teški mač-bajonet, i isto tako opasan u njihovim vještim rukama kao što je oružje Gurka (Goorkha's kookree), dok preko ramena nose svoju *dobró pouska* – austrijsku „Wenzel“ pušku koja se puni sa zadnje strane, ili tursku Peabody-Martini pušku. Uprkos svom agresivnom izgledu, Crnogorac nikad ne koristi svoje oružje osim u ratu protiv neprijatelja. To u velikoj mjeri govori o samokontroli ovih gorštaka koji iz navike vježbaju da ukrote svoju plahovitu narav iako svaki čovjek u zemlji stalno nosi napunjeno oružje. To konstatujem imajući u vidu da su se za vrijeme vladavine knjaza Nikole (devetnaest godina) desila samo četiri ubistva i da su zločini kao što su pokušaji smaknuća ili nasilne pljačke skoro nepoznati u ovoj zemlji. Tako su oni, što je u nesaglasju sa njihovim strašnim vanjskim izgledom, među sobom i prema svim strancima koji ih pošećuju, u najvećem broju slučajeva viteška i plemenita rasa. Zbog toga, preporučujemo bilo kojoj zainteresovanoj grupi koja sa naših obala krene u istraživanje novih krajeva zbog navodnih crnogorskih ubilačkih sklonosti, da nikako ne zaobiđe ove piktoreskne obale. Na vjeru posljednjih posetilaca ove zemlje, neka budu sigurni da ni na jednom dijelu globusa koje nastanjuje ljudski rod ne mogu putovati sa većom bezbjednošću nego u Crnoj Gori.

Otvorenost mi ipak nalaže da priznam da nijesmo stekli iskustvo o crnogorskom bezgraničnom poštenju kao što to piše najveći broj pisaca izvještavajući o Crnoj Gori. Najveća mana svih tih postojećih tekstova o Crnoj Gori jeste po mom mišljenju što su napisane na osnovama snažnog slovenofilstva. Velečasni gospodin Denton, u svojem tekstu „Montenegro“, opisuje skoro utopijsku rasu, bez skoro ijednog moralnog nedostatka koji bi ičim ukaljao njihovu čistotu. „Posebna vrlina osim njihove jednostavnosti života“, kaže navedeni gospodin, „jeste njihovo savršeno poštenje“. Lady Strangford, ponovo, govori nam da je, za vrijeme njenog putovanja na Cetinje u ljeto 1863.godine, pomenula Knjazu da je izgubila zlatnu ogrlicu u Albaniji. „Da si je izgubila ovđe“, rekao je Nikita, „čak i u naudaljenijem kraju Crne Planine, bila bi vam vraćena u roku od tri dana“. „Ja sam siguran da to nijesu bile samo prazne riječi“, dodaje milostiva gospođa, „zato što su mi često pričali o putniku koji je ostavio otvoren svoj šator, na padinama Crne Gore, i kada se vratio, poslije tri godine odsustva, našao je svaku stvar na mjestu na kojem ju je ostavio“. Sada nam se tako desilo, nakon što smo napustili Cetinje, i pošli da upoznamo Podgoricu, grad koji je prisajedinjen Crnoj Gori po Berlinskom sporazumu devet mjeseci prije nego što smo mi stigli u grad. Van Podgorice, odmah sa druge strane lijepog starog mosta *Tzernitza* koji je prelazio preko rijeke Morače, nalazi se jedna ravnica i na mjestu suprotno od ruševina Dioklecijanove palate, razapeli smo Dikov šator. Ponudili smo svoje gostoprimstvo i zabavu svim pridošlicama u cilju proslave krajnjeg dostignuća Dikovih pronalazaka, i, između ostalih, i dvojici mladih Crnogoraca s ekstremno proždrljivim apetitom.

EMILY KOVIČ.

Kad je pala noć svi smo spavali zdravim snom pod platnom šatora ne preduzimajući nikakve mjere opreza ili držanja stražara, oslanjajući se implicitno na ono što smo čuli o crnogorskom poštenju. Kad smo se probudili sljedećeg jutra otkrili smo da smo ostali bez četvrtine ovaca, torbe za sedlo u kojoj je bila srebrna duvanska kutija, nož i viljuška, i torba s duvanom. Događaj je izazvao priličnu gungulu u Podgorici. Ministar rata koji je stanovao u rezidenciji u staromodnoj maloj ratnoj kancelariji pored pijace, bio je jako ogorčen na ovo nepočinstvo prema strancima, a još više, možda, zato što nas je pred početak naše ekspedicije maksimalno uvjeravao da je kod Crnogoraca imovina svetinja. Zahvaljujući brzini kojom je Vojvoda Plamenac angažovao nekoliko ljudi i vodnika s veoma inteligentnim psom, da nađu trag lopovima, oni su uhvaćeni prije poslijepodneva, i sve nam je vraćeno izuzev ovčetine, koju su lopovi – koji su bili niko drugi no ona dva

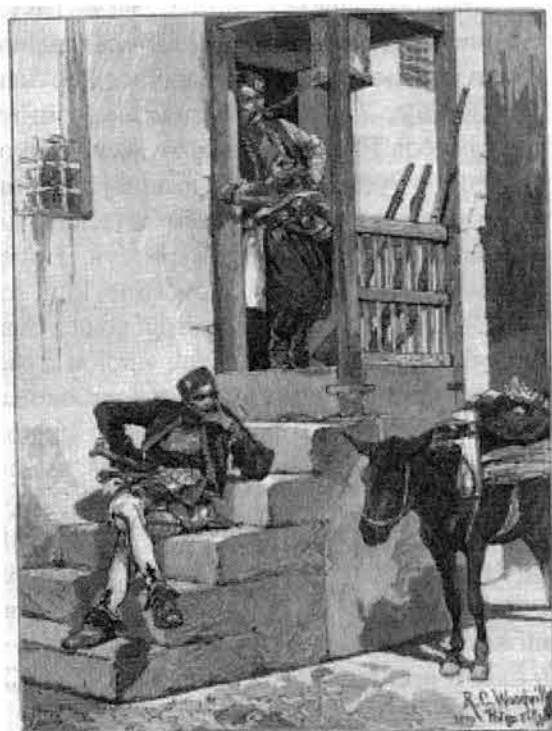
mlada proždrljivca koje smo mi zabavili i ugostili prethodni dan – pojeli živu. Odvedeni su u Podgoricu đe je svaki od njih dobio po dvadeset i pet batina i kratku zatvorsku kaznu. Nakon ove avanture nijesmo više testirali ljubav naroda prema poštenju, videvši da ukoliko im se pruži najmanja šansa, oni bi je maksimalno iskoristili.

Pljačkom koju smo doživljeli u našem šatoru, možda smo bili odabrani kao nesrećni izuzetak koji je trebao da dokaže da u Crnoj Gori vlada poštenje. Nema sumnje da su ljudi po pravilu poštenu i da je ta vrlina veličana zbog krajnjeg siromaštva. Međutim, oni koji su nuždeni mogu doći u iskušenje – čak i u Crnoj Gori – kako se to u našem primjeru pokazalo na najpraktičniji mogući način.

Vratili smo se na Cetinje i ubrzo smo se ošćali kao kod kuće u maloj prijestonici, a najviše zbog toga što je većina pošetilaca Vuka Vuletića govorila Njemački. Dik je postao vrlo aktivan tragajući za modelima, pa je čak potisnuo stidljivost jedne od najljepših đevojaka u gradu crnih očiju – Emilije Kovič, koja je mu je pozirala za crtež. Predivnu sliku male „brđanke“ napravio je dok se naslanjala na zid kolibe, obučena u prefinjeni kaput bez rukava i zeleni zlatom izvezeni jelek, otvoren na grudima na način koji pokazuje nježnu košulju sa

ivicama izvezenim zlatnom žicom sa jednim dugmetom ispod grla. Bijeli sukneni kaput, ili gunj i kapa su djelovi narodne nošnje koju jednako nose oba pola sa tom razlikom što je kod žena kaput bez rukava i od tkanine finijeg kvaliteta, sa ornamentima u dijelu suknje oivičen zlatnim vezom, i što je crni veo od kašmira pričvršćen na krunu kape, i tako udešen da pada pozadi iza glave.

Kapa je možda najčudniji dio crnogorske nošnje. Crnogorci je rijetko kada skidaju sa glave bilo da su u kući ili napolju. Oblika je kao velika vojnička kapa, okolo obložena crnom svilom i sa krunom tamnocrvene boje na vrhu. Tamno crvena tkanina je izvezena zlatom s malim polukrugovima oivičavajući bilo crnogorski grb ili inicijale Knjaza. Za ovakvu čudnu kapu vezuje se legenda koja kaže da kada su Srbi pobijeđeni, svaki član rase je stavio deraviju oko njegove kape, ali da su Crnogorci dodali polovinu malog zlatnog diska koji se nalazi na nepokrivenom dijelu tkanine, da označe njihovu svijetlu tačku slobode na polju od crvene krvi.

THE MONTENEGRO WAR OFFICER.

Struka ili dugački braon komad šala koji nose preko ramena kao što njemački učenici nose svoj karirani ogrtač, predstavlja još jedan karakterističan dio crnogorske muške nošnje, isto toliko nezamjenljiv dio odjeće za gorštace kao što su njihovi *opanci*, ili meke, gipke, na suncu osušene kožne papuče, tako zanimljivo pričvršene na njihova stopala s mrežom uzica koje idu od palca do gornjeg dijela stopala. Dokle god Crnogorac ima svoju *struku*, u koju se može umotati, apsolutno se ne mora brinuti će će počinuti, bilo na tvrdom zemljanom podu nekog zadimljenog hana ili tvrđem krevetu od njegovih rodnih stijena. Ona mu je jedini prtljag

u vojnim operacijama će mu služiti umjesto šatora. Neravni karakter njegove zemlje čera da maršira na najlaganiji način, pri čemu ga ne ometa ranac, već se oslanja na ženu, koja prati u stopu svoga gospodara koji ide u bitke, da bi mu dopunjavala pojas mecima i donosila obroke. Kao što vidimo za pokret crnogorske armije nije potrebna neka posebna mašinerija što je možda razlog

što je rijetko tiho, pošto su transport, komesarijat i medicinska služba u rukama žena, koje su po svojoj volji „stavljene u službu“. Ni država nije opterećena plaćanjem ili oblačenjem trupa. Svaki od knjaz-Nikitinih 20000 ratnika služi besplatno i sam sebe snabdijeva uniformom, koja je jednostavno njegova narodna nošnja. Oficiri se prema njihovim različitim stepenima jedino razlikuju od ostalih ljudi različitim oznakama, koje su izložene na srebrnoj ili zlatnoj znački prišivenoj na prednji dio njihove *kape*. Na ovaj način je crnogorska armija, možda, jedinstvena po svojoj organizaciji. Ona je u potpunosti samoodržavajuća u vremenu i prostoru, skoro isto tako i na bojnopolju. Municija im je najskuplji vladin materijal koji im je potreban za podršku i u ovom smislu, pretpostavljam, može se razmišljati o tajni njihovog dugotrajnog otpora prema Turcima.

Društvena organizacija Slovena o kojoj smo vam govorili, jeste u suštini konfederacija porodica. To je zasigurno slučaj u Crnoj Gori, đe je svako sa svakim u tijesnoj rodbinskoj vezi. Stranca ovaj rodbinski savez malo zbunjuje, a pogotovu što se sva prezimena u Knjaževini završavaju na *vić*, izgovara se *vitch*. Prema tome, velika bi diskriminacija bila potrebna, kao kod nas u slučaju sa ljudima prostog (*cockney*) porijekla, kad bi neko pokušao da razlikuje *vitch* od *vitch*. Na Cetinju su krvne veze iznad bilo čega što bi se moglo smatrati kastinskim. U hotelu VukaVuletića, kao što sam ranije pomenuo, nalazi se kafe, u kojem se većina muških stanovnika prijestonice razonode igranjem karata i bilijara u toku – njima bez daljega – monotonih dana mira. Ovđe, u večernjim satima, nakon zajedničkog objeda za stolom domaćina, možemo prisustvovati neobičnom spektaklu „porodične konfederacije“, sastavljene od poštara, Njegove Ekselencije Ministra finansija, konobara,

PRINCE NICHOLAS I.

knjaževog sekretara i gospodina Vuka Vuletića, svi zauzeti društvenom igrom bilijara (skittle-pool)! I zaista ovđe veliki republikanski principi slobode, jednakosti i bratstva ne bi mogli biti stavljeni na ozbiljniji test nego što je ovaj. Jedan od najkomplicovanijih problema koje bi putnik po Crnoj Gori pokušao da razriješi jeste kako uopšte ljudi u ovim pustim gudurama uspijevaju da žive - kada mu postane jasno da su dnevne potrebe Crnogoraca isto toliko male kao što je i produktivnost njihove zemlje. Ali kako oni sada u uslovima kada ne postoji trgovina i industrija, mogu uopšte zaraditi ikakav novac. Ono što je sigurno, tokom mog čitavog boravka na Cetinju nikada nijesam vidio niti jednog Crnogorca da bilo što radi a što bi mu dalo priliku da makar zaradi jednu paru („zwanziger“). Ako i pretpostavimo da bi on pokazao želju dostojnu hvale da se lati nekog unosnog zanimanja - kao kranja pretpostavka, kad bi bilo što bi bilo, i ukoliko bi takav posao zahtijevao bilo kakav naporni rad - bilo bi vrlo teško naći za njega takav posao bilo u trgovini ili industriji, jer u prijestonici nema nijedne prodavnice osim one u kojoj se prodaje rakija i duvan, i jedne usamljene fabrike koja izrađuje – samo municiju!

Uprkos svemu rečenom kafe kod Vuka Vuletića je rijetko prazan. Neprestano se može čuti sudaranje bilijarskih lopti. Ali da li novac zarađuju kada postignu dobitak? Tako nešto je nemoguće pretpostaviti, jedino, ukoliko, Knjaz, u dvostrukoj ulozi oca svoga naroda i vlasnika hotela, svojoj deci tako obezbjeđuje neophodni džeparac kako bi pošećivali njegov dom radi domaćinske zabave.

Brzo smo otkrili da život u crnogorskoj prijestonici nije ni u kom slučaju kontinuirani vrhunac uzbuđenja. Tužni sekretar Austrijske Legacije pri Crnogorskom dvoru, koji takođe živi u našem hotelu, uporedio je život na Cetinju sa zatvorenim sarkofagom. Prije nego što smo proveli puna 24 časa u prijestonici, zaključili smo po osmijehu na njegovom licu da je veoma srećan čovjek, ali smo isto tako počeli da dijelimo njegov depresivni diplomatski osećaj da smo živi zakopani! Značajnijih sadržaja koje bi mogli videti na selu ili u okolini nije bilo osim tri izuzetka. Sve ostalo je bilo krajnje neinteresantno. Ovi omiljeni izuzeci su bili Zatvor, mjesto sakupljanja Senata i Čitaonica. Cetinjski zatvor je najupečatljivija ustanova te vrste u Evropi. Činjenica je, nešto više kao tor za životinje nego zatvor, s obzirom da je sagrađen samo od četiri kamena zida visine od oko osam stopa, bez krova, uglavnom široko otvoren prostor, jer su vrata skinuta sa šarki. U Crnoj Gori je kriminalac svoj vlastiti tamničar. On je vrlo jednostavan i pokoran tip čovjeka, koji, kada učini neko kriminalno djelo, ispašta na najprimjerniji način sam odlazeći pravo u zatvor, tvrdoglavo odbijajući da iz njega izađe dok mu ne istekne kazna.

Ako je Cetinje najmanja prijestonica na svijetu, onda je i mjesto sastajanja Senata bez sumnje najveće na planeti, jer se drži pod otvorenim nebom, ispod čuvenog brijesta, u središtu prijestonice. Zakon je u rukama Senata od šesnaest članova koji se biraju na godinu od strane svih muškaraca koji su nosili ili nose

oružje – putem glasanja koje se svodi na pravo glasa među ovom ratobornom rasom, kod kojih se spremnost za vojsku računa već od dvanaest godina, dok se obaveza izvršavanja vojne obaveze računa od sedamnaest do pedeset godina starosti. Ovaj Senat, za čije članstvo je svaki Crnogorac kvalifikovan, iako su glavari glavnih familija nepromjenljivo odabrani, se dobrim dijelom bavi administrativnim funkcijama, a isto djeluje i kao ovozemaljski Sud. Pod sjenkom brijesta može se s vremena na vrijeme videti i Knjaz, kako šedi na niskoj stolici bez naslona dijeleći pravdu, okružen senatorima. Velečasni Gospodin Denton nam, međutim, govori da se samo manji prekršaji vijećaju pod drvetom, koji u suštini, „ne zahtijevaju neku veću diskriminaciju sudija kao što je intervencija arbitra“. Postoji, međutim, nedefinisani vremenski period za držanje ovih narodnih skupština pod vedrim nebom (*al fresco*) kao što su proslava Sv. Vasilija, pojava vašara ili pazara, ili u bilo koje vrijeme, „kada se ljudi najviše okupljaju“, što je sasvim dovoljno da se neko pošalje u zatvor na nivou ove čitave oblasti.

Gospodin Gladstone, najjači i najelokventniji prijatelj naroda Crne Gore, govori da je „nemoguće povezati sudbine ovog herojskog naroda bez izazivanja nemira i sumnje u glavama čitalaca o precerivanju i mitu“. I uprkos svemu rečenom ono što Crnoj Gori služi na čast i slavu nije legenda, nego upravo činjenica da je Crna Gora jedna od prvih zemalja koja je uvela štampariju. Činjenica na koju Gladstone, veliki vođa liberala, ukazuje, bez sumnje, je da je to bilo 1484. godine, „kada je na Cetinju započela sa radom štamparija u prekrasnoj knjaževini. Štampariju bjehu ustanovili ljudi koji su se izvukli iz vihora rata i koji su se borili za svoje živote. Konačno, to je bilo samo sedam godina nakon što je Caxton odštampao svoj prvi tom u bogatoj i gusto naseljenoj metropoli Engleske i to onda kada u Oksfordu nije bilo

AN AUDIENCE WITH THE PRINCE.

štamparske mašine, niti u Kembridžu, niti u Edinburgu. Bilo je to samo šesnaest godina nakon ustanovljavanja prve štamparije (1468) u Rimu, prijestonici Hrišćanstva i samo dvadeset-osam godina nakon pojave (1450) prve štampane knjige, prvorođene knjige velikog otkrića“. Današnji Crnogorci ostali su vjerni svojoj književnoj tradiciji, i Čitaonica na Cetinju je uvijek pošećena, i dobro opremljena novinama iz svih krajeva Evrope. Međutim, većina populacije nije u stanju da ih koristi zbog svojih jezičkih ograničenja. Omiljeni strani časopisi su „Ilustrovane londonske vijesti“ („The Illustrated London News“), Ilustracija („L'Illustration“), i lajpciške „Ilustrovane Novine“ („Illustrierte Zeitung“). Na stolu za čitanje zapazili smo takođe i „Nedeljnu Hroniku“ („The Sunday Chronicle“) iz San Franciska, kao i pamflet pod nazivom „Die Privat Speculation au der Borse“. Ove berzanske novine, koje mora da je biblioteci darovao neki šaljivdija, bila su bez sumnje, najsurovija satira na crnogorsko siromaštvo.

Prije nego što smo nastavili put za Albaniju, Dik i ja smo bili na audijenciji kod knjaza Nikole I, gospodara Crne Gore, koji potiče iz dinastije Petrović-Njegoš, a proglašen je za crnogorskog vladiku ili knjaza-vladiku Crne Gore 1860. godine. Osobodio je zemlju od Turaka i, nakon što je ustanovio sebe i kao duhovnog i svjetovnog vođu, ušao je u kcrveni i politički savez s Rusijom. Red nasljednika koji je za života utvrdio posljednji knjaz, imenovao je Nikolu,

A LOUDRA ON THE RJEKA.

sina Mirka, starijeg brata knjaza Danila (ubijenog u Kotoru 1860.godine) kao svog nasljednika. Danilo je prvi iz Dinastije napustio titulu knjaza-vladike, ili vladike. U isto vrijeme je odbacio ostatke nominalne zavisnosti od Turske priznate od njegovih prethodnika, i dobio od Rusije investiture i formalno odobrenje za njegovu novu titulu gospodara. Od 1852.godine, vjerom koja je od grčke crkve, upravljao je vladika koga je postavljao sveti ruski sinod. Raniji vladari Crne Gore pošedovali su sva imanja zemlje, ali 1868.godine, osam godina nakon stupanja na prijesto sadašnjeg Knjaza, na opštem zboru predstavnici naroda su donijeli odluku da razdvoje javne od privatnih prihoda Gospodara. U sadašnjem trenutku, njegov građanski prihod iznosi skromnu sumu od 350 Funti (\$1,750). U odnosu na njega ruski Imperator ima 80000 rublji, a austrijska Vlada 30000.

Knjaz Nikola je, bez sumnje, najistaknutija figura u zemlji i jedino zahvaljujući njegovom energičnom patriotizmu Crna Gora zauzima istaknuto mjesto na političkoj mapi Evrope. Zahtjevi Crne Gore se više ne ignorišu na stranim dvorovima, i na Berlinskom kongresu njena neprestana borba protiv Turaka za život i slobodu nagrađena je priličnim uvećanjem njene granice. U skladu sa članovima 26. i 27. Berlinskog sporazuma, grad Podgorica i djelovi Ulcinja su pripojeni Crnoj Gori, dajući joj ovu dugo željenu luku na Jadranu. Ove, kao i druge ispravke granice, dodale su Knjaževini Crnoj Gori ne manje nego 1968 kvadratnih milja sa 115000 stanovnika, tako da je sada ukupna površina Crne Gore 3738 engleskih kvadratnih milja, koju naseljava 311000 stanovnika. Međutim, stari crnogorski neprijatelji na turskoj granici nijesu bili raspoloženi da bez borbe ustupe ni pedalj svojih pošeda kojima je Berlinski kongres nagradio Crnu Goru. Tako su Crnogorci za dlaku izbjegli novi rat u pokušaju da zapošednu oblast Gusinja, i čak u vrijeme mojeg pisanja, nije još uvijek sigurno da li će Crna Gora moći da polaže pravo na ovu nagradu bez prolivanja krvi.

Sam knjaz Nikola je potpuno na raspolaganju za mirna rješenja. Oko sebe ima više učenih ljudi, nego vojnika. Njegovo najveće zadovoljstvo su škole koje je izgradio po čitavoj zemlji, zatim njegovo gazdinstvo u Danilovgradu đe vrši eksperimente za sadnju-kafe, kao i sopstvena književna stremljenja. Kao autor, Knjaz je doprinio razvoju književnosti u svojoj zemlji objavljivanjem jedne tragedije i zbirke pjesama. Ovaj pjesnički talenat, zaista je nasljedan u kući Petrovića, i skoro da nema kolibe u zemlji đe u večernjim satima nećemo čuti neke knjaževe stihove kako se pjevaju uz nacionalni instrument sa jednom žicom - *gusle*. I stvarno, knjaževa popularnost u zemlji je neograničena, samim tim što je u suštini iznikao iz svoga naroda. Kao glava svog gorštačkog plemena, svaki težak u zemlji, koliko god bio siromašan, ima pravo da dođe pred njega za savjet ili obeštećenje za neku nepravdu. Isto toliko je velika njihova ljubav prema Knjazu, da niko nikada ne bi njegov sud stavio pod upit.

Prije nego što smo došli na Cetinje, podsticani smo da vjerujemo da je knjažev kućni život jednostavan i nepretenciozan kao što je život seoske vlastele. Ni sam kraljev dvor nije impozantniji od jednog francuskog zamka ili jedne prvoklasne škotske streljane. Stekli smo utisak da sam knjaz ne izbjegava ni jednu dvorsku formu i ceremonije koje uobičajeno okružuju svakog vladajućeg knjaza.

Nas je Njegovom Visočanstvu predstavio jedan adutant, koji je bio u ulozi dvorskog službenika sa velikom elegancijom držanja. Na našem putu u sobu za audijenciju, na prvom spratu, prošli smo pored, kao na reviji poređanog špalira snažnih knjaževih tjelohranitelja, od kojih je svaki stajao na po jednom stepeniku sa isukanom sabljom u ruci. Čim je formalno predstavljanje knjazu završeno, učinio nam je veliko olakšanje otvorenošću i srdačnošću svojih manira. Gospodar, koji je jedan od najkрупnijih ljudi u oblastima kojima upravlja, visok je preko šest stopa, i sa skoro herkulovski istaknutim prsima, bio je u nacionalnoj nošnji, s revolverom za pasom, ali bez kape na glavi. Za razliku od ostalih pripadnika njegove rase, nosio je zulufe sa brkovima, koji su potkresani na način da podsećaju na suncem opaljene crte izražajnog španskog izgleda. Ove karakteristike lica su veoma vjerno reprodukovane u crtežu knjaževog sekretara M. Popovića koji je postao revnosta obožavatelj svog Gospodara. Knjaz koji je prvi iz Dinastije Petrović poslan na školovanje u Pariz umjesto u St. Petersburg, odlično govori francuski, i čak veoma dobro poznaje njemački, italijanski i ruski jezik. Mi koji smo vičniji teutonskom nego bilo kojem stranom jeziku, uskoro smo uzeli učešće u razgovorima sa knjazom o najdražoj temi – blagostanju i razvoju njegove zemlje.

„Ne sumnjam, da ste bili dovoljno dugo na Cetinju“, rekao je Knjaz, „da saznate da me narod naziva *graditeljem puteva*. S radošću očekujem završetak puta od Kotora do Rijeke kao početak nove epohe u mojoj zemlji. Vjekovima smo bili zatamničeni u ovim brdima kao u zatvoru. Ali kad se napravi moj novi put za kočije, nadamo se da će vanjski svijet biti u prilici da vidi da mi nijesmo ni tako necivilizovani niti tako divlji kako nam se ponekad pripisuje“.

Na napomenu knjazu da su po mojem mišljenju narodu potrebna industrijska zanimanja, on je odgovorio:

„Da, ali nam morate dati vremena. Petsto godina smo bili angažovani u neprekidnom ratu sa Turcima oko granica. Naše jedine misli su bile sloboda naše zemlje. Sada kada je naša zemlja osigurana za nas i u ruci nam je trajni mir, mi se nadamo da ćemo pokazati svijetu da Crna Gora ima dovoljno snage da sačuva svoju nezavisnost.“

Ali je trajni mir kojem se tako mnogo radovao knjaz kao šansi za obnovu zemlje, čini se već bio ugrožen. Nijesmo stigli ni da se vratimo u naš hotel nakon intervjua s knjazom, kad smo saznali da Turci grupišu svoje snage na granici prema Gusinju. Neprijateljstva između Crnogoraca i Albanaca, uvjeravali su nas, bila su već počela u nekoliko manjih okršaja, i knjazu će biti potrebna armija od najmanje 10000 ljudi da zauzme tu teritoriju.

Odmah nakon primitka ovih vijesti, Dik i ja smo poželjeli zbogom Vuku Vuletiću i krenuli za Rijeku, đe smo uzeli jednu lađu te se spustili do Žabljaka, a zatim odjahali na konjima preko ravnica do Podgorice. Brzina našeg kretanja je bila uslovljena našom željom da postanemo svjedoci rata.

**Sa engleskog preveo:
mr Radoslav Milošević Atos**

IN MEMORIAM

Prof. dr Miomir JOVANOVIĆ

**PROF. DR ŽARKO KALEZIĆ
(1931 – 2015)**

Prof. dr **Žarko** Kalezić, naš prijatelj i kolega umro je 02. novembra 2015. godine. Na Biotehničkom institutu u Podgorici, u Centru za agroekonomska proučavanja i ruralni razvoj, prof. dr **Žarko** Kalezić završio je svoj radni vijek. Teško nam je prihvatiti istinu da više nema među nama plemenitog i srdačnog, nama vrlo dragog kolege **Žarka**.

Žarko Mirkov Kalezić rođen je 1931. godine u Sladojevom Kopitu – opština Danilovgrad, u časnoj porodici koja ga je brižno odgojila u skladu s najvećim porodičnim vrijednostima. **Žarko** je osnovnu **školu** završio u Danilovgradu, a Gimanziju u Podgorici 1950. godine. Poljoprivredni fakultet, odsjek ratarski, završio je 1955. godine u Beogradu, Zemunu. Poslije diplomske studije, oblast agroekonomije, završio je u trajanju od dvije godine u Napulju, Italija 1965. godine. Na Univerzitetu Crne Gore stekao je zvanja Naučnog saradnika i Redovnog profesora.

Njegov **životni put vodio** ga je preko Danilovgrada, gdje je radio u opštini kao referent poljoprivrede (1956–1957), Glavnog zadružnog saveza Crne Gore, kao **člana** Predsjedništva (1957–1961), Poljoprivredno-šumarske komore Crne Gore, kao sekretara sekcije za ratarstvo i povrtarstvo (1961–1965), Privredne Komore Crne Gore, kao sekretara službe za poljoprivredu, zadrugarstvo, prehrambenu i duvansku industriju (1965–1974). U period od 1974 do 1991. godine obavljao je funkciju direktora Poljoprivrednog instituta. U Saveznoj vladi je bio na funkciji zamjenika saveznog ministra za poljoprivredu (1991–1994).

Bio je član Glavnog odbora SSRN Crne Gore, član IO SIZ-a za nauku Crne Gore, potpredsjednik SPIT Jugoslavije, član nacionalne komisije za FAO i dr.

Boravio je u inostranstvu, radi stručnog usavršavanja i na naučnim skupovima u Italiji, SAD, Kanadi, Rusiji, Španiji, Belgiji, Kipru, Tunisu, Kini.

Realizovao je više naučno istraživačkih projekata, posebno iz oblasti međunarodne saradnje a: Poljoprivrednim fakultetom u Bariju (strukturne promjene sela Mediterana Crne Gore i Pulje), Ekonomskim fakultetom Rostovskog univerziteta (razvoja agrokompleksa u Crnoj Gori i u Rostovskoj oblasti), Institutom za istraživanja i razvoj, Otava- Kanada (Crnogorski poljoprivredni proizvodni potencijali) i Poljoprivrednim Fakultetom u Tirani.

Autor je preko 90 naučnih i stručnih radova, **četiri** knjige, kao i velikog broja studija, programa, analiza i sl.

Bio je član savjeta ili redakcija više naučnih i stručnih **časopisa**.

Odlikovan je Ordenom Republike s bronzanim vijencem i Ordenom Republike sa srebrnim vijencem.

Žarko je posebno poticao ljubav prema zavičaju i Crnoj Gori, predavačkim umijećem na brojnim skupovima i seminarima u Crnoj Gori i inostranstvu. Učio je mlađe kolege kako treba voljeti zavičaj i kako tu ljubav treba neprekidno prenositi na mlađe naraštaje.

S posebnim ponosom, jer smo ga imali za dragoga prijatelja, ističemo da je prof. dr **Žarko** Kalezić u višedecenijskim istraživanjima poseban značaj pridavao crnogorskom selu. Upravo, znajući kakav je značaj obrazovanog kadra u poljoprivredi među prvima je zagovarao osnivanje studija poljoprivrede. Važno je istaći i činjenicu da je svojim zalaganjem dao poseban doprinos u razvoju Univerziteta „Veljko Valahović“ u Titogradu, čiji je u dva mandata bio i prorektor i predsjednik IO Skupštine Univerziteta.

Treba istaći da je Žarko bio izvrstan rukovodilac Centra za agroekonomska proučavanja i isti takav direktor Poljoprivrednog instituta u Podgorici. Svakodnevno je pokazivao i dokazivao kako naučnik može biti ugodan i drag čovjek, uvijek prijateljski raspoložen. Čovjek koji je znao da potakne i druge na slobodnu misao i vlastitu riječ.

Danas, slobodno možemo reći da se Žarko imao rašta i roditi, jer je svoju **životnu** misiju ispunio na najbolji mogući način, ako je suditi po njegovim ljudskim vrlinama, saradnji i komunikaciji s ljudima tokom višegodišnjeg rukovođenja značajnim institucijama u Crnoj Gori i van nje, svom naučno-istraživačkom opusu, kao i broju prijatelja koje je imao i koje je ostavio da se sa sjetom sjećaju njegovog dragog lika.

Mali je broj ljudi koji su svoj **životni put okončali** na **častan i pošten** način. Žarko je, upravo, jedan od rijetkih ljudi **čija** djela mogu poslužiti na **čast ne samo** porodici, već i društvu u cjelini. Čovjek koga je, između većeg broja drugih osobina, krasila i crta vizionarstva. Između većeg broja projekata koje je realizovao, izdvaja se izgradnja poslovne zgrade u Podgorici, u kojoj je

smješten današnji Biotehnički fakultet. I tada, složena ekonomska situacija nije pokolebala **Žarka da manirom** dobrog i preduzimljivog domaćina realizuje jedan od najznačajnijih projekata u istoriji naše kuće stvarajući, prije svega, prostorne i kadrovske uslove za njen budući razvoj.

Ipak, pored brojnih bitaka koje je dobio i izazova kojima je odolijevao, **Žarkovo** plemenito srce nije moglo izdržati pod teretom ljubavi koju je pružao svima onima koje je nesebično volio. Jedan u nizu događaja koji je ostavio neizbrisiv trag u **Žarkovom životu je gubitak** sina Borisa, koji nije mogao preboljeti.

Sa ponosom **ćemo se sjećati Žarkovih** humanih gestova, spremnosti da u svakom momentu pomogne svojim kolegama kada im je teško, a kada su bili lijepi povodi da na sebi svojstven način da svoj poseban pečat.

POZIV NA SARADNJU SUGESTIJE SARADNICIMA

Poštovani saradnici,

Vaspitanje i obrazovanje, časopis za pedagošku teoriju i praksu, objavljuje tekstove u skladu sa zahtjevima međunarodnih standarda razvrstane u sljedeće kategorije: originalni (izvorni) naučni radovi, pregledne naučne i stručne radove. Časopis, pored ovih radova, objavljuje priloge: prevode, analize, portrete, prikaze, aktuelne informacije, ocjene, bibliografije i slično iz oblasti vaspitanja i obrazovanja. Pozivamo na saradnju sa željom da nam šaljete teorijske radove, rezultate sprovedenih eksperimentalnih istraživanja, priloge koji govore o inoviranom nastavnom i vaspitnom radu u školi i ostale stručne radove svih nivoa obrazovanja. Poželjno je da autor kod dostavljanja rada naznači prema svom mišljenju kojoj navedenoj kategoriji njegov rad pripada.

Objavljuju se samo radovi koji nijesu ranije objavljivani, osim prevoda i preuzetih radova, uz prethodno pribavljenom odobrenju.

Molimo autore da se prilikom pripreme rukopisa pridržavaju sljedećih standarda izloženih u ovom uputstvu:

Obim teorijskog i istraživačkog rada može biti najviše do jednog autorskog tabaka, odnosno 16 staranica, normalnog proreda (30 redova na stranici), izuzimajući prostor za rezime (abstract) i popis korišćene literature. Drugi radovi (portreti, prikazi, informacije, osvrti, ocjene, kritičke opservacije, bibliografije i sl.) mogu biti opsega od 2 do 5 stranica.

b) Svi tekstovi treba da budu pisani u tekst procesoru Microsoft Word, fontom Times New Roman, veličine slova 11.5 tačkaka, širina sloga 126 mm, visina sloga 197 mm, prored 13,8.

c) Rad se piše po sopstvenom izboru latinicom ili ćirilicom, a biće objavljen u pismu koje odredi autor.

d) Naslov rada treba da bude precizan, sažet i jasan. Iznad naslova rada piše se ime i prezime autora, ili više njih, a uz ime treba staviti fusnotu koja

sadrži zvanje autora i podatke o radu: izvod iz doktorske ili magistarske teze, izvod iz istraživačkog projekta i njegov naziv, kao i druge bitne podatke o autoru i radu.

e) Na početku rada se nalazi koncizan i informativan rezime na crnogorskom (srpskom, bošnjačkom, hrvatskom) jeziku do 15 redova koji sadrži cilj rada i saopštene osnovne rezultate u radu. Na kraju rezimea navesti do 6 ključnih riječi koje su stručno i naučno relevantne za prezentirani sadržaj.

f) Imena stranih autora u tekstu se navode u originalu ili transkribovano, fonetskim pisanjem prezimena, poslije čega se ime navodi izvorno uz godinu objavljivanja rada, npr. Pijaže (Piaget, 1990). Ako se u radu koristi članak iz nekog časopisa navod treba da sadrži: ime autora, godina izdanja (u zagradi), naslov članka, puno ime časopisa istaknuto kurzivom, mjesto izdanja, broj i broj stranice. Ako se navodi web dokument on sadrži: ime autora, godina, naziv dokumenta (kurziv), datum kad je sajt posjećen i internet adresa. Na kraju rada se prilaže spisak literature gdje bibliografska jedinica treba da sadrži prezime i inicijale imena autora, godina izdanja (u zagradi), naslov knjige pisan kurzivom, mjesto izdanja i izdavača.

Kod citiranja i navođenja izvora (referenci) preporuka je da se koriste APA ili Harvard sistem.

g) Autora rada uz svoje ime dostavlja Redakciji časopisa kontakt adresu, e-mail adresu i telefon, kao i osnovne podatke o radnoj angažovanosti.

Rad koji nije pripremljen po ovim standardima neće biti uključen u proceduru recenziranja o čemu se autor obavještava.

Svi radovi se anonimno recenziraju od strane najmanje dva recenzenta. Radovi se ijekaviziraju. Redakcija donosi odluku o objavljivanju rada o čemu obavještava autora u roku od tri mjeseca. Uredništvo objavljuje radove neovisno od redoslijeda prispjeha. Rukopisi se ne vraćaju.

Radove i priloge dostaviti elektronskom poštom ili na CD-u.

Radove slati na adresu:

Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva, Novaka Miloševa
36, Podgorica

ili e-mail: vaspitanjeiobrazovanje@zuns.me

casopis.mpin@mps.gov.me

radovan.damjanovic@mps.gov.me

REDAKCIJA

UDK - 37
ISSN 0350 - 1094
